

UTRECHT +

ECONOMISCH

BEELD

**De huidige economische
situatie in de provincie Utrecht+**

September 2017

Rienstra Beleidsonderzoek en Beleidsadvies BV
NEO Observatory
m.m.v. Pieter Tordoir en Erik Stam

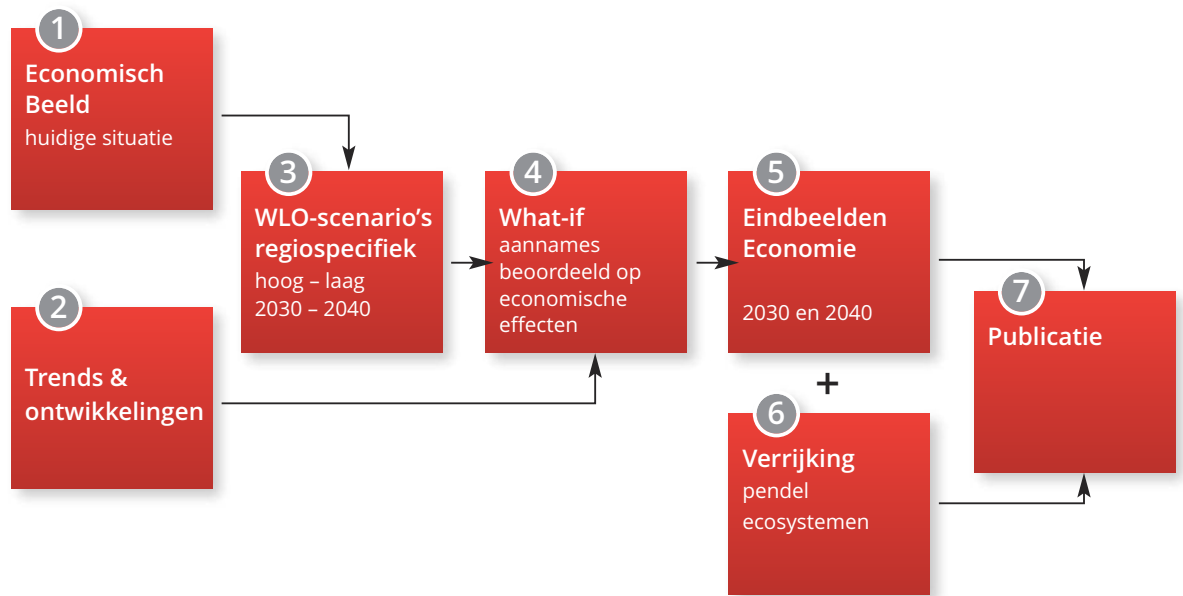

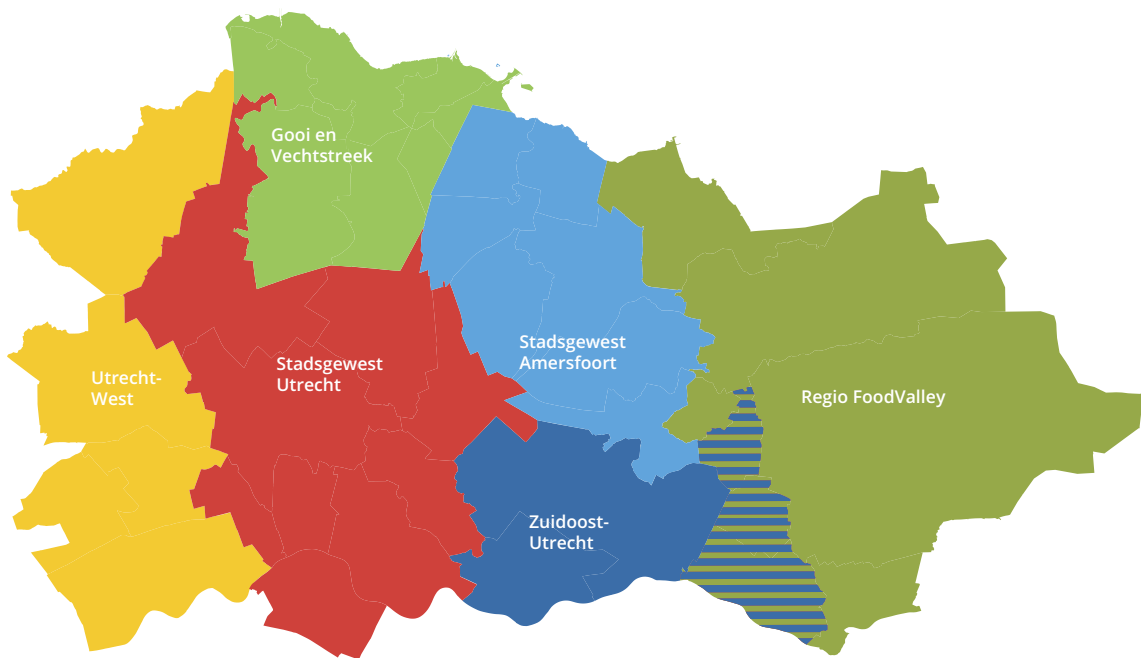
INHOUD

5	Inleiding
7	Management summary
17	Economisch beeld
65	Duiding grafieken
81	Toekomst
82	Trends en ontwikkelingen
89	Eindbeeld
90	Analyse pendel
96	Analyse ecosystemen
101	Gevoeligheidsanalyse
104	Kernboodschappen
106	Bronnen
108	Betrokken partijen
108	Colofon

Van huidig beeld naar toekomstbeelden:

Deelregio's provincie Utrecht+*:

*Deelregio's provincie Utrecht+

COROP-subgebieden en -plusgebieden

De 40 COROP-gebieden zijn in 1970 vastgesteld door de Coördinatiecommissie Regionaal Onderzoeksprogramma (COROP). De COROP-gebieden zijn ontwikkeld op basis van het nodale principe (een 'kern' met verzorgingsgebied of regiofunctie), waarbij de forensenstromen als basis hebben gediend. Het nodale principe is hier en daar losgelaten zodat de gebieden de provinciegrenzen volgen. Na gemeentelijke herindelingen waarbij de COROP-grenzen worden overschreden, volgt een bijstelling van de indeling. De 40 COROP-gebieden zijn verder onderverdeeld in COROP-subgebieden en COROP-plusgebieden. Er zijn 6 COROP-subgebieden. De extra gebieden zijn Amsterdam/Overig Groot-Amsterdam, Rijnmond/Overig Groot-Rijnmond en Stadsgewest 's-Hertogenbosch/Overig Noordoost-Noord-Brabant.

Twee provincies (Flevoland en Utrecht) zijn elk in hun geheel één COROP-gebied, de overige zijn een gedeelte van één provincie en bestaan uit een aantal gemeenten.

De 52 COROP-plusgebieden zijn een nadere opsplitsing van de COROP-(sub)gebieden. Deze opsplitsing maakt voornamelijk economische ontwikkelingen in grootstedelijke gebieden beter inzichtelijk. De gebieden die nader zijn opgesplitst zijn Overig Groot-Amsterdam, Agglomeratie 's-Gravenhage, Zuidoost-Zuid-Holland, Flevoland en Utrecht.

INLEIDING

In maart 2017 is de provincie Utrecht gestart met het ontwikkelen van een Economisch Beeld van de regio. Het coalitieakkoord gaat uit van een grensontkennende economie, zodat besloten is de direct aanpalende economische regio's Gooi en Vechtstreek en Regio FoodValley mee te nemen in het onderzoek. Vandaar dat wij het Economisch Beeld presenteren als het beeld van de Provincie Utrecht+. Belangrijke voorwaarde van het Economisch Beeld is dat het vooral beleidsneutrale/arme informatie bevat.

Doel

Het doel van de ontwikkeling van een Economisch Beeld is meerledig:

- Het beschikbaar hebben van een eenduidig, robuust en breed gedragen economisch beeld van onze regio. Er is veel informatie beschikbaar (onder andere via de Economic Board Utrecht (EBU)), maar deze blijkt versnipperd.
- Het bieden van een stevige basis voor de ontwikkeling van een Ruimtelijk Economische Strategie (RES).
- Het bieden van een basis voor een helder en scherp economisch profiel van onze regio, dat we ook nationaal kunnen presenteren.

Inhoud

Het Economisch Beeld geeft een helder inzicht in waar wij als regio staan als het gaat om de regionale economie. Zaken als economische ontwikkeling, werkgelegenheid, arbeidsmarkt, pendel, innovatie en werklocaties komen aan bod. Naast de huidige situatie is ook aandacht besteed aan waar de regio in 2030 en 2040 zou kunnen staan. De bedoeling is dat dit beeld wordt gebruikt als startschot voor een proces waarin de provincie een breed gedragen Ruimtelijke Economische Strategie wil ontwikkelen samen met regionale stakeholders.

Proces

Het Economisch Beeld Utrecht+ is tot stand gekomen in een aantal stappen. Het hiernaast afgebeelde schema geeft dit stappen in volgorde van aanpak weer. Bij het proces zijn alle deelregio's betrokken door deelname aan een begeleidingsgroep. Deze groep is vijf keer bij elkaar gekomen, om gezamenlijk alle tussenresultaten en vervolgstappen te bespreken. Het Economisch Beeld Utrecht+ is onder andere gepresenteerd aan Provinciale Staten van de provincie Utrecht, betrokken wethouders en ambtenaren economie uit alle gemeenten.

MANAGEMENT

SUMMARY

Inleiding

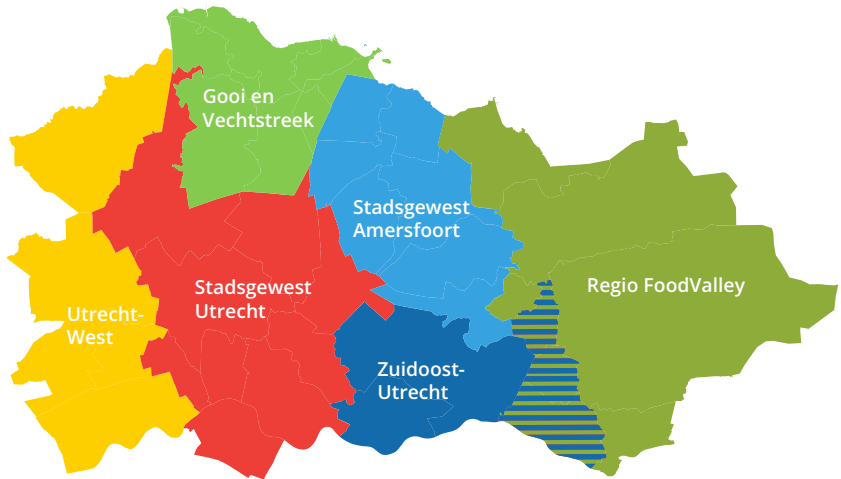
De jongste cijfers over de economische ontwikkeling van Nederland laten een stevig herstel zien. Uit allerlei studies blijkt bovendien dat de economische ontwikkeling in hoge mate in grootstedelijke regio's is geconcentreerd. Wat betekent dit voor de provincie Utrecht en omliggende regio's?

Over de provincie Utrecht is veel informatie beschikbaar, maar het ontbreekt aan een totaalbeeld over de economie en het economisch groeiperspectief van de provincie en de afzonderlijke gemeenten en regio's. Dit totaalbeeld is belangrijk voor de verdere uitwerking van regionaal beleid en visies op de economische ontwikkeling.

Het doel is om een feitelijk, duidelijk, robuust en scherp beeld over de economische positie van de provincie en omliggende regio's (provincie Utrecht+) op te stellen. Daarbij gaat het ook om de rol van provincie Utrecht+ in nationale en internationale netwerken. Waar zinvol is een vergelijking opgenomen met andere metropoolregio's in Nederland.

De provincie Utrecht+

Provincie Utrecht gaat uit van een grensoptekennende economie, zodat direct aangrenzende economische regio's Gooi en Vechtstreek en Regio FoodValley mee zijn genomen in het onderzoek. Utrecht Zuid-Oost en Regio FoodValley overlappen elkaar in drie gemeenten.

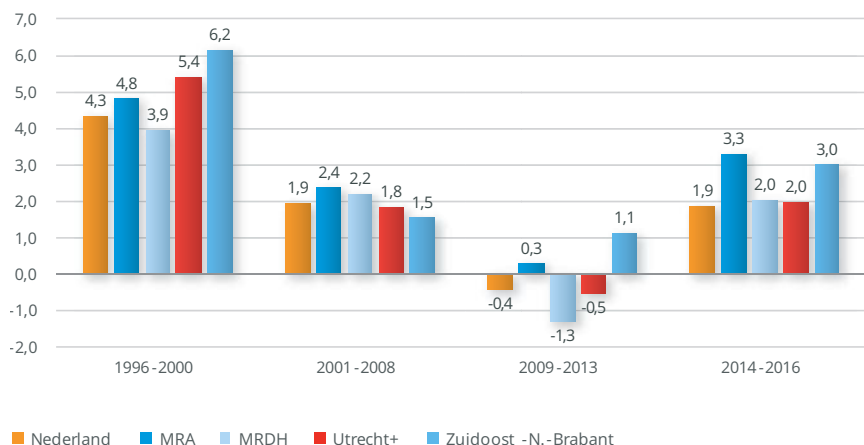
Economie Provincie Utrecht+ herstelt even snel als landelijk

Het bruto regionaal product (BRP) van de provincie Utrecht+ groeit in 2016 met 2,4 procent. Landelijk bedraagt de groei van de economie 2,2 procent. Hoewel dit voorlopige cijfers zijn, komt de omvang van het BRP van de provincie Utrecht+ in 2016 op 95 miljard euro, 13,8 procent van het landelijk totaal. Over de laatste drie jaar, waarin er duidelijk herstel van de conjunctuur is, groeit het BRP van de provincie Utrecht+ met 2 procent gemiddeld ongeveer even snel als dat van Nederland (1,9 procent). De economie van de Metropoolregio Amsterdam (MRA) (bevat onder meer het Coropgebied Gooi en Vechtstreek), met de Metropoolregio Rotterdam Den Haag (MRDH) en Zuidoost-Noord-Brabant metropoolregio's waarmee Provincie Utrecht+ zich vergelijkt, herstelde sneller met een groei van het BRP van 3,3 procent over 2014-2016. Zuidoost-Noord-Brabant groeide in dezelfde periode met 3,0 procent en de MRDH met 2 procent. MRA en Zuidoost-Noord-Brabant herstelden sneller dan landelijk; de provincie Utrecht+ en de MRDH in hetzelfde tempo als landelijk.

Bron: CBS/Bewerking NEO Observatory

Economische groei in de provincie Utrecht+ 2014-2016.

Groei bruto regionaal product (BRP) naar periode, %

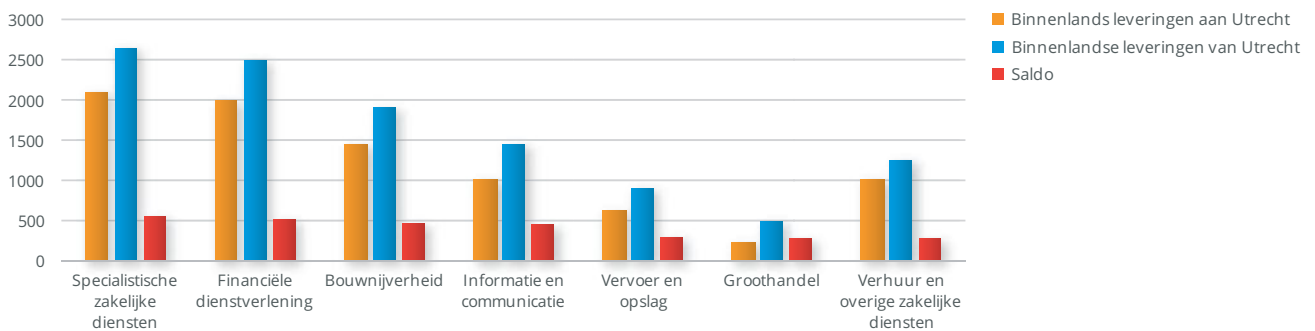

Provincie Utrecht netto exporteur van diensten aan Nederland

De groei van de economie van de provincie Utrecht+ was voor 2000 fors hoger dan landelijk. Deze bovengemiddelde ontwikkeling was destijds gedreven door de snelle groei van ICT-sector en de financiële diensten. Met de specialistische zakelijke diensten zijn dit in toegevoegde waarde de drie grootste sectoren in de provincie Utrecht+. Na 2001 en zeker na 2008 valt de extra groei van deze sectoren echter weg en komt de groei van de provincie Utrecht+ uit op het nationale gemiddelde. Van extra groei op basis van synergie en omvang is geen sprake: er zijn geen agglomeratievoordelen die voortkomen uit de relaties tussen bedrijven en sectoren zoals in de MRA en in Zuidoost-Noord-Brabant. De extra groei van voor 2000 was sectoraal, met Nederland als afzetmarkt, gedreven. De economie van de provincie Utrecht draait in hoofdzaak op de leverantie van diensten aan de rest van Nederland, zo blijkt uit een analyse van de zakelijke transacties van en naar Utrecht.

Onderlinge binnenlandse leveringen van de provincie Utrecht met Overig Nederland en saldo

Intermediaire leveringen (2012), in miljoen euro's

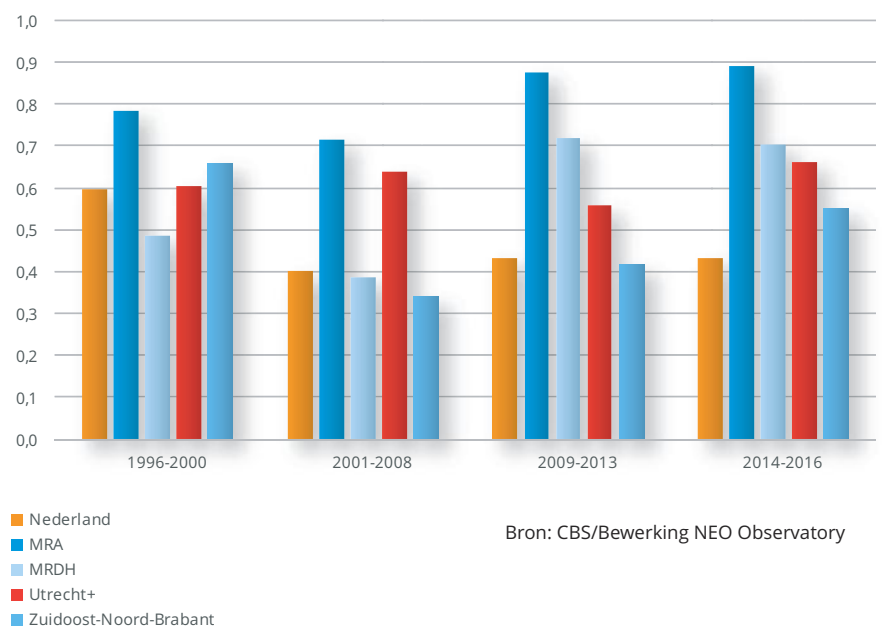
Bron: NEO Observatory/MRIO

Bevolkingsgroei verloopt beduidend sneller dan landelijk

De groei van de bevolking van de provincie Utrecht+ in de periode 2014-2016 is twee maal sneller dan landelijk, namelijk 0,7 procent gemiddeld per jaar, tegen 0,4 procent landelijk. De bevolking groeit in de provincie Utrecht+ weliswaar absoluut even snel als de werkgelegenheid, maar landelijk groeit de werkgelegenheid sneller dan de bevolking. De bevolkingsgroei, vooral door groei in stad en stadsgewest Utrecht, is derhalve betrekkelijk hoog in de provincie Utrecht+, of het herstel van de werkgelegenheid traag. Het betekent netto een versterking van de woonfunctie en uitbreiding van het arbeidsaanbod ten opzichte van de vraag naar werknemers. Daardoor ontstaat extra druk op de woningmarkt die leidt tot een mismatch tussen vraag en aanbod en een ruimtelijke uitsortering van wonen en werken voor middelhoog- en laagopgeleiden.

Bevolkingsgroei in de provincie Utrecht+ 1996-2016.

Bevolkingsgroei naar periode, %

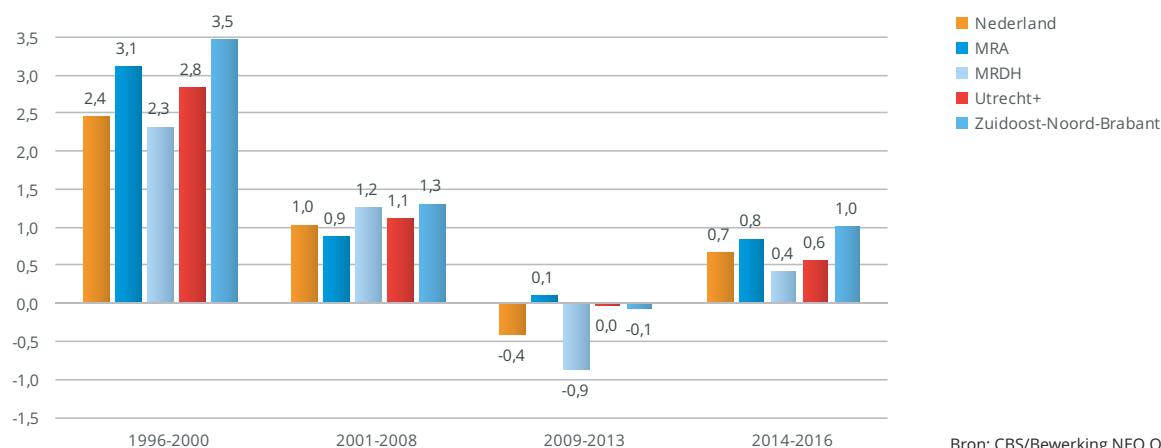
Bron: CBS/Bewerking NEO Observatory

Toename werkgelegenheid vergelijkbaar met landelijk

De werkgelegenheid van de provincie Utrecht+ herstelt in praktisch hetzelfde tempo als landelijk, namelijk met 0,6 respectievelijk 0,7 procent gemiddeld over 2014-2016. Zuidoost-Noord-Brabant laat hier een hoger cijfer zien, namelijk 1 procent over dezelfde periode. De belangrijkste sectoren in provincie Utrecht+ voor de werkgelegenheid zijn de gezondheidszorg, overige zakelijke diensten en specialistische zakelijke diensten. Hoewel de groei van de werkgelegenheid in deze bedrijfstakken na 2009 terugvalt, blijft een bescheiden positieve toename over. Procentueel neemt de werkgelegenheid vanaf 2009 toe in de horeca, overheid, zorg, energie en cultuur/sport/ recreatie. Dat zijn deels kleinere sectoren, maar het laat zien dat het overwegend consumentendiensten zijn waar enige groei van de werkgelegenheid plaatsvond.

Werkgelegenheid in de provincie Utrecht+ 1996-2016.

Groei werkgelegenheid naar periode, %

Bron: CBS/Bewerking NEO Observatory

Gezondheidseconomie onderscheidend en veelbelovend

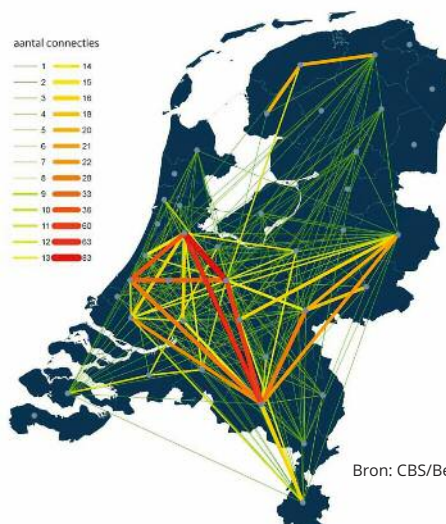
De combinatie van een sterk Utrecht Science Park, Wageningen Universiteit (WUR), de kruisbestuiving van ICT & Health (E-Health) de vestiging van veel R&D in Life Sciences & Health en veel ICT-bedrijven (o.a. ICT Campus Veenendaal) maakt provincie Utrecht+ op het vlak van life sciences, gezondheid en voeding zeer krachtig en veelbelovend met een hoog groeipotentieel in de gezondheidseconomie. Provincie Utrecht+ huisvest daarnaast veel samenwerkingsorganen op het gebied van gezondheidszorg zoals brancheverenigingen. Primaire en secundaire zorg kent een forse omvang. Deze sector vormt 14,1% van de werkgelegenheid en kent de komende jaren nog een flinke groei van de werkgelegenheid.

E-Health

Spreiding actoren E-Health-projecten

Interregionale relaties actoren E-Health-projecten

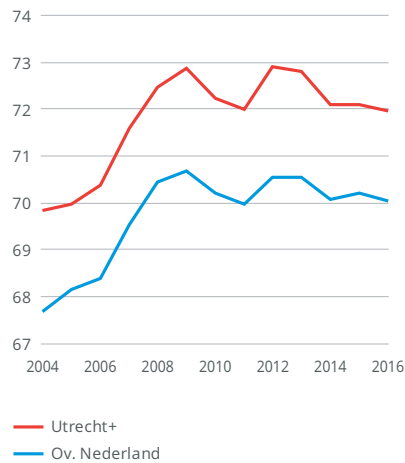
Bron: CBS/Bewerking NEO Observatory

Hoge arbeidsmarktdeelname, lage werkloosheid en groot aandeel hoger opgeleiden

Het percentage personen in de leeftijd 15-74 jaar in de provincie Utrecht+ dat werkt of werkt zoekt, (de arbeidsdeelname of participatiegraad) is in de provincie Utrecht+ met 72 procent hoger dan Nederland en de metropoolregio's. De werkloosheid in de provincie Utrecht+ is in vergelijking met Nederland en de metropoolregio's laag met 5,1 procent van de beroepsbevolking in 2016. De hoge participatie en lage werkloosheid in de provincie Utrecht+ verklaren we door het zeer grote aandeel hoger opgeleiden in de beroepsbevolking, namelijk ruim 43 procent. Landelijk is dat 35 procent en in de MRA 42 procent. Hoger opgeleiden hebben gemiddeld genomen een hoge participatie en lage werkloosheid. Dat is overall min of meer hetzelfde, maar de provincie Utrecht+ heeft veel hoger opgeleiden in de bevolking 15-74 jaar.

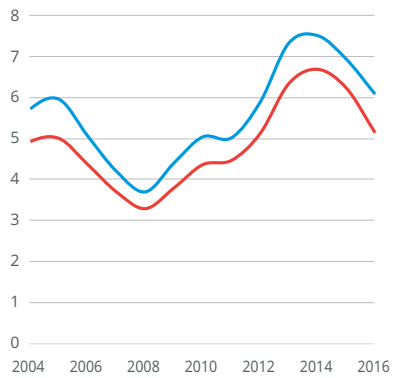
Participatie van 15- tot 74-jarigen op de arbeidsmarkt in de provincie Utrecht+

Participatiegraad naar periode, %

Werkloosheid in de provincie Utrecht+

Werkloosheid 15- tot 74-jarigen in % van de beroepsbevolking

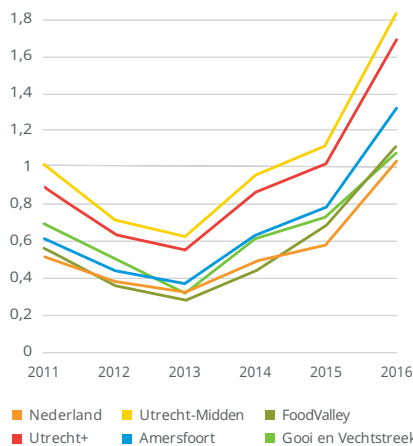
Bron: CBS/Bewerking NEO Observatory

Arbeidsmarkt verkraapt door aanhoudende vraag hoger opgeleiden

Opvallend is dat de participatie als geheel enigszins is afgenomen, ondanks de gemiddeld lage en dalende werkloosheid. Het blijkt dat ondanks de aantrekkelijke werkgelegenheid de participatie van lager en middelbaar opgeleiden sterker afnam en die van hoger opgeleiden slechts beperkt. Waarschijnlijk is ontmoediging onder middelbaar en lager opgeleiden de belangrijkste oorzaak, gevoegd bij krapte en mismatch onder hoger opgeleiden. Ontmoediging treedt op als mensen werkzoekend zijn, eventueel na baanverlies, en niet meer de verwachting hebben een nieuwe werkkring te vinden. Zij geven het zoeken naar werk op en verlaten de beroepsbevolking en behoren dan tot de overige bevolking 15-74 jaar, waar zij zich richten op gezinstaken, vrijwilligerswerk of anderszins. Voor middelbaar en lager opgeleiden neemt de werkgelegenheid in de commerciële dienstensector zoals ICT, financiële en specialistische zakelijke diensten af en is er geen alternatieve werkgelegenheid in de overwegend consumentendiensten. Er is sprake van een toenemende spanning op de arbeidsmarkt vanwege de toenemende vraag naar hoger opgeleiden, maximaal aan het werk, en de afnemende participatie van lager en middelbaar opgeleiden.

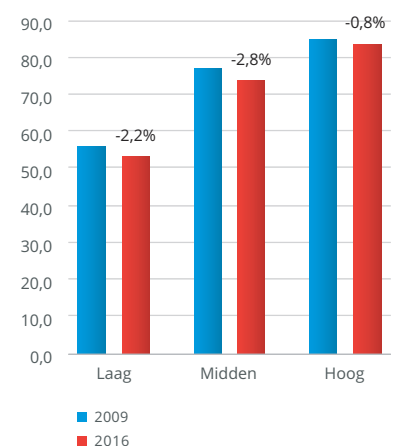
UWV spanningsindicator arbeidsmarkt

Openstaande vacatures ten opzichte van de werkzoekenden

Participatie naar opleidingsniveau in de provincie Utrecht+

Participatie 15- tot 74-jarigen naar opleiding, %

Bron: CBS

	Spanningsindicator 2016	Groei 2011-2016
ICT	6,1	2,8
Medisch	4,0	2,2
Horeca	3,5	2,4
Bedrijfseconomisch spec.	2,4	1,0
High Tech	2,3	1,1

Bron: UWV/Bewerking NEO Observatory

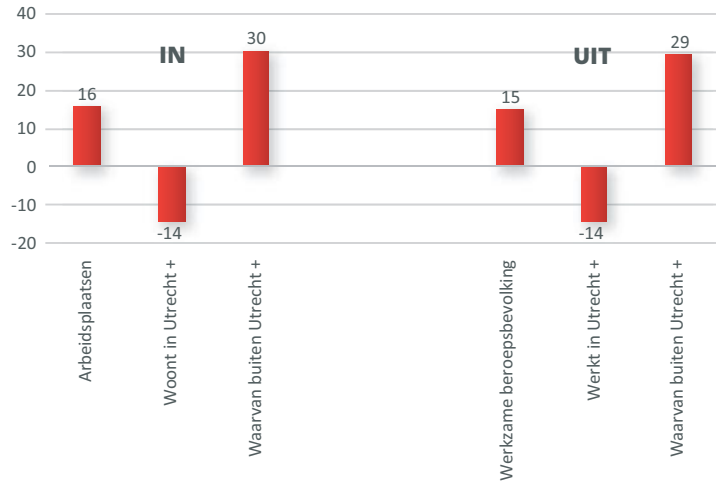
In- en uitgaande pendel nemen toe

Een analyse van het woon-werkverkeer laat zien dat de inkomende en uitgaande pendel van de gehele regio toeneemt over de jaren 2009-2016, terwijl het aantal personen dat in de provincie Utrecht+ woont en werkt afneemt. Dit wijst op een toenemend aandeel hoger opgeleiden op de arbeidsmarkt van de provincie Utrecht+. De woon-werk afstand voor hoger opgeleiden is over het algemeen groter dan die van lager en middelbaar opgeleiden. Economische groei leidt via de voortdurende toename van het opleidingsniveau tot extra mobiliteit.

Deze ontwikkeling kent een duidelijke reden. Er is sprake van een toenemende ruimtelijke uitsortering van wonen en werken. Deze uitsortering wordt vooral gedreven door ruimtelijk ongelijke verhuisstromen, zowel van woon- als van werkadressen. Door het uit elkaar groeien van woon- en werklocaties nemen de pendelbewegingen toe. Bovendien neemt het opleidingsniveau van de (werkzame) beroepsbevolking toe, waardoor de bereidheid om te pendelen toeneemt.

In- en uitgaande pendel

Verskil aantal arbeidsplaatsen en werkzame personen naar regio; werken en wonen in dezelfde regio, inkomende en uitgaande woon-werkstromen, 2009-2016

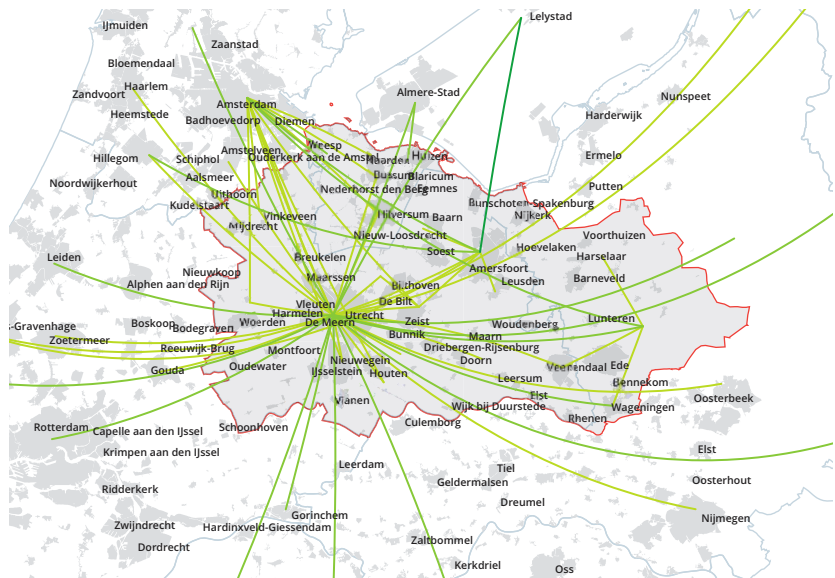
Bron: CBS/Bewerking NEO Observatory

Pendelstromen van kenniswerkers nemen vooral tussen steden toe

De groei van zowel de hoger opgeleide beroepsbevolking als de werkgelegenheid voor hoger opgeleiden concentreert zich vooral in stedelijke gebieden, binnen en buiten provincie Utrecht. Omdat arbeidsmarkten voor met name hoger opgeleid werk ruimtelijk relatief uitgestrekt zijn, leidt die stedelijke concentratie ertoe dat pendelstromen van hoger opgeleiden vooral tussen steden en stadsregio's onderling snel groeien, over relatief lange afstanden. Er ontstaat een interstedelijk netwerk voor kenniswerk dat de provinciegrenzen overschrijdt. Verwacht mag worden dat deze structurele ontwikkeling in de komende decennia doorzet.

Pendelstromen van kenniswerkers

Ontwikkeling van pendelstromen van hoger opgeleiden van en naar gemeenten in het gebied Utrecht+: %-verschil tussen gemiddelde dagelijkse stromen in de periode 2007-2010 en de periode 2011-2014, in vijf groeiklassen

Bron: CBS (1985-2014) Bewerking: Tordoir & Poorthuis

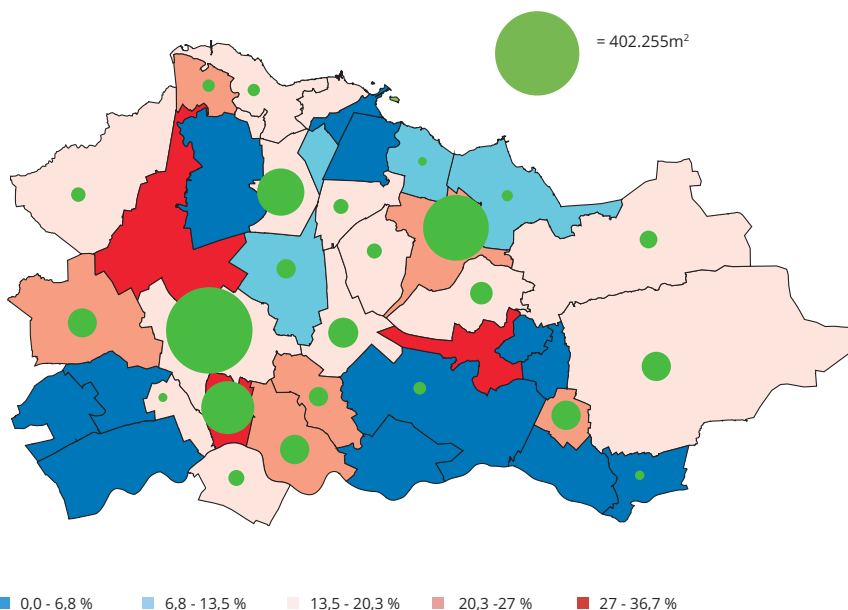
Kantoorruimte kent nog een aanzienlijke leegstand

Er doen zich twee belangrijke regionale ontwikkelingen voor als het gaat om de werklocaties. Ten eerste wordt in toenemende mate gewerkt (door zelfstandigen en werknemers) op informele werklocaties (behoren niet tot een bedrijventerrein/kantorenpark). Ten tweede is het aanbod van kantoren en bedrijfsruimten, en de daarmee gepaard gaande structurele leegstand, in de periode 2013-2016 verder gegroeid. De kantorenmarkt in Utrecht lijkt zich echter, net als in Amsterdam, te herstellen.

De afgelopen jaren is de bedrijven- en locatiedynamiek ondanks de crisis groot geweest. Dit uit zich in veel oprichtingen, en in mindere mate ook veel opheffingen van bedrijfsvestigingen. Het aantal bedrijfsvestigingen verder is toegenomen, maar de werkgelegenheid is nauwelijks gegroeid. Dit komt door krimp van bestaande bedrijven, en de kleine omvang van nieuwe bedrijven (veelal zzp'ers). De economische concentraties zijn de afgelopen jaren steeds meer naar elkaar toegegroeid, vooral in de ruimte tussen de stadsgewesten Utrecht, Amersfoort en Gooi en Vechtstreek, en langs de transportassen tussen de steden.

Leegstand kantoorruimte in de provincie Utrecht+

Leegstand kantoren als percentage van verhuurbare oppervlakte, 2016

Bron: Rienstra/QGIS op basis van Bak Kantorenbestand 2016/Staat van Utrecht en Kantorenmonitors MRA en Gelderland

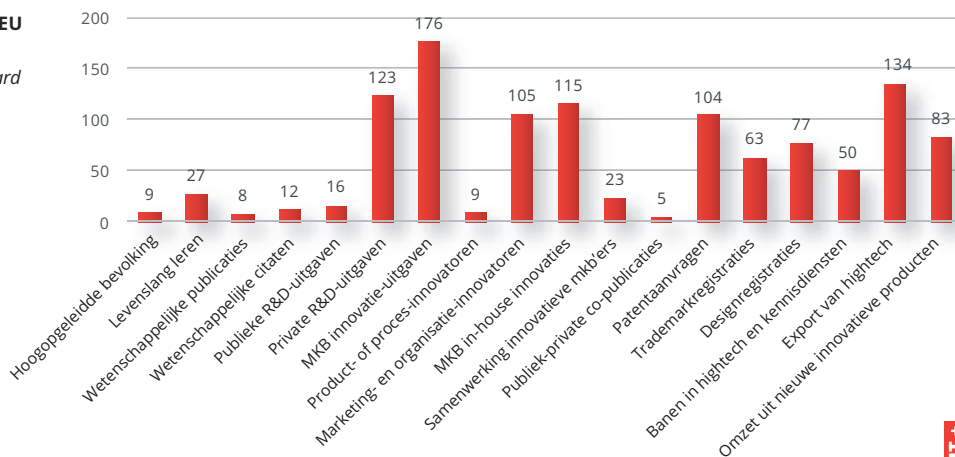
Provincie Utrecht+ sterk in publieke R&D

De R&D-uitgaven zijn bovengemiddeld hoog en nemen toe. De provincie Utrecht scoort uitstekend op publieke R&D (met sterke focus bij medische wetenschappen) dankzij de centrale rol van Universiteit Utrecht, UMC Utrecht, Prinses Máxima Centrum en de aanwezigheid van publieke kennisinstellingen zoals het KNMI, RIVM, Hubrecht Instituut, Trimbos Instituut en TNO. De aanwezigheid van Wageningen Campus, met de WUR en R&D-vestigingen van FrieslandCampina, Danone en Unilever versterkt dit beeld. Over de hele linie is het aandeel private R&D echter relatief klein. Innovatienetwerken en leiderschap voor innovatie zijn minder sterk ontwikkeld dan op basis van andere kenmerken van de regio mag worden verwacht. Ondanks de relatief sterke vertegenwoordiging van snelgroeiende bedrijven in Utrecht, neemt het aantal bedrijven met een substantiële omvang (5+/250+ werknemers) af, zelfs in sterkere mate dan voor Nederland als geheel. De financiering voor MKB bedrijven is ondergemiddeld ontwikkeld, terwijl Venture Capital investeringen juist bovengemiddeld zijn.

Publieke R&D-notering in EU

Overzicht indicatoren EU
Regional Innovation Scoreboard
(2017), in rangnummer

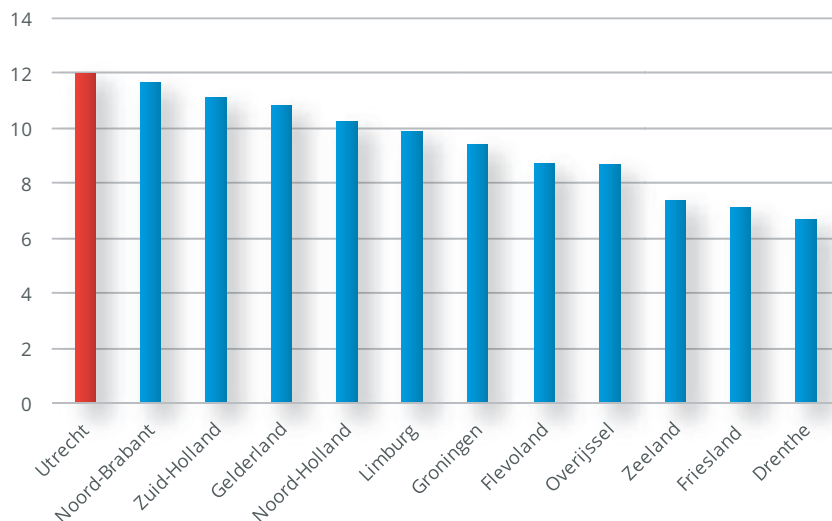
Bron: European Commission

Provincie Utrecht heeft beste voedingsbodemp voor ondernemerschap

De provincie Utrecht heeft relatief veel snelgroeiende bedrijven; dit zijn met name MKB-bedrijven die zich richten op nieuwe ICT-toepassingen. In de Europese ranglijsten voor regionale concurrentiekracht en innovatie behoort de provincie Utrecht al jaren tot de top van Europa, waaronder een 2e plaats op de Regional Competitiveness Index 2016 van de EU/Directoraat-General Regio (zie samenvatting). Ondanks de uiterst goede kwaliteit van de economische structuur, blijft het niveau van innovatie achter (23e plaats in Europa, hoogste Nederlandse notering). Het Utrechtse ecosysteem voor ondernemerschap is het best ontwikkelde van Nederland. In de provincie Utrecht zijn alle basisvoorwaarden goed op orde, zoals goed functionerende instituties, infrastructuur, aanwezigheid van hoger opgeleiden en gebruik van ICT door bedrijven en huishoudens. Bedrijvigheid in de ICT is buitengewoon goed vertegenwoordigd.

Provincie Utrecht heeft beste voedingsbodemp voor ondernemerschap
Entrepreneurial Ecosystem Index NL regio's

Erik Stam (2017)

Conclusie

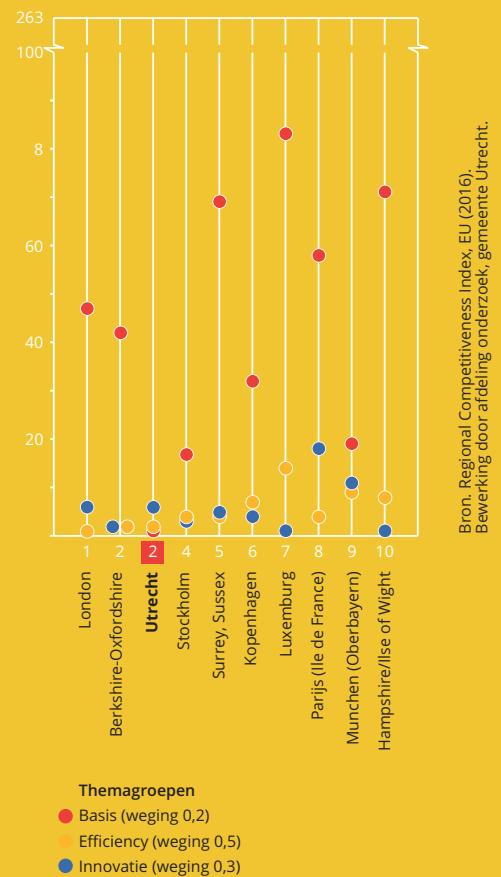
De provincie Utrecht+ staat er qua economische structuur en concurrentiekracht sterk voor, zo laat de Regional Competitiveness Index van DG Regio zien. Niettemin groeit het BRP van de provincie Utrecht+ ongeveer even snel als landelijk; hetzelfde geldt voor de werkgelegenheid. Het blijkt uit een analyse van de zakelijke transacties dat de provincie Utrecht in hoofdzaak commerciële diensten aan Overig Nederland levert. Het groeipad is dan ook afhankelijk van de economische ontwikkeling van Nederland, met name bij de afnemers van deze diensten (industrie en andere dienstenaanbieders). Extra groei uit synergie tussen sectoren en bedrijven (agglomeratievoordeel) treedt niet op in de provincie Utrecht+, in tegenstelling tot de MRA en Zuidoost-Noord-Brabant.

De bevolking groeit er in verhouding tot de werkgelegenheid sneller. Daarmee is de woonfunctie van de provincie Utrecht+ sterker geworden. Wel is de arbeidsparticipatie hoger dan gemiddeld en is de werkloosheid juist lager. De participatie in de provincie Utrecht+ heeft echter een afnemende tendens, sterker dan Nederland, en dit treedt juist onder lager en middelbaar opgeleiden op, terwijl de werkgelegenheid al herstelde tussen 2014 en 2016. De arbeidsmarkt blijkt juist in de stadsgewesten Utrecht en Amersfoort krap te zijn. Tegelijkertijd zijn hoger opgeleiden schaars. Aansluiting van vraag en aanbod op de arbeidsmarkt is voor de economische ontwikkeling cruciaal, alsmede extra banen voor lager en middelbaar opgeleiden met het oog op een inclusieve samenleving. Pendelcijfers laten zien dat er een toenemende inkomende en uitgaande pendel is, gevoegd bij een verdergaande ruimtelijke uitsortering van woon- werkmilieus. De provincie Utrecht+ heeft in hoofdzaak drie woon-werkmilieus: de beide stadsgewesten, de welvarende gemeenten op zand, en de meer agrarische gemeenten op het veen. De geleiding loopt langs inkomens-, opleidings- en sociaal-culturele lijnen.

Een toenemend deel van de werkgelegenheid is gevestigd op zogenaamde informele werklocaties. Tevens is het aanbod van kantoren en bedrijfsruimten, en de daarmee gepaard gaande structurele leegstand, sinds 2013 verder gegroeid, hoewel kantorenmarkt in Utrecht zich als eerste in Nederland lijkt te herstellen. Van groot belang is dat de economische concentraties de afgelopen jaren ruimtelijk steeds meer naar elkaar zijn toegegroeid, vooral in de ruimte tussen de stadsgewesten Utrecht – Amersfoort – Gooi en Vechtstreek en langs de transportassen.

De provincie Utrecht heeft een uitstekende uitgangspositie qua economische structuur met relatief hoge uitgaven aan R&D, een hoge positie qua regionale concurrentiekracht en het best ontwikkelde ecosysteem voor ondernemerschap. De R&D-uitgaven zijn echter in hoofdzaak in de publieke sfeer en gekoppeld aan de Universiteit Utrecht en het UMC Utrecht. De provincie Utrecht kent slechts enkele grote (industriële) bedrijven met een hoge R&D-intensiteit en innovatienetwerken en leiderschap voor innovatie zijn relatief minder sterk ontwikkeld. De mate van innovatie is lager dan op basis van de economische structuur verwacht kan worden.

Voor provincie Utrecht+ is het vasthouden, verbeteren en verder benutten van de economische structuur een uitdaging voor de toekomst. Niet alleen in vergelijking (en samenhang) met vergelijkbare Nederlandse regio's (MRA, MRDH, Zuidoost-Noord-Brabant), maar ook juist ten opzichte van buitenlandse regio's. Daar waar in het verleden de groei gedreven werd door kennisintensieve diensten (met name ICT, zakelijke en financiële diensten), lijkt de groei nu meer gedreven te worden door consumenten-diensten en de zorg. De regio realiseert en etaleert onvoldoende op hoogwaardige kennis gebaseerde groeikansen, in bijvoorbeeld de ICT, life sciences en clean tech. De infrastructuur, het talent en de kennis zijn er, maar met het oog op bovengemiddelde economische groei en extra werkgelegenheid voor lager en middelbaar opgeleiden (de inclusieve samenleving) lijkt het vooralsnog onvoldoende te worden ingezet om maatschappelijk en economisch relevante kansen te herkennen en realiseren.

Druk op bereikbaarheid neemt toe door toename van zowel inkomende als uitgaande pendel (voor alle opleidingsniveaus)

Grote (internationale) economische potentie door kennisvoorsprong, bijvoorbeeld in Health en ICT

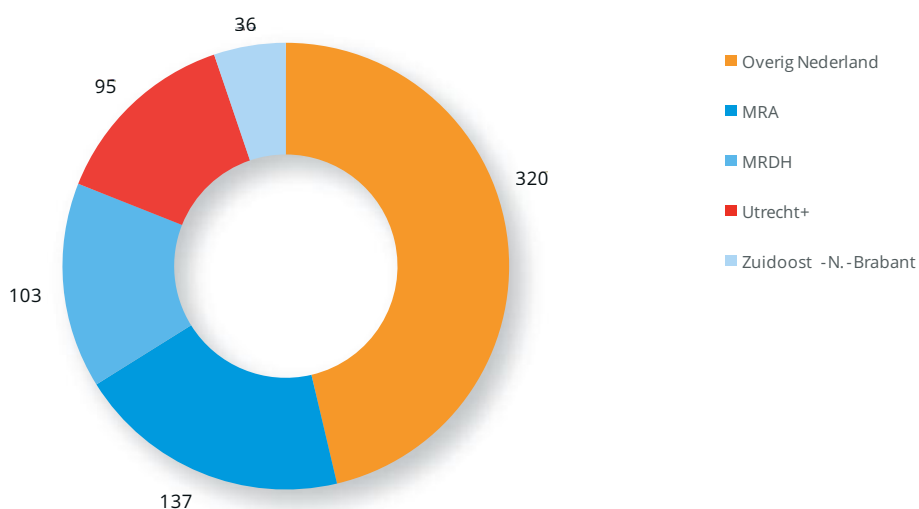

ECONOMISCH BEELD

Economie algemeen

BRP provincie Utrecht+: 95 miljard euro in 2016 (Nederland 691 miljard)

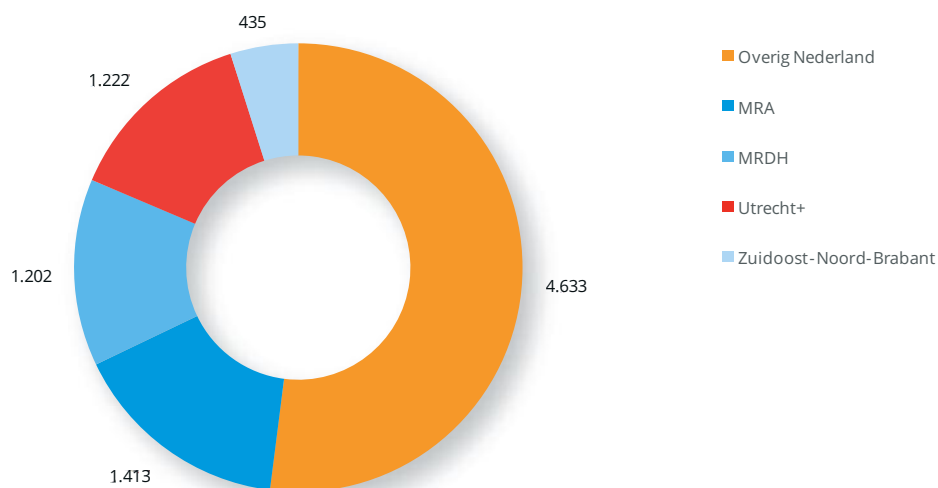
BRP (2016), in miljard euro

Bron: CBS

Werkzame personen provincie Utrecht+ (2016): 1,222 miljoen (Nederland 8,907 miljoen)^{1*}

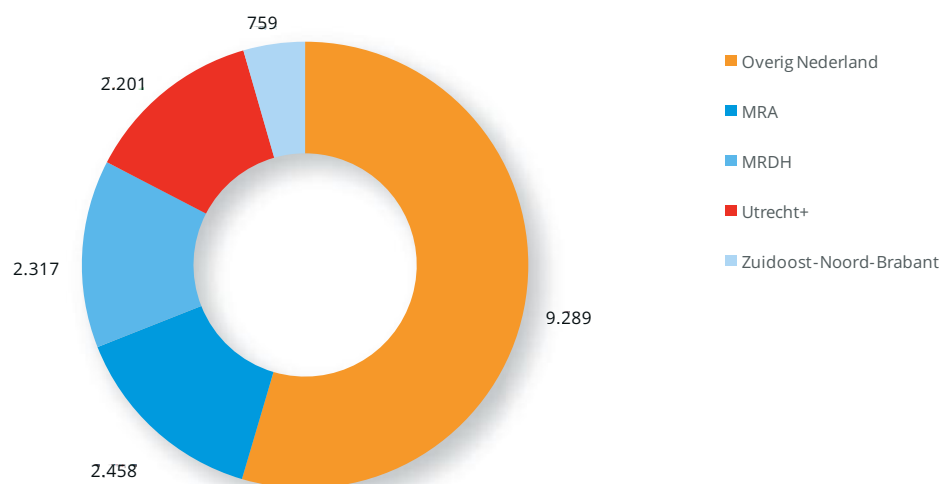
Werkgelegenheid x 1000

Bron: CBS

Inwoners

Provincie Utrecht+ 2,201 miljoen, Nederland 17,024 miljoen (2016), x 1000

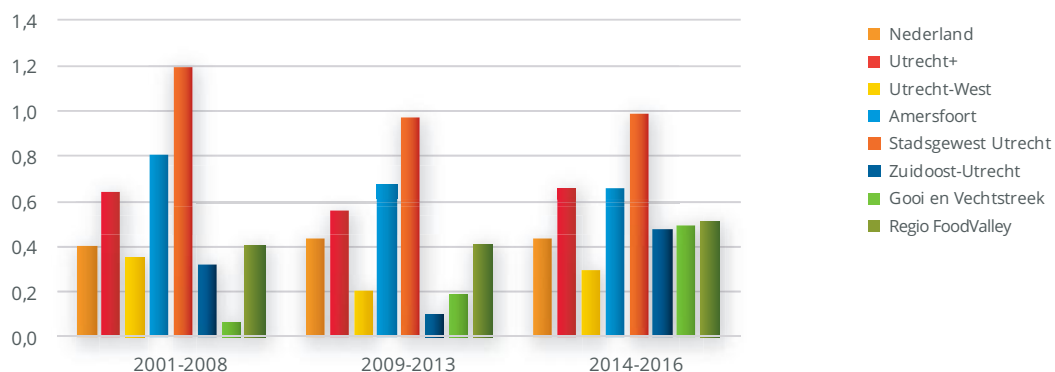

Bron: CBS

* De noten bij de grafiektitels corresponderen met de duidingen die vanaf pagina 65 worden gegeven.

Ontwikkeling bevolking deelregio's

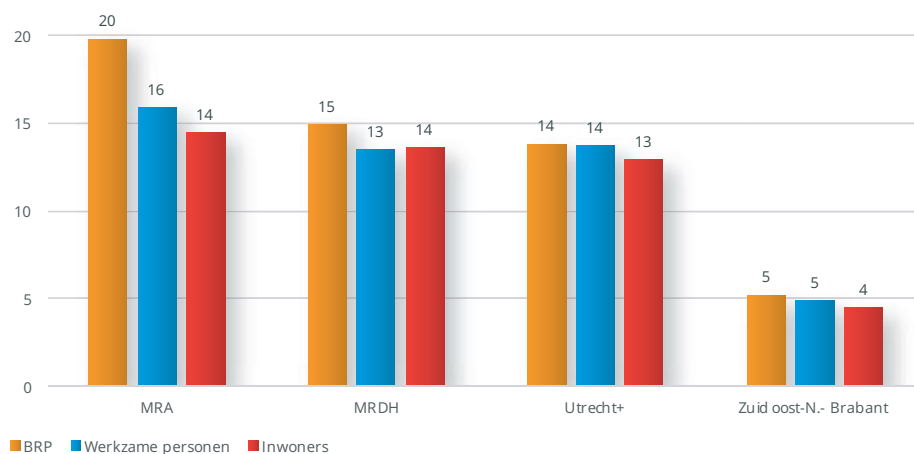
Groei bevolking in %

Bron: CBS

Provincie Utrecht+ meer werkzame personen dan inwoners

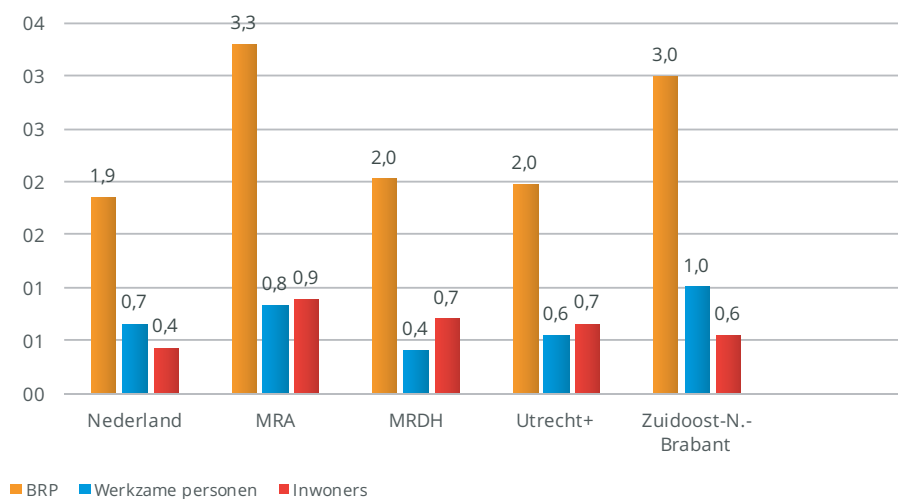
Aandeel in nationaal totaal (2016), in %

Bron: CBS

Gemiddelde groei volgt nationaal patroon²

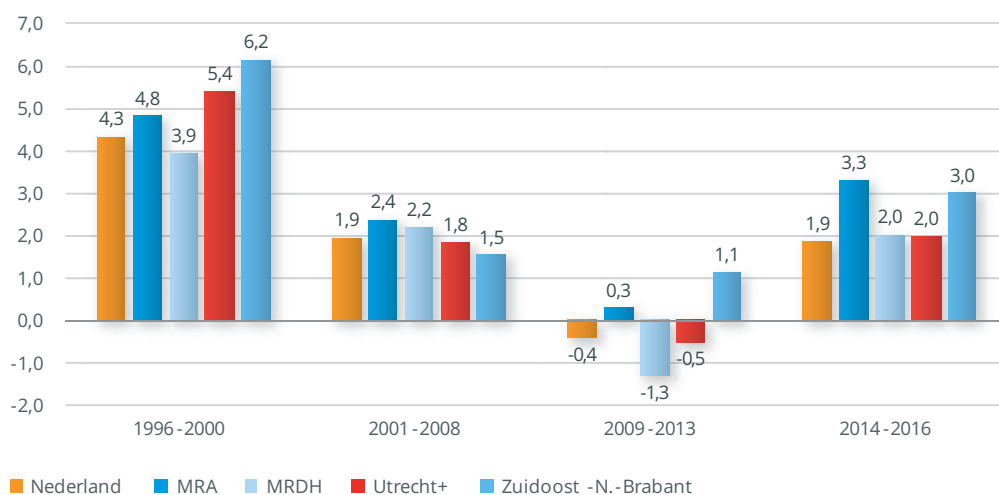
Gemiddelde groei (2014-2016), in %

Bron: CBS

BRP: groei valt terug t.o.v. Nederland vanaf 2001³

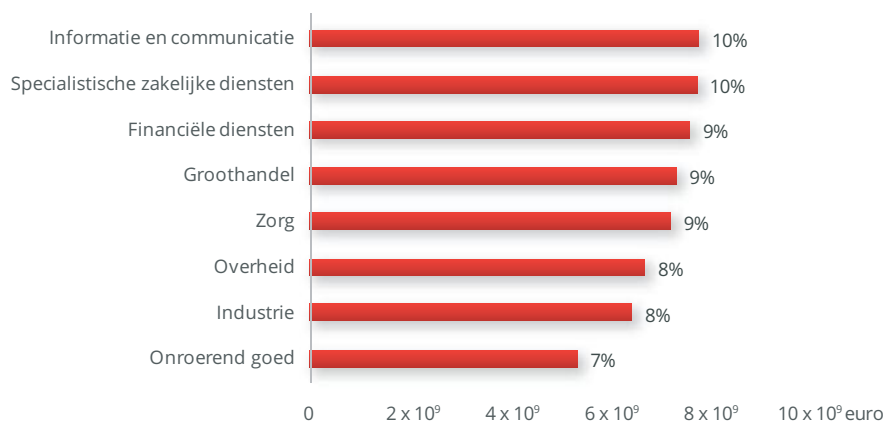
Groei BRP naar periode in %

Bron: CBS

Belangrijkste sectoren in toegevoegde waarde

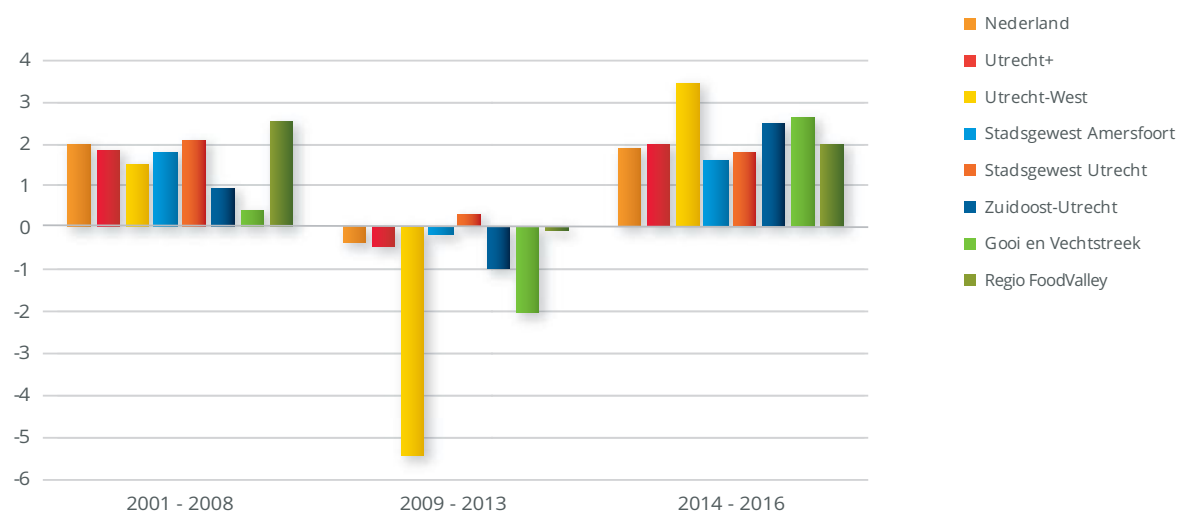
Aandeel in totale economie (2015), in miljard euro

Bron: CBS

Grote verschillen in ontwikkeling BRP tussen deelregio's

Groei BRP (2001-2016), in %

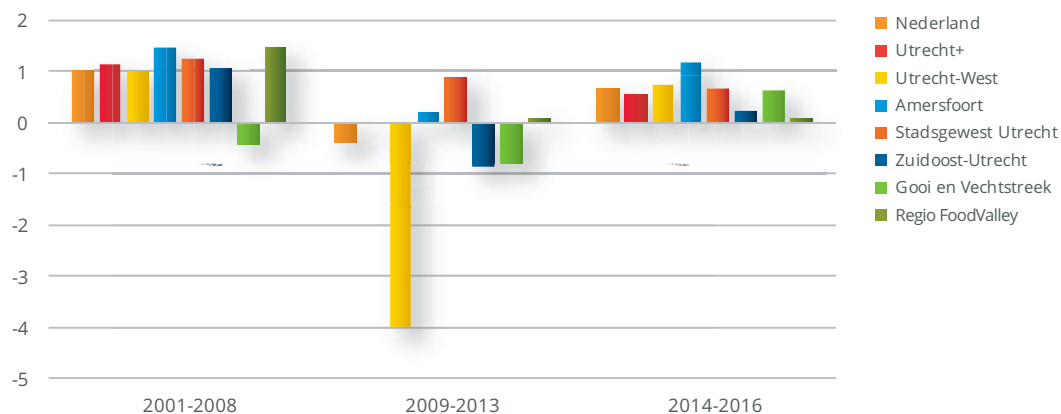

Bron: CBS

Ontwikkeling werkgelegenheid naar deelregio's⁴

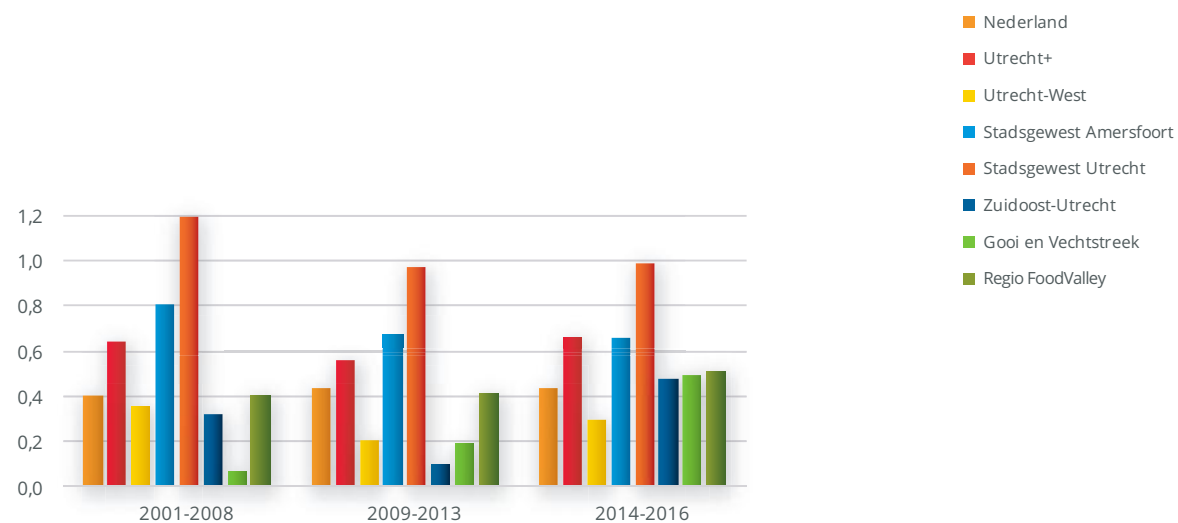
Groei werkgelegenheid in %

Bron: CBS

Ontwikkeling bevolking deelregio's

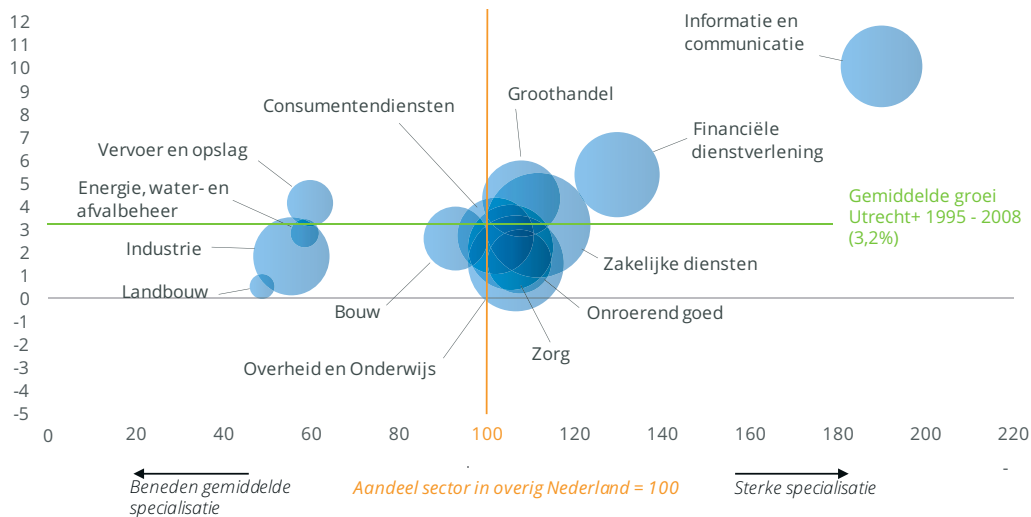
Groei bevolking in %

Bron: CBS

Groei provincie Utrecht+ (voor 2008): ICT en financiële diensten⁵

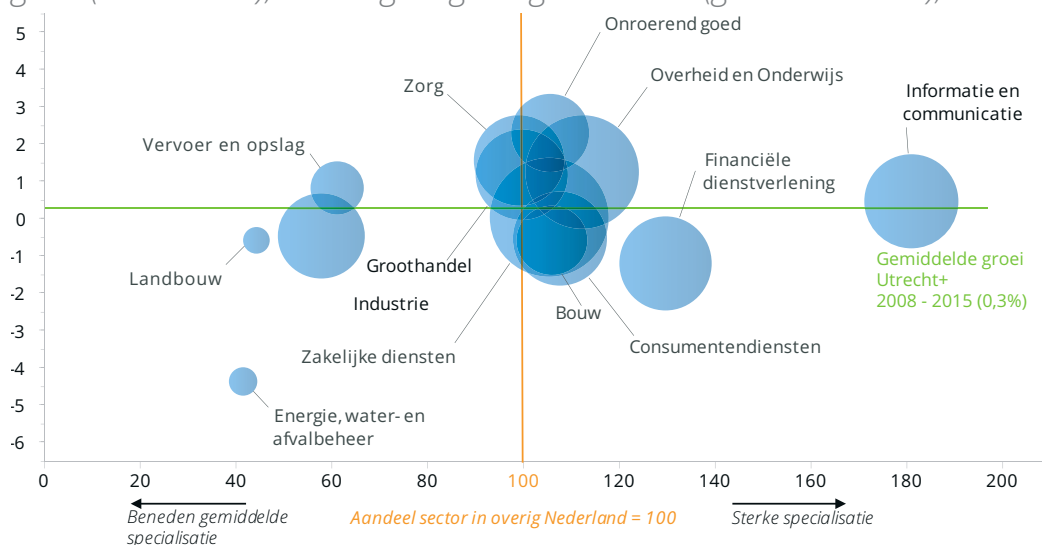
Toegevoegde waarde; specialisatie-index 2008 (horizontale as); gemiddelde groei (1995-2008); omvang toegevoegde waarde (grootte van bol), 2008

Bron: CBS

Utrecht (na 2008): bijdrage ICT en financiële diensten aan groei valt weg

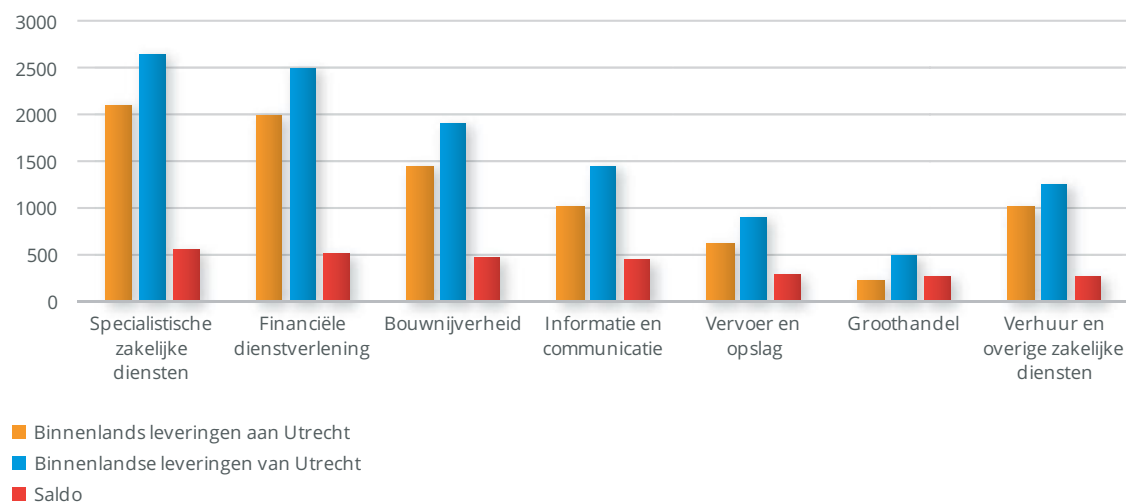
Toegevoegde waarde; specialisatie-index 2015 (horizontale as); gemiddelde groei (2009-2015); omvang toegevoegde waarde (grootte van bol), 2015

Bron: CBS

Binnenlandse zakelijke transacties vooral in commerciële diensten⁶

Intermediaire leveringen (2012), in miljoen euro

Bron: bron: NEO Observatory/MRIO

Belangrijke spil Nederlandse economie⁷

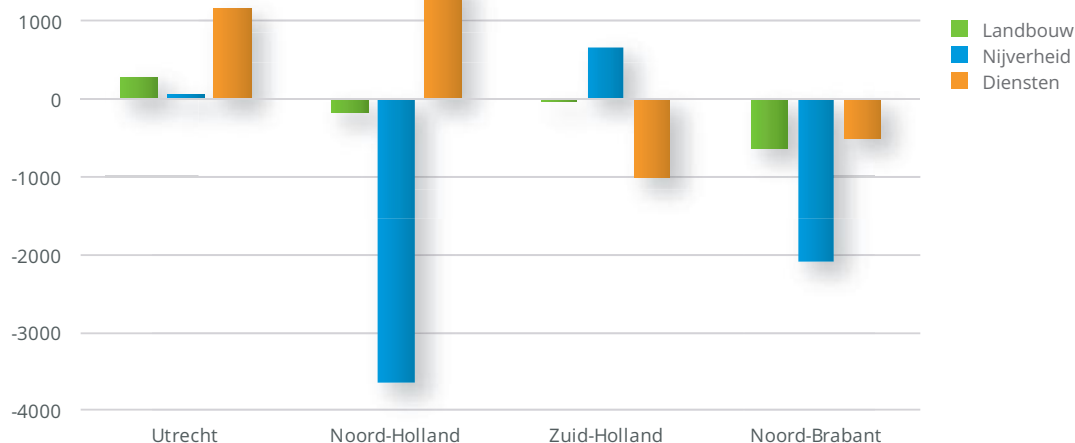
Saldo van zakelijke transacties van Utrecht binnen Nederland, in miljoen euro

bron: NEO Observatory/MRIO

Zakelijke transacties van Utrecht in vergelijking met andere metropoolregio's binnen Nederland⁷

Saldi in miljoen euro

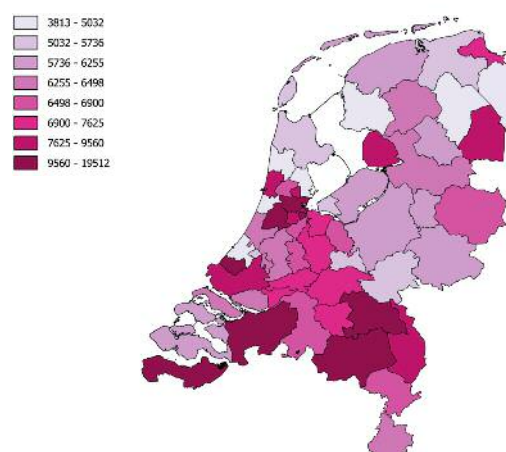
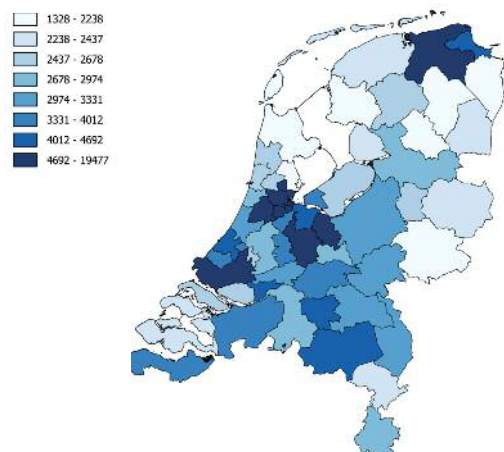

Bron: NEO/MRIO

Regionale exportkracht van provincie Utrecht+ naar het buitenland: gemiddeld bij export goederen en groot bij export diensten⁸

Toegevoegde waarde uitvoer van diensten per hoofd van de bevolking (2013), in euro

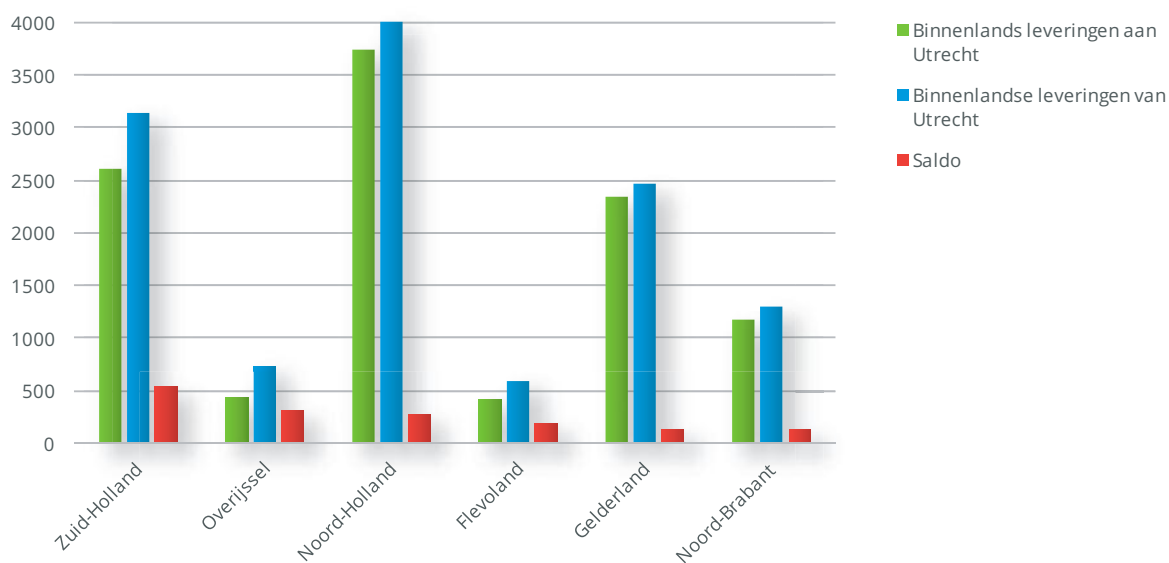
Toegevoegde waarde uitvoer van goederen per hoofd van de bevolking (2013), in euro

Bron: Rienstra/QGIS m.b.v. CBS De regionale economie 2014 (2015)

Zakelijke transacties binnen Nederland⁹

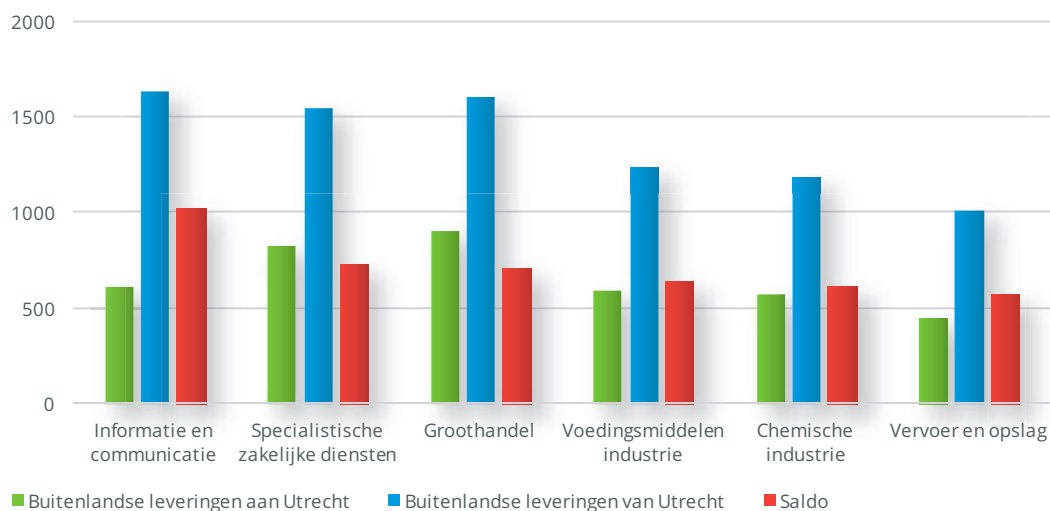
Intermediaire leveringen (2008), in miljoen euro

Bron: NEO Observatory/MRIO

Provincie Utrecht netto exporteur van diensten en industrie aan het buitenland¹⁰

Buitenlandse handel provincie Utrecht (2012), in miljoen euro

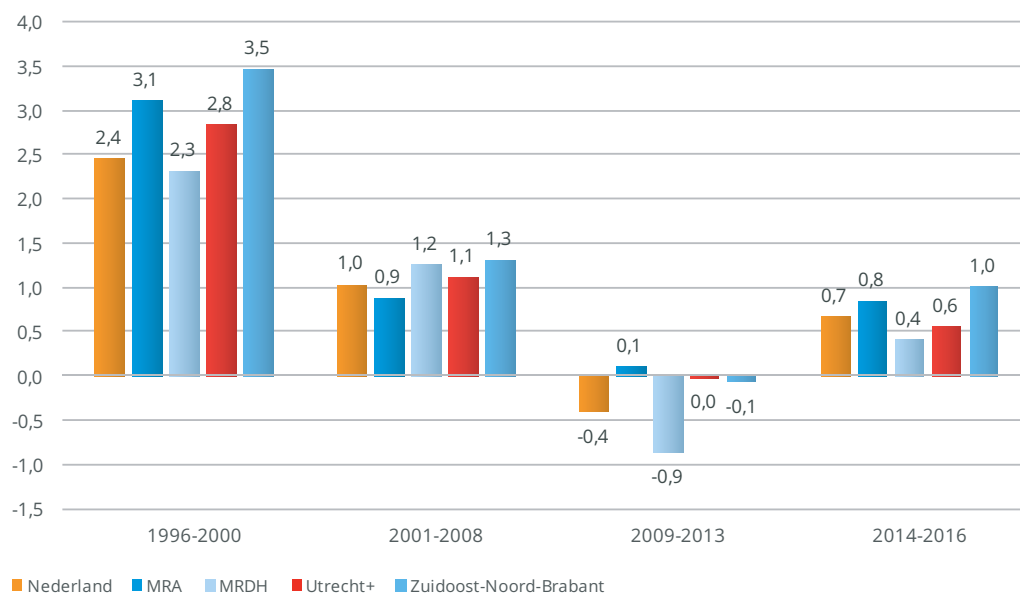

Bron: NEO Observatory/MRIO

Arbeidsmarkt

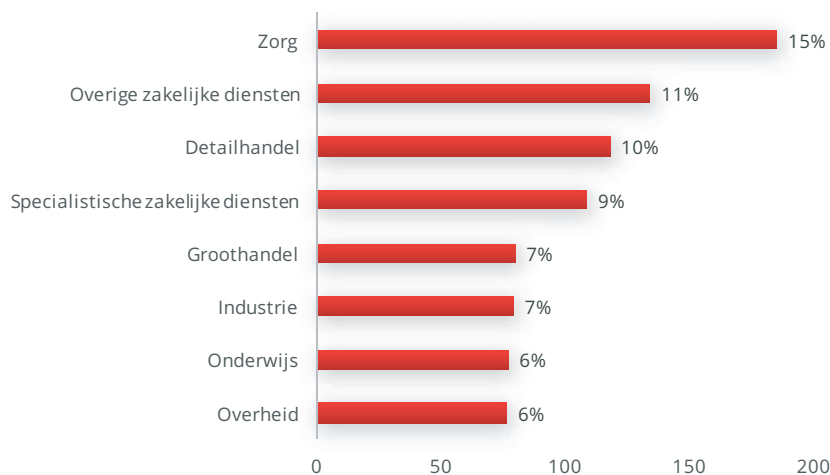
Werkgelegenheid vergelijkbaar met Nederland

Groei werkgelegenheid (1996-2016), in %

Belangrijkste sectoren in werkgelegenheid

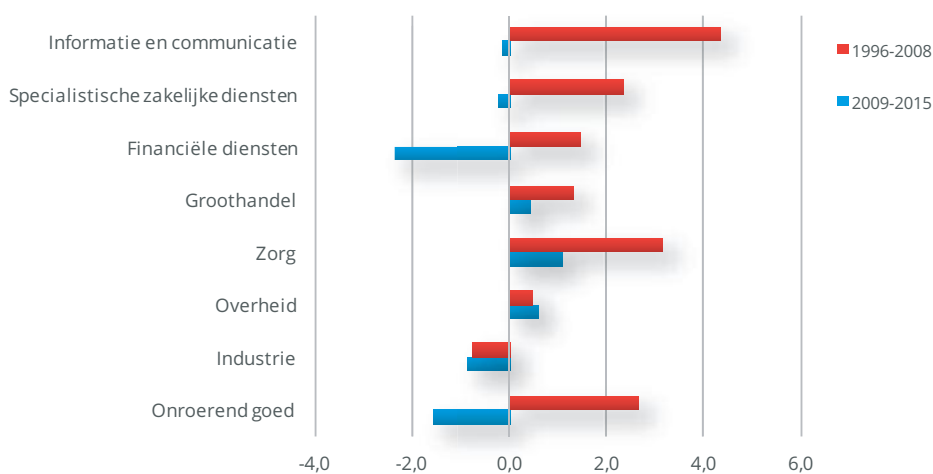
Aandeel in totale economie (2015), x1000 werkzame personen en in %

Bron: CBS

Groei grote sectoren valt sterk terug na 2008¹¹

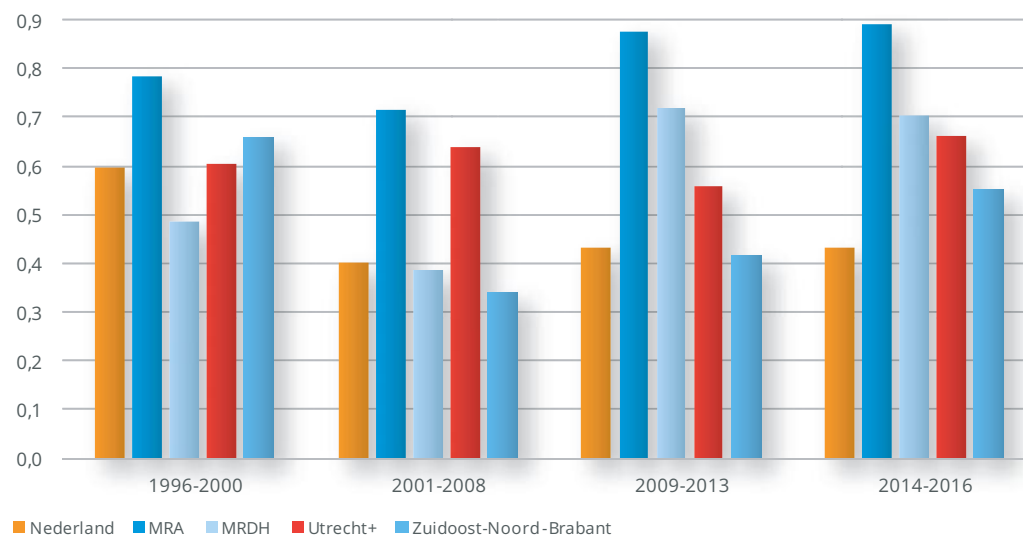
Groei werkgelegenheid naar sector (voor en na 2008), in % per jaar

Bron: CBS

Relatief hoge bevolkingsgroei in alle periodes¹²

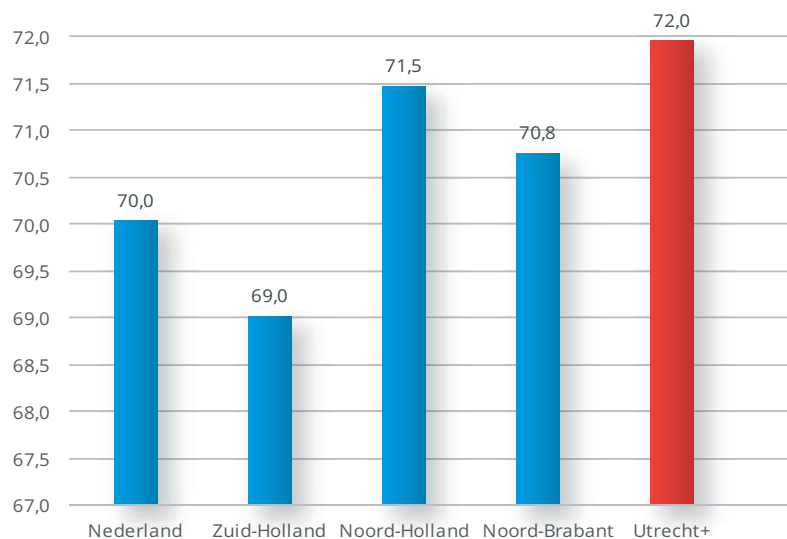
Groei bevolking naar periode (1995-2016), in %

Bron: CBS

Utrecht+ kent hoge bruto participatiegraad¹³

Bruto participatiegraad (beroepsbevolking/potentiële beroepsbevolking 15-74 jaar), in %

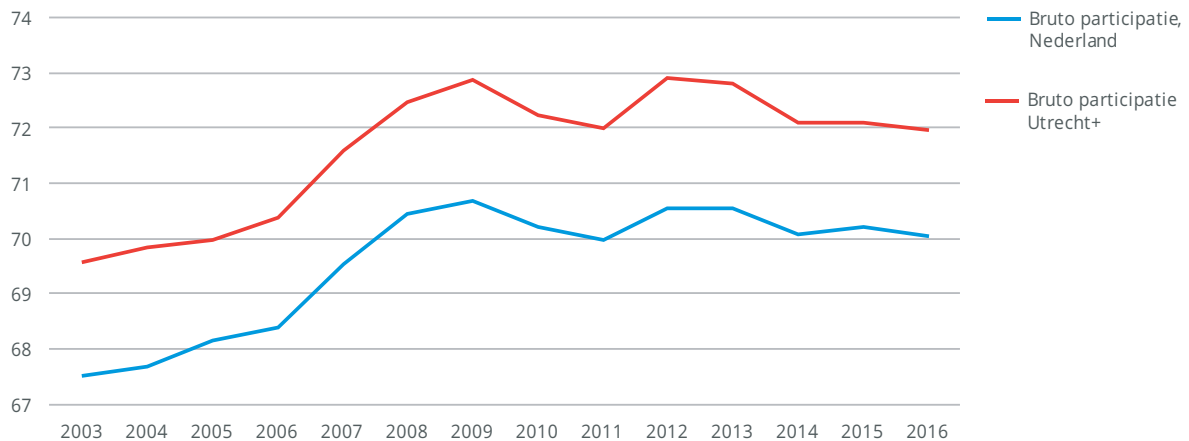

Bron: CBS

Bruto participatiegraad daalt

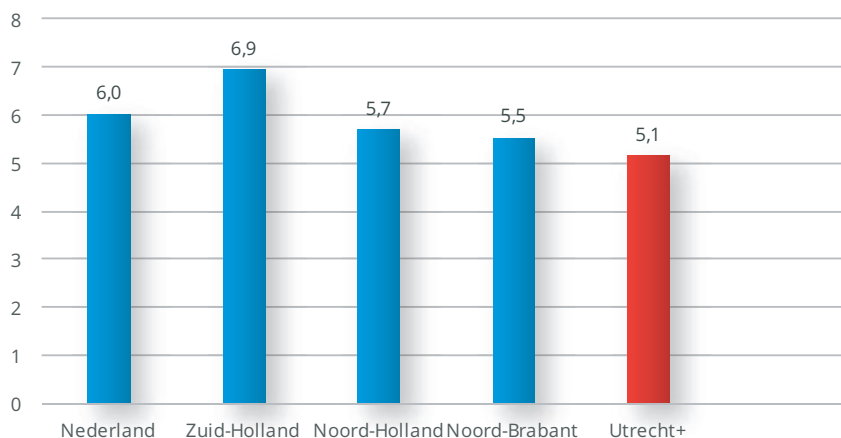
Bruto participatiegraad (2003-2016), in %

Bron: CBS/Bewerking NEO Observatory

Werkloosheid in de provincie Utrecht relatief laag¹⁴

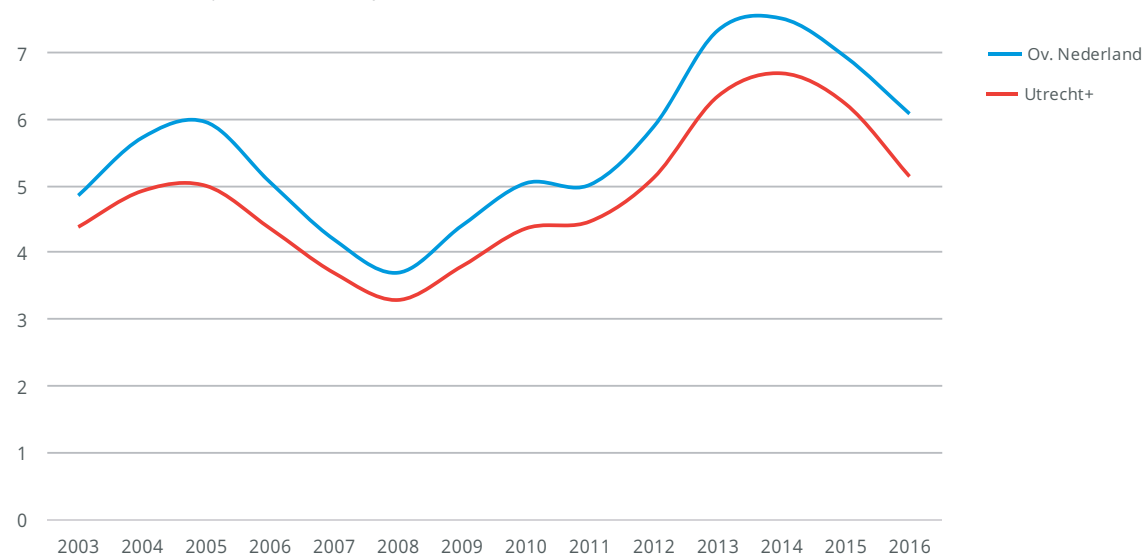
Werkloosheid (2016), in %

Bron: CBS

Werkloosheid daalt

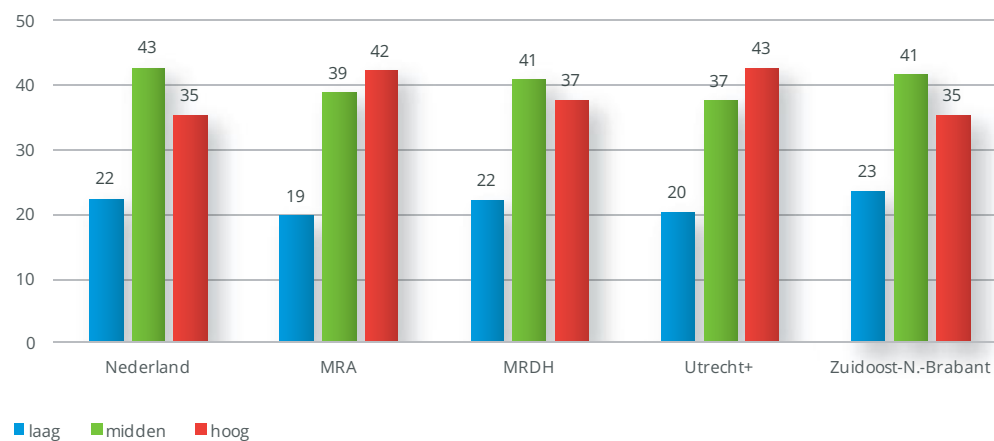
Werkloosheid (2003-2016), in %

Bron: CBS/Bewerking NEO Observatory

Aandeel hoger opgeleiden in beroepsbevolking groter dan in andere regio's en Nederland

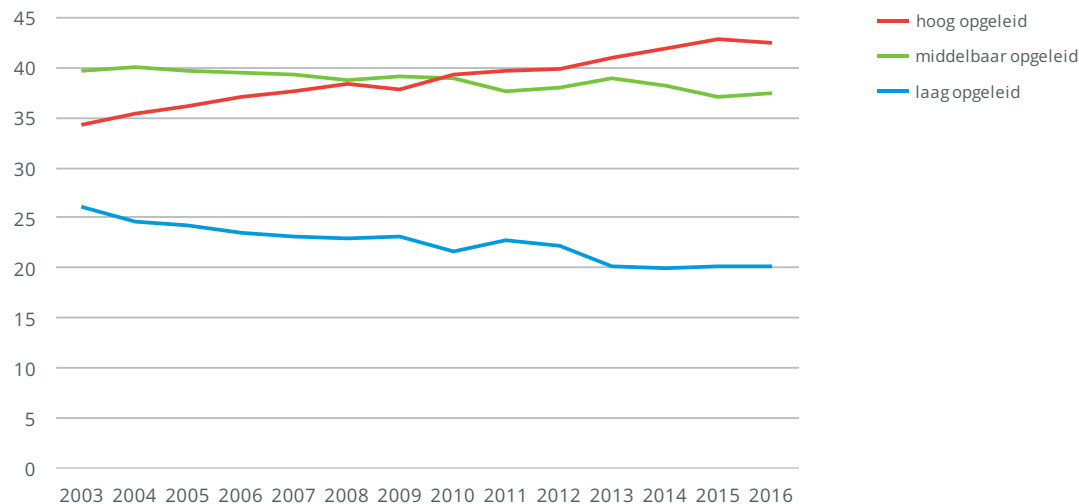
Beroepsbevolking naar opleiding (2016), in %

Bron: CBS

Opleidingsniveau beroepsbevolking stijgt

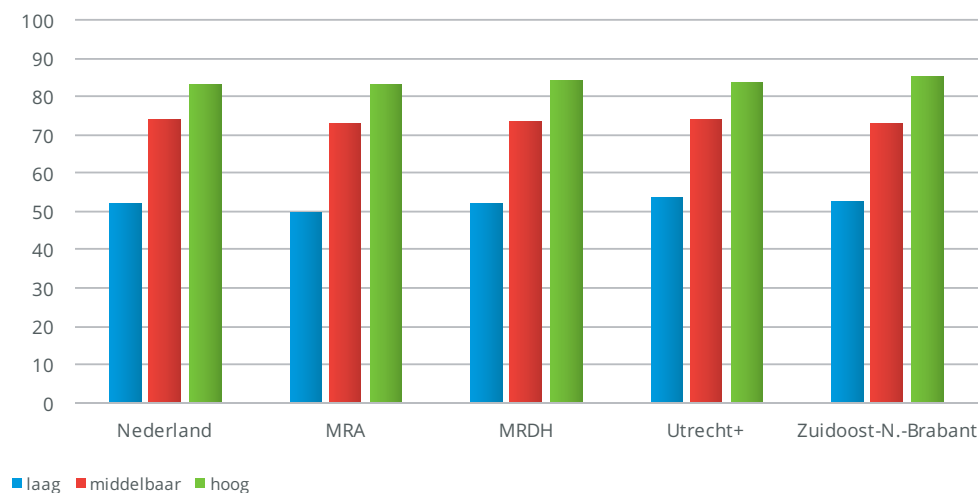
Beroepsbevolking (2003-2016), in %

Bron: CBS

Arbeidsparticipatie naar opleiding vergelijkbaar met andere metropoolregio's en Nederland

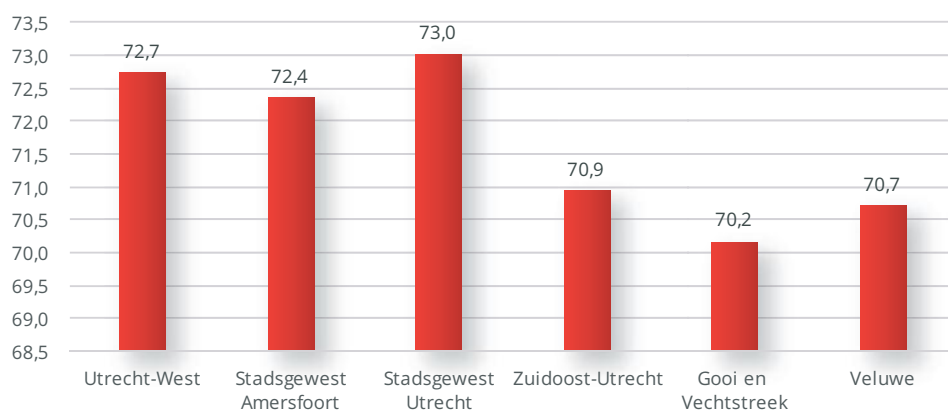
Participatie naar opleiding en metropoolregio (2016), in %

Bron: CBS

Groot verschil bruto participatie per deelregio

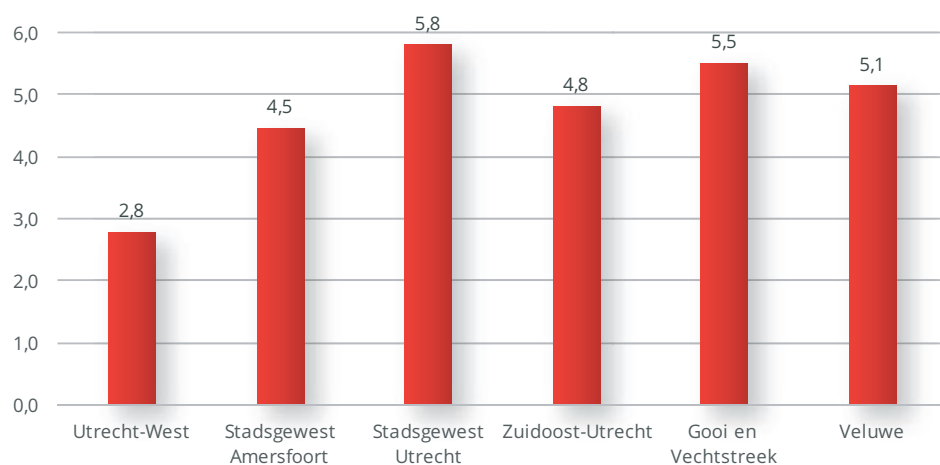
Bruto participatie naar deelregio (2016), in %

Bron: CBS

Groot verschil werkloosheid per deelregio

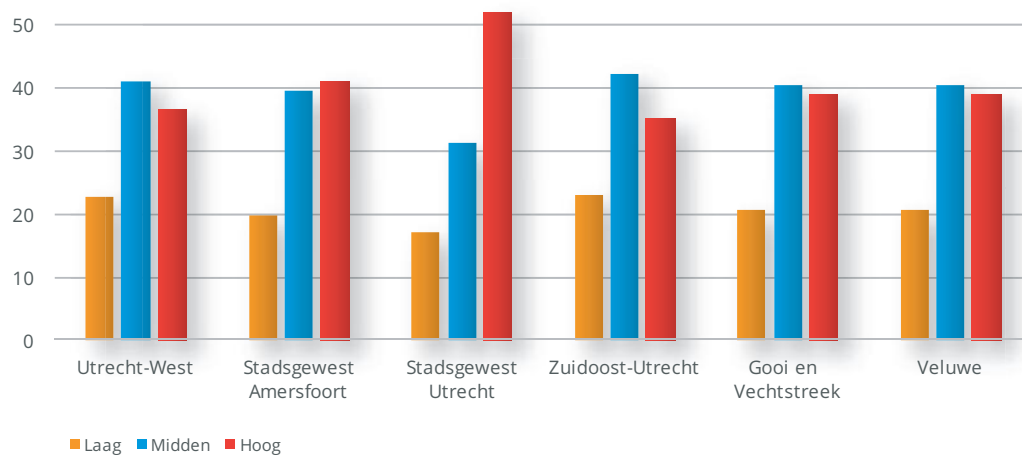
Werkloosheid naar deelregio (2016), in %

Bron: CBS

Opleiding beroepsbevolking naar deelregio

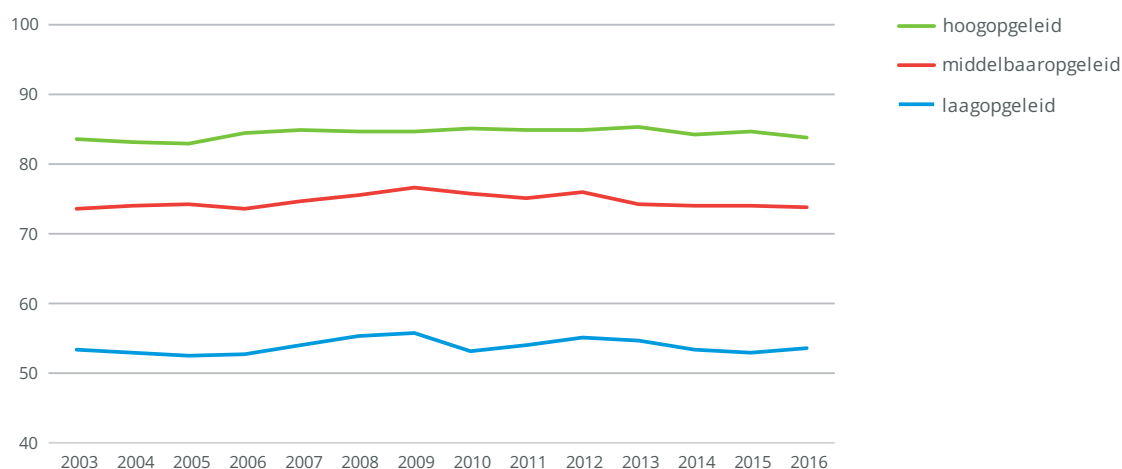
Opleidingsniveau als aandeel beroepsbevolking (2016), in %

Bron: CBS

Ontwikkeling arbeidsparticipatie naar opleiding in Utrecht+¹⁵

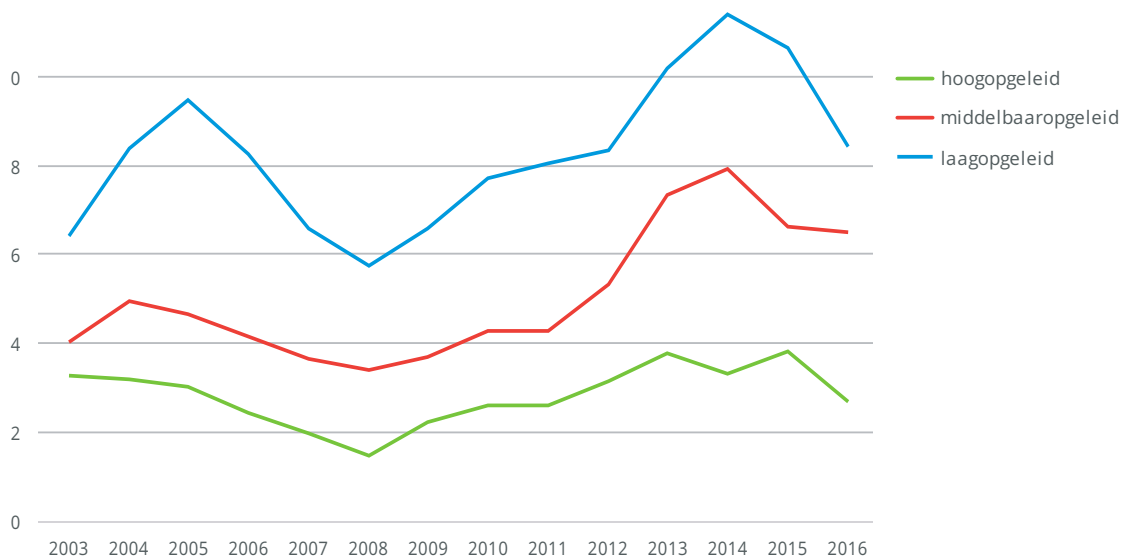
Bruto participatie naar opleidingsniveau (2003 – 2016), in %

Bron: CBS

Ontwikkeling werkloosheid in Utrecht+¹⁶

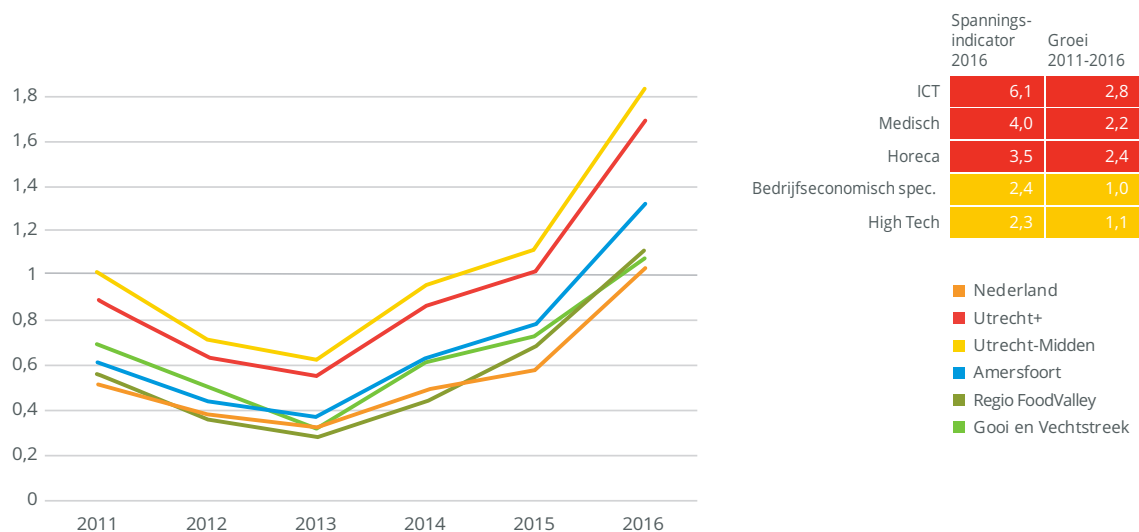
Werkloosheid (2003 – 2016), in %

Bron: CBS

Krapte op de arbeidsmarkt neemt sterk toe na 2013¹⁷

UWV-spanningsindicator: openstaande vacatures t.o.v. werkzoekenden

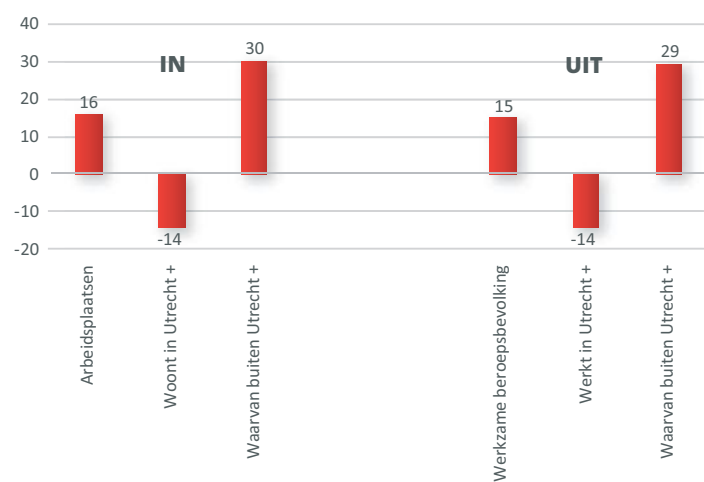

Bron: UWV

Pendel

Inkomende en uitgaande pendel neemt sterk toe¹⁸

Toename aantal personen (2009-2016), x 1000 per dag

Bron: CBS

Groot verschil tussen pendel hoogopgeleiden en middelhoogopgeleiden¹⁹

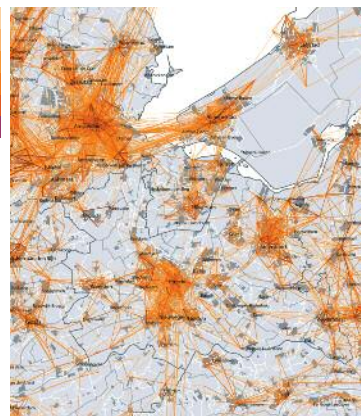
Woon-werkverkeer van en naar postcode-4 gebieden (2011-2014), in gemiddeld aantal bewegingen per dag

0 - 20
20 - 50
50 - 70
70 - 150
150 - 370
370+

Opleidingsniveau HBO en Academisch

0 - 20
20 - 60
60 - 90
90 - 200
200 - 510
510+

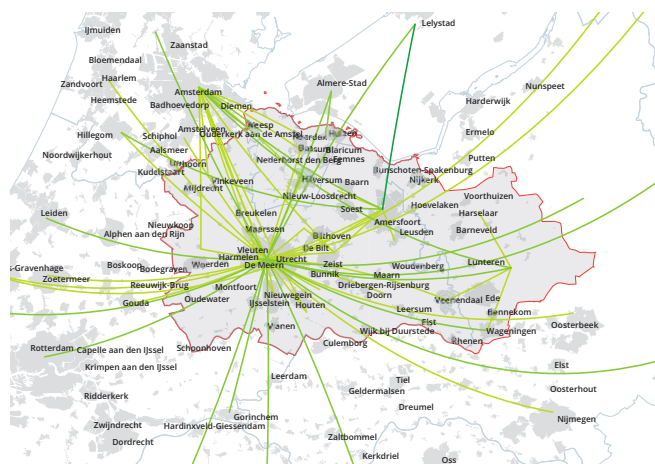

Opleidingsniveau havo/vwo/mbo

Bron: CBS 1985-2014, bewerking Tordoir & Poorthuis

Pendelstromen van kenniswerkers

Ontwikkeling van pendelstromen van hoger opgeleiden van en naar gemeenten in het gebied Utrecht+: %-verschil tussen gemiddelde dagelijkse stromen in de periode 2007-2010 en de periode 2011-2014, in vijf groeiklassen

Groei

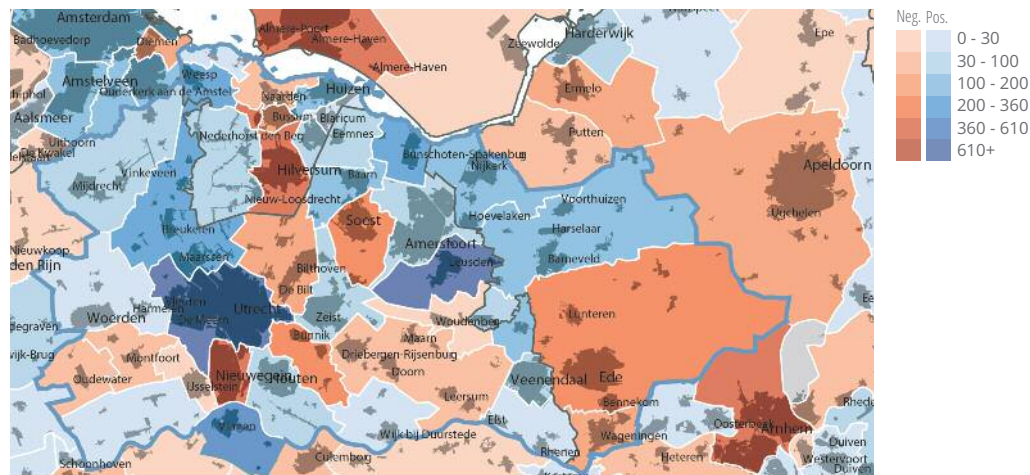
0 - 28
28 - 55
55 - 77
77 - 96
96 +

Bron: CBS (1985-2014) Bewerking: Tordoir & Poorthuis

Kenniswerkers prefereren Utrecht-stad en A1/A2 zones als werkmilieu²⁰

Werkadresverplaatsingen hoger opgeleiden (2011 - 2014), gemeentelijke saldi van inkomende en uitgaande werkplekverplaatsingen

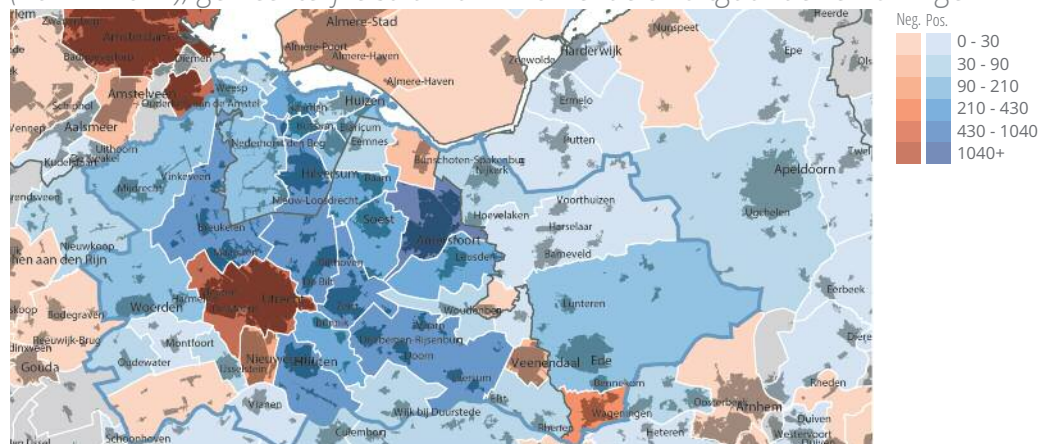

*Alleen relaties met meer dan 923 interacties weergegeven

Bron: CBS 1985-2014, bewerking Tordoir & Poorthuis

Kenniswerkers prefereren zone Hilversum-Amersfoort-Heuvelrug als woonmilieu²¹

Verhuizingen hoger opgeleide werkzame beroepsbevolking van en naar gemeenten (2011 - 2014), gemeentelijke saldi van inkomende en uitgaande verhuizingen

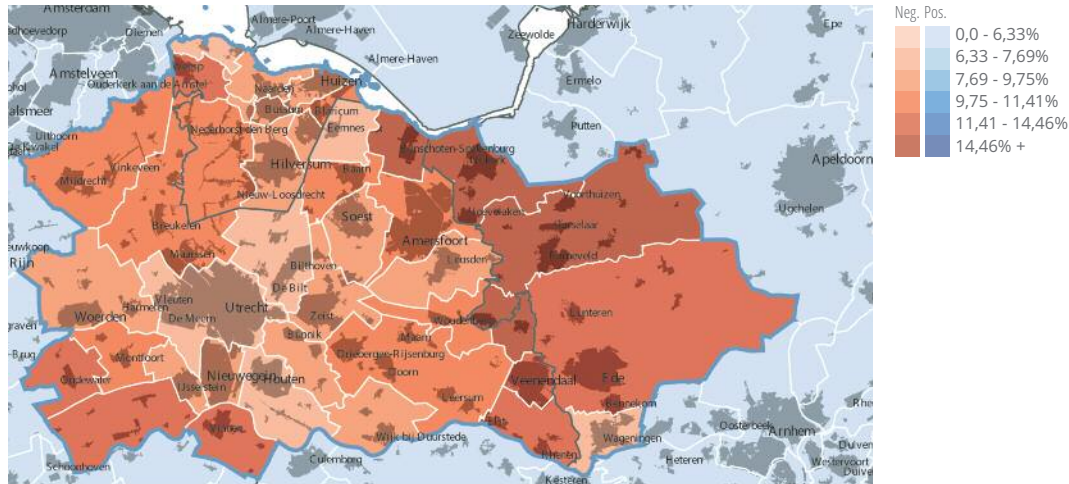

*Alleen relaties met meer dan 923 interacties weergegeven

Bron: CBS 1985-2014, bewerking Tordoir & Poorthuis

Aandeel beroepsbevolking lager opgeleide werkers neemt af²²

Werkzame beroepsbevolking laag opgeleid (2002 - 2014), verschil tussen % 2002 en % in 2014

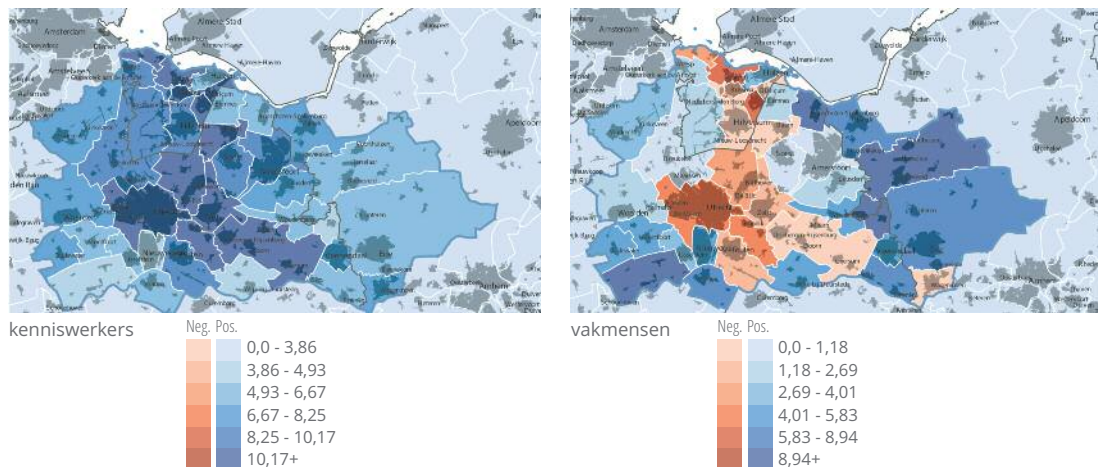

*Alleen relaties met meer dan 1000 interacties weergegeven

Bron: CBS 1985-2014, bewerking Tordoir & Poorthuis

Beroepsbevolking: meer kenniswerkers in steden en directe omgeving, meer vakmensen in landelijke kernen²³

Werkzame beroepsbevolking hoog en middelhoogopgeleid, verschil tussen % in 2002 en % in 2014

Bron: CBS 1985-2014, bewerking Tordoir & Poorthuis

Ecosysteem

Provincie Utrecht op plaats 2 meest competitieve Europese regio's

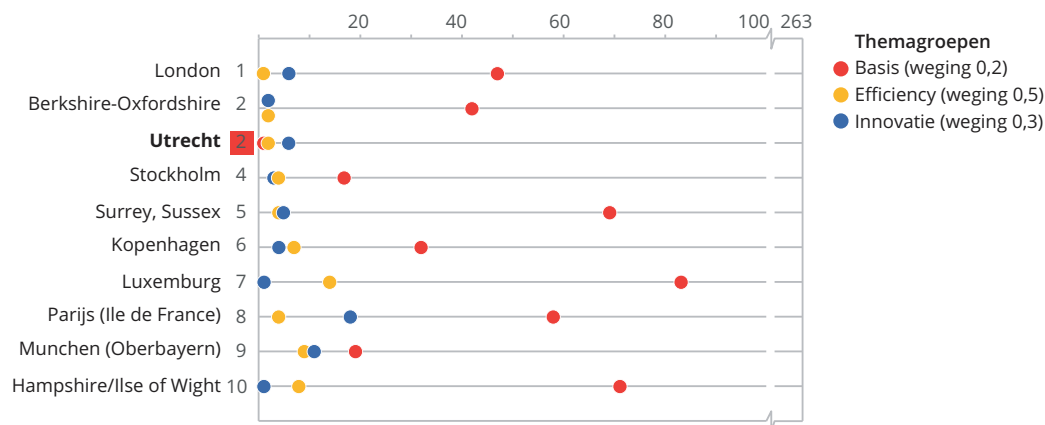
Overzicht hoofindicatoren Regional Competitiveness Index (2016)

	RCI pijler	EU Rank Utrecht	NL Rank Utrecht
BASIS	Instituties	19 (van 263)	2 (van 12)
	Macro-economische stabiliteit	NL 9 (van 28)	n.v.t.
	Infrastructuur	10	1
	Gezondheid	30	1
	Basic educatie	NL 8	n.v.t.
EFFICIËNTIE	Hoger onderwijs en leven-lang-leren	9	1
	Efficiëntie arbeidsmarkt	13	1
	Marktomvang	13	1
INNOVATIE	Technologische paraatheid	6	1
	Kwaliteit bedrijfsleven	13	1
	Innovatief vermogen	20	2

Bron: Regional Competitiveness Index 2016

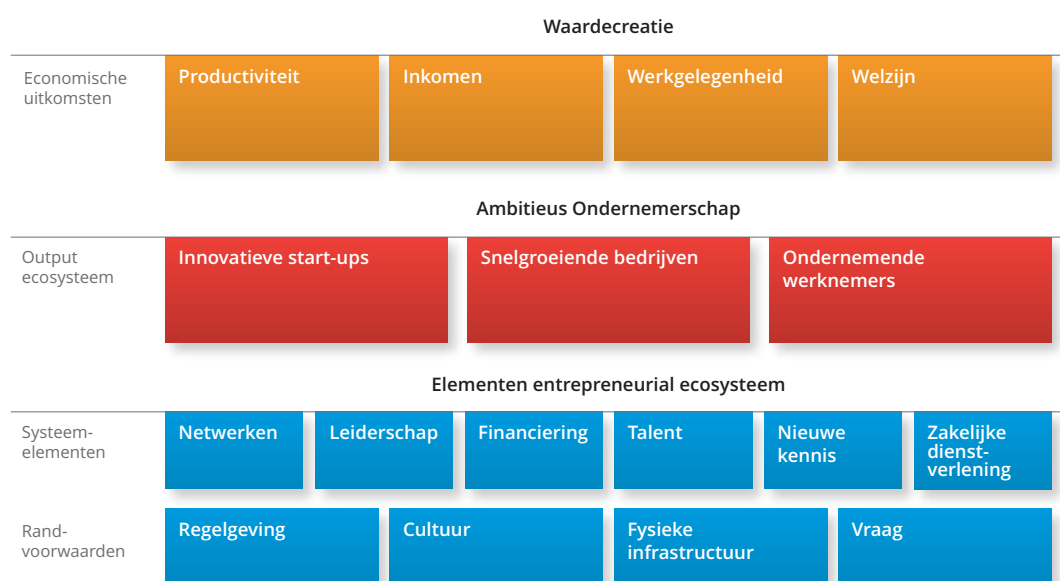
Provincie Utrecht op plaats 2 meest competitieve Europese regio²⁴

Overzicht hoofdicatoren Regional Competitiveness Index (2016)

Bron: Regional Competitiveness Index 2016

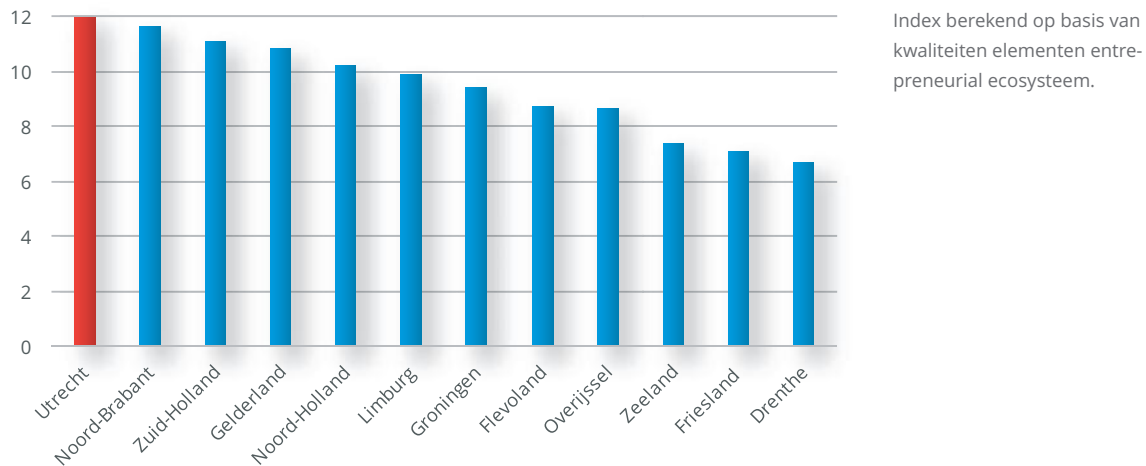
Ecosysteem voor ondernemerschap²⁵

Bron: Stam, 2017

Provincie Utrecht heeft beste voedingsbodem voor ondernemerschap²⁶

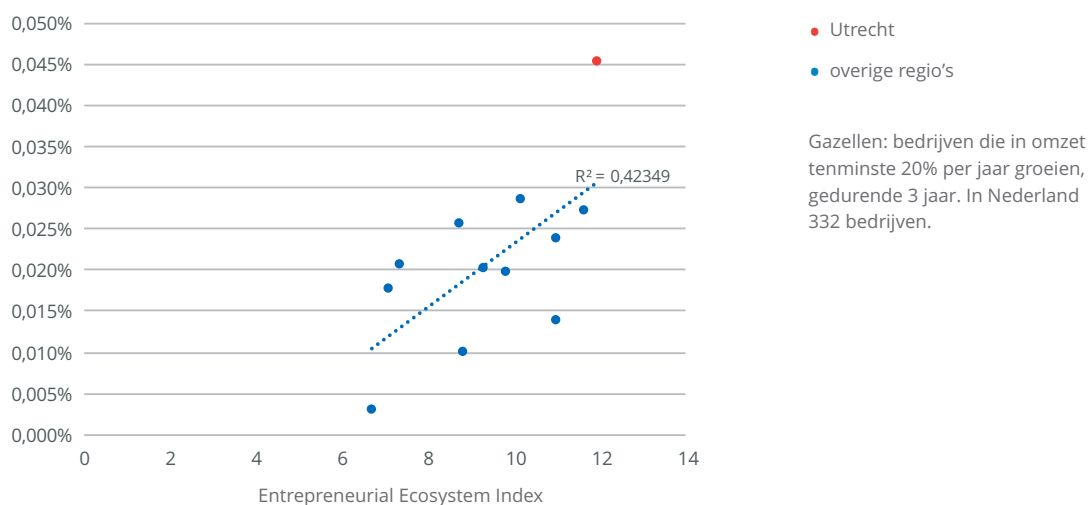
Entrepreneurial Ecosystem Index NL regio's

Bron: Stam, 2017

Bovengemiddeld aantal snelgroeiende bedrijven in provincie Utrecht²⁷

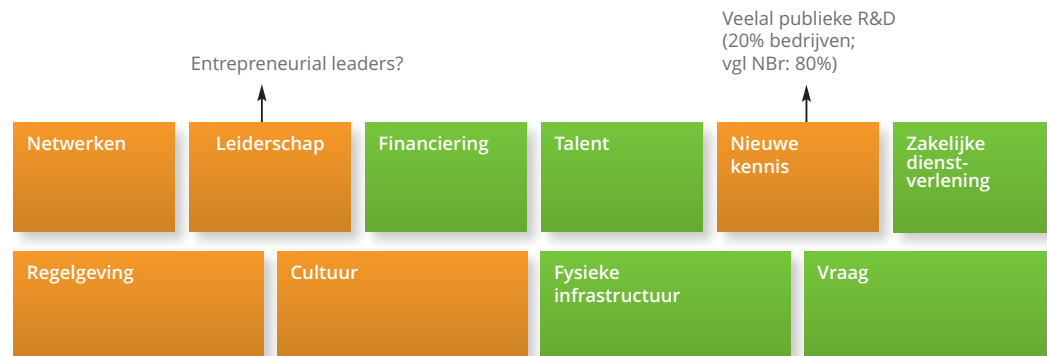
Aandeel snelgroeiende bedrijven (2014), in %

Bron: Stam, 2017

Alle basisvoorwaarden voor entrepreneurial ecosysteem goed op orde²⁸

Elementen van entrepreneurial ecosysteem in provincie Utrecht

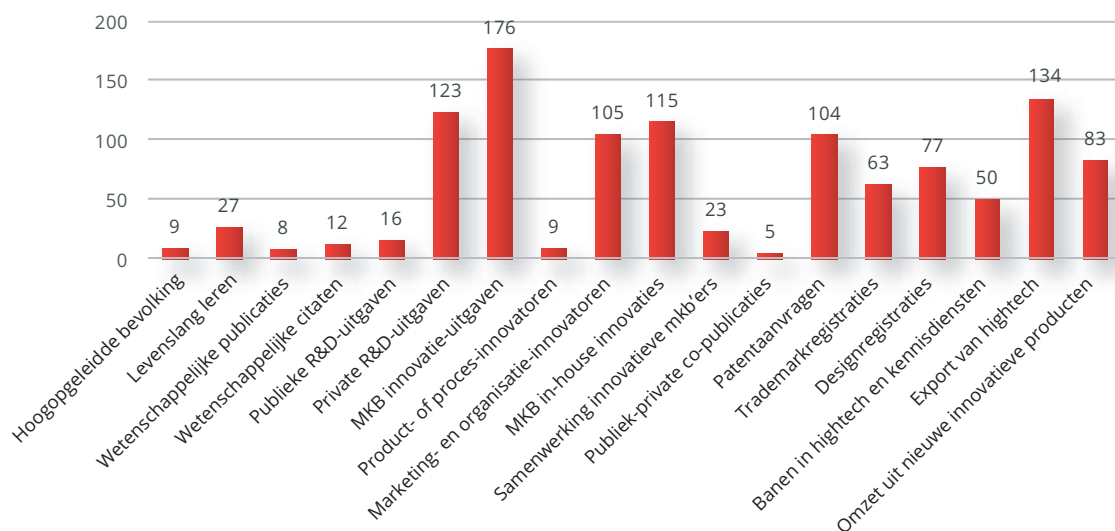

Bron: Stam, 2017

Innovatie

Provincie Utrecht sterk in publieke R&D met hoogste Nederlandse notering (23^e in EU)²⁹

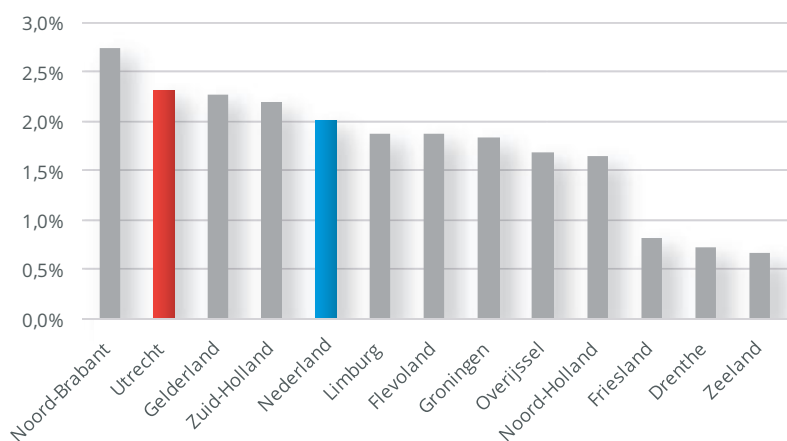
Overzicht indicatoren EU Regional Innovation Scoreboard (2017), in rangnummer

Bron: European Commission

R&D-uitgaven in provincie Utrecht (privaat en publiek)³⁰

R&D-intensiteit: Uitgave R&D als % van BRP

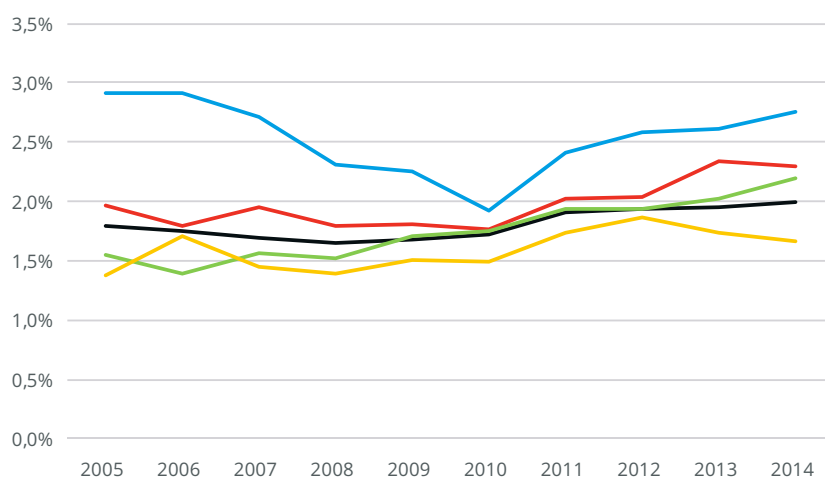

Utrecht (2014):
1,34 miljard Euro R&D-uitgaven

Bron: CBS

R&D-uitgaven in provincie Utrecht (privaat en publiek)³¹

R&D-intensiteit: Uitgave R&D als % van BRP

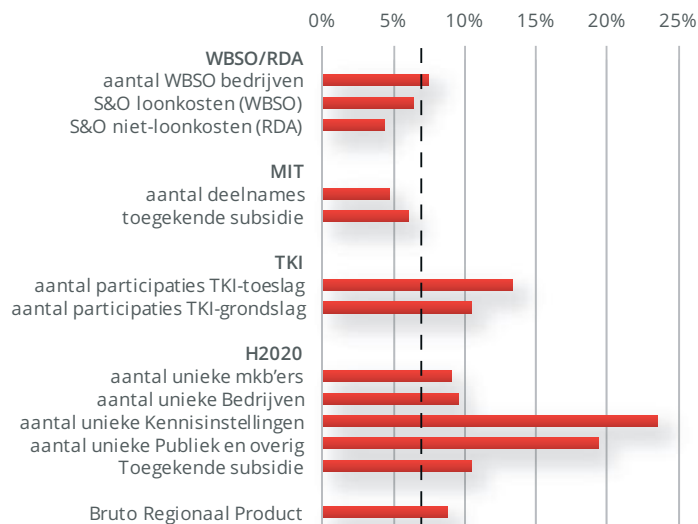

Bron: CBS

Sterk verschil tussen publieke en private R&D in provincie Utrecht³²

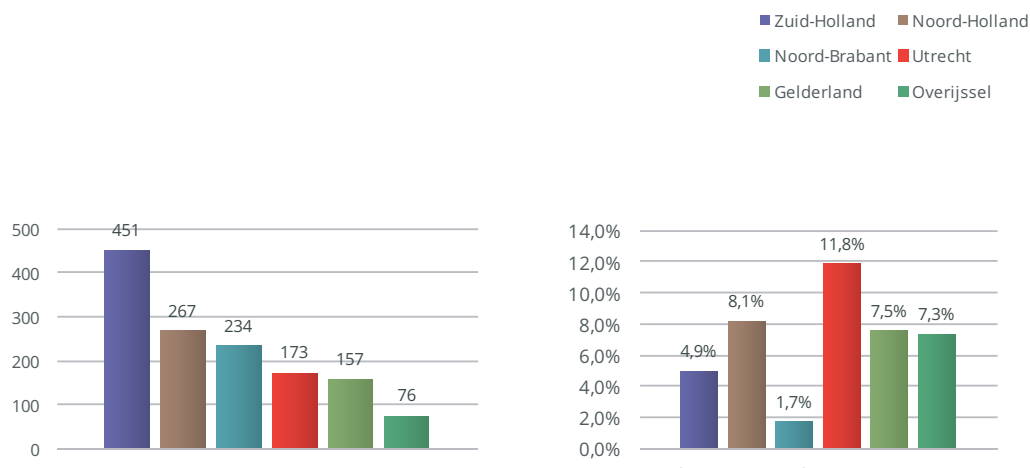
R&D-financiering per bron in 2015 Utrecht als % van NL

Bron: RVO

Aantal octrooiaanvragen beperkt, veel bovenregionale samenwerking³³

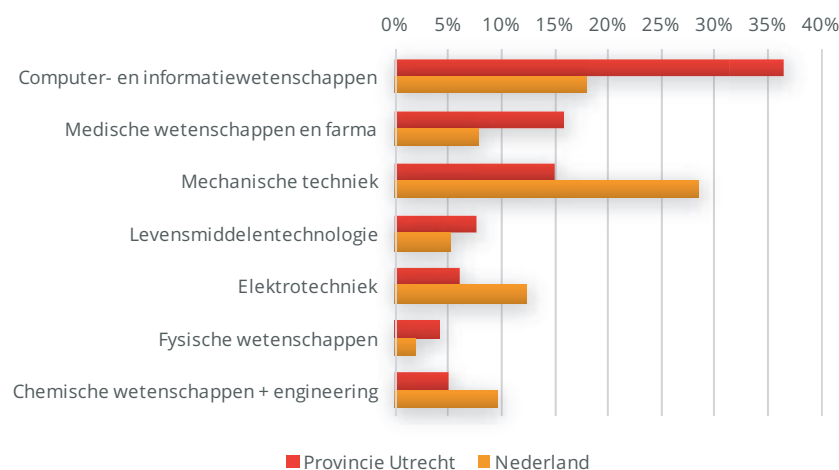
Aantal regiooverschrijdende octrooiaanvragen absoluut en als % van totaal octrooiaanvragen

Bron: RVO

Duidelijke technologiefocus private R&D: in ICT en medische wetenschappen³⁴

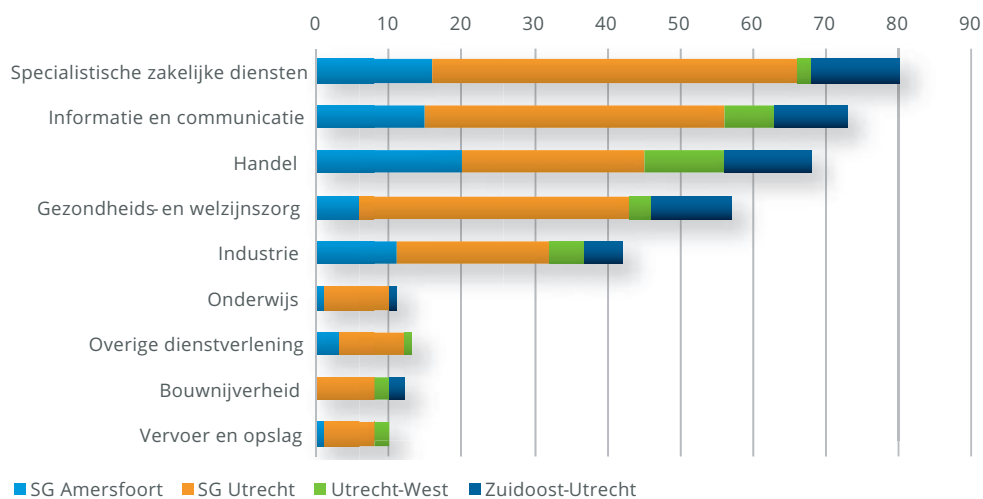
Uitgaven in het kader van twee fiscale regelingen WBSO/RDA, in %

Bron: RVO Regioscan (2015), op basis van WBSO/RDA

Innovatieve koploper: vooral in sterke sectoren³⁵

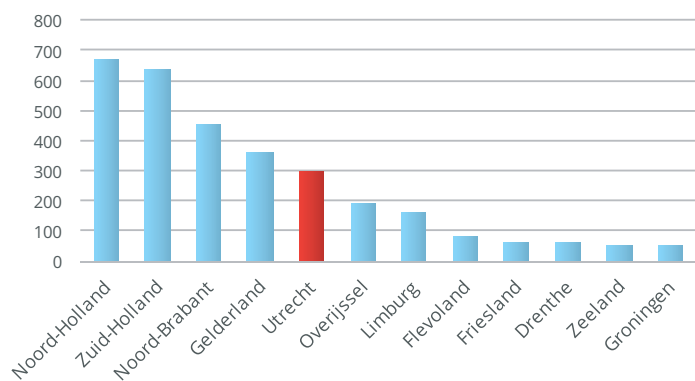
Innovatieve koplopers met meer dan 10 werkzame personen per sector en deelregio

Bron: PAR-enquête 2016/bewerking Panteia i.o.v. Economic Board Utrecht

Valorisatie van innovatie: Aantal scale-ups blijft achter³⁶

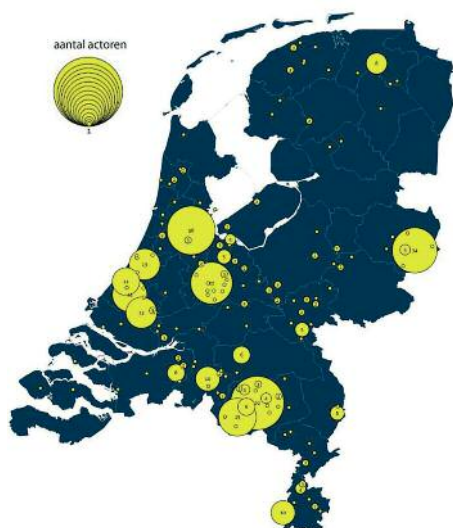
Aantal scale-ups in 2016

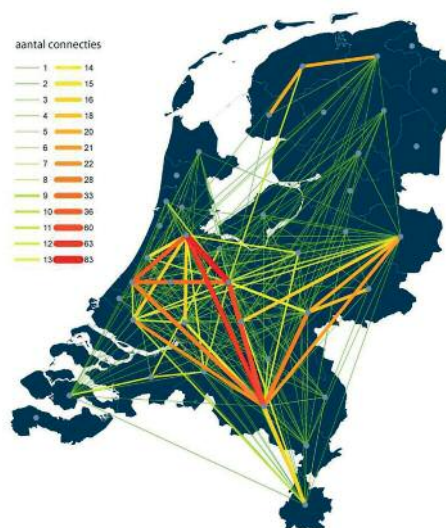
Bron: Erasmus Centre for Entrepreneurship

E-Health

Spreiding actoren E-Health-projecten

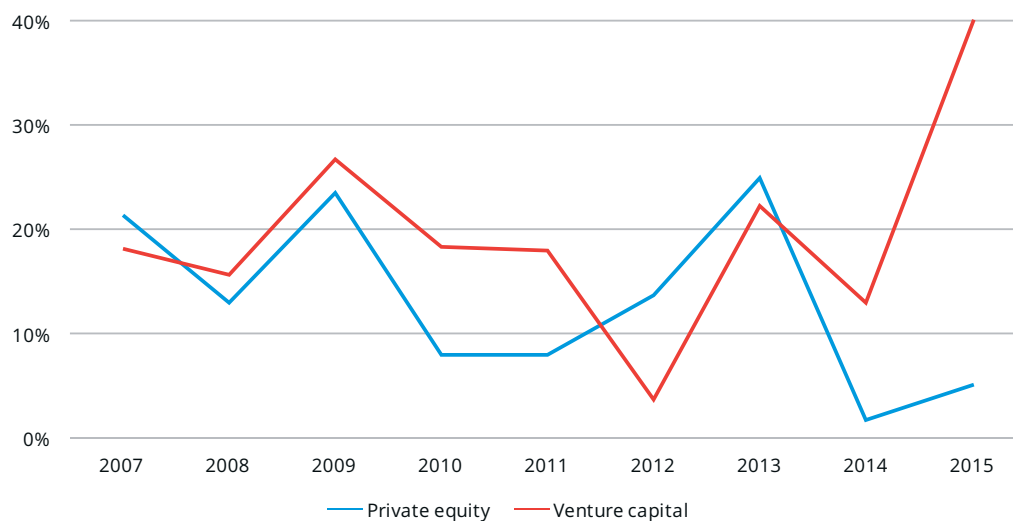
Interregionale relaties actoren E-Health-projecten

Bron: CBS/Bewerking NEO Observatory

Private bedrijfsfinanciering: Utrecht sterk in venture capital³⁷

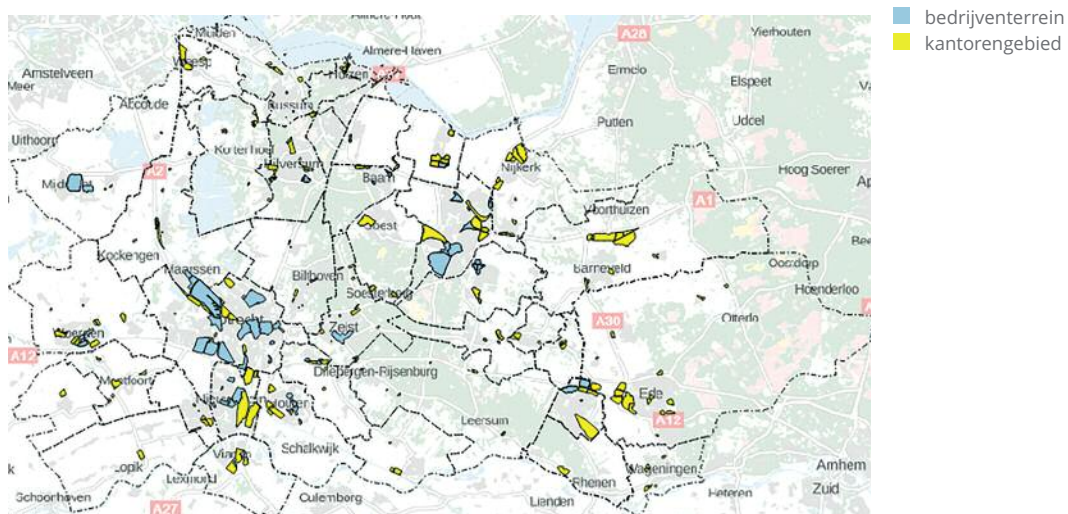
Aandeel Utrecht in private equity en venture capital als % van Nederland

Bron: NVP

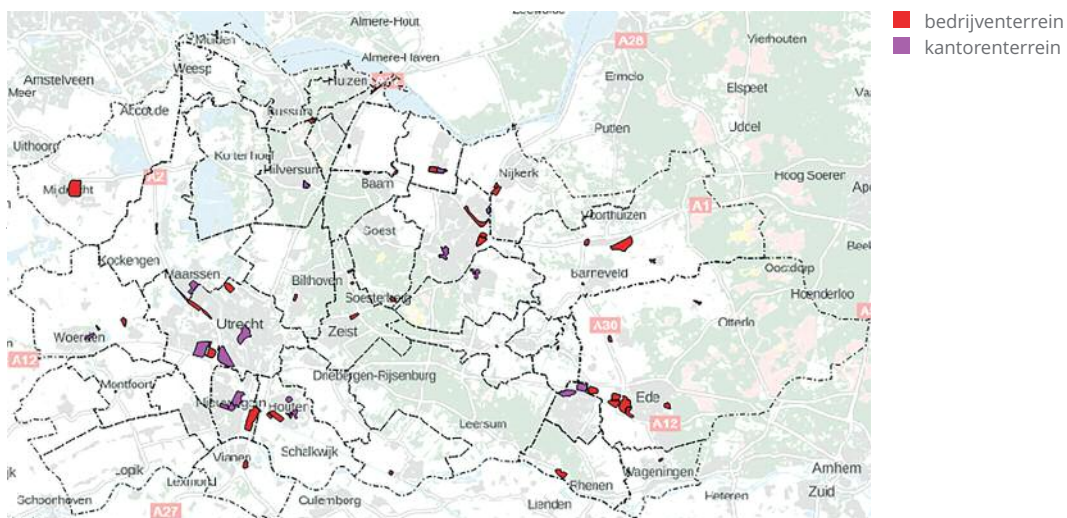
Werklocaties³⁸

Formele werklocaties (2017)³⁹

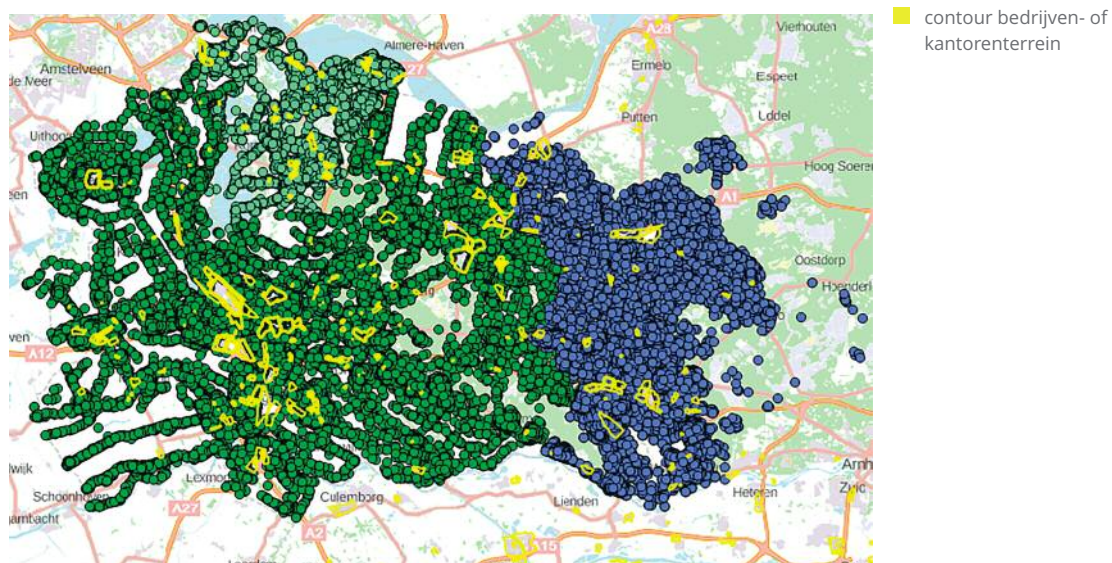
Bron: Rienstra/IBIS/QGIS

Formele werklocaties met aanbod (2017)⁴⁰

Bron: Rienstra/IBIS/QGIS

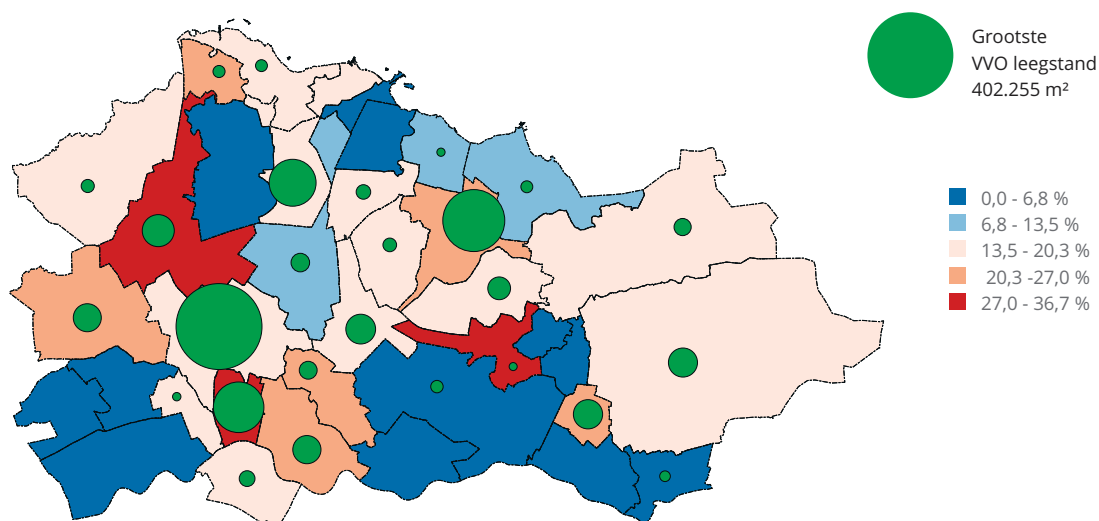
Informele werklocaties (2016)⁴¹

Bron: Rienstra/IBIS/QGIS

Leegstand kantoren absoluut en relatief groot, meer dan frictieleegstand⁴²

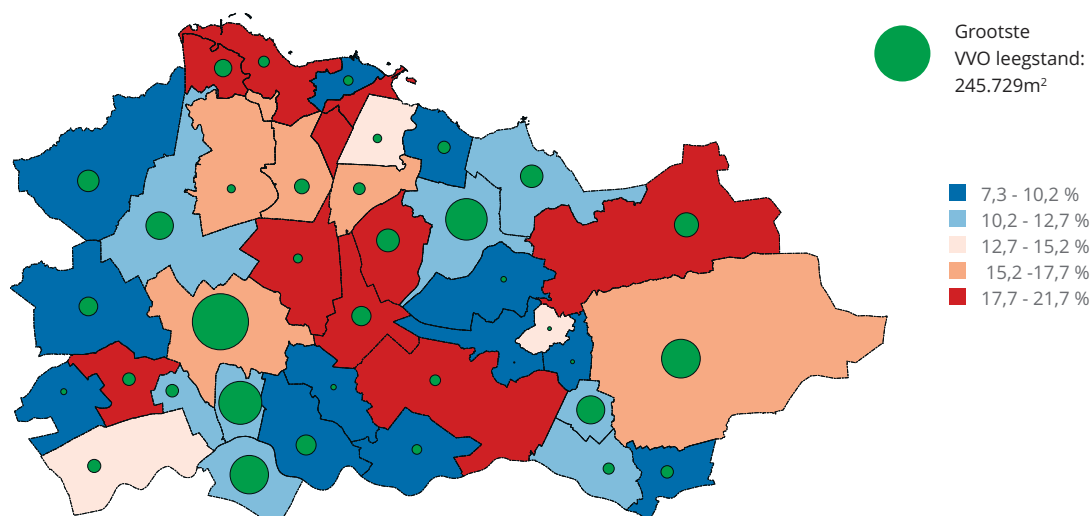
Leegstand kantoren per gemeente (2016), in % verhuurbare oppervlakte

Bron: Rienstra/QGIS m.b.v. BAK kantorenbestand 2016 /Staat van Utrecht en Kantorenmonitoren MRA en Gelderland

Leegstand bedrijfsruimte minder groot dan kantoren, wel ruim boven frictieniveau⁴³

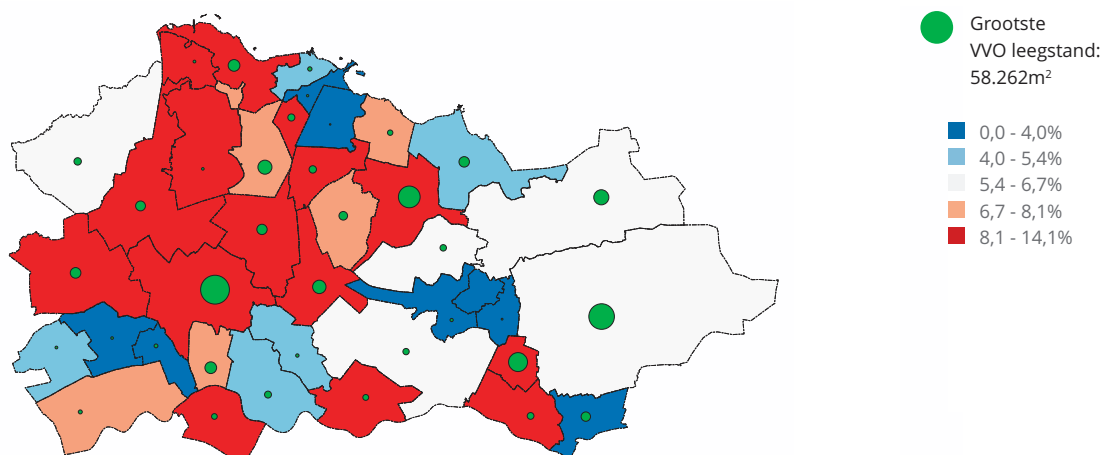
Leegstand bedrijfsruimte (2016), in % verhuurbare oppervlakte

Bron: Rienstra/QGIS m.b.v. NVM in business Bedrijfsruimtemarkt (2017)

Leegstand detailhandel absoluut kleiner dan kantoren en bedrijfsruimte. Relatief nog wel probleem.⁴⁴

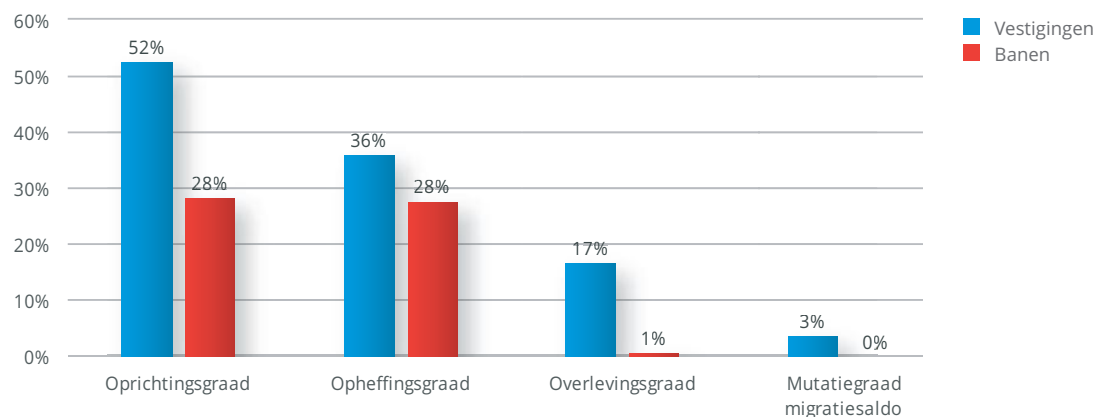
Leegstand winkelruimte in (2016, 2017), % verhuurbare oppervlakte

Bron: Rienstra/QGIS m.b.v. Locatus 2017, CBS, NVM in business Winkelruimtemarkt 2016 (2017)

Veel oprichtingen en opheffingen vestigingen, nauwelijks banengroei⁴⁵

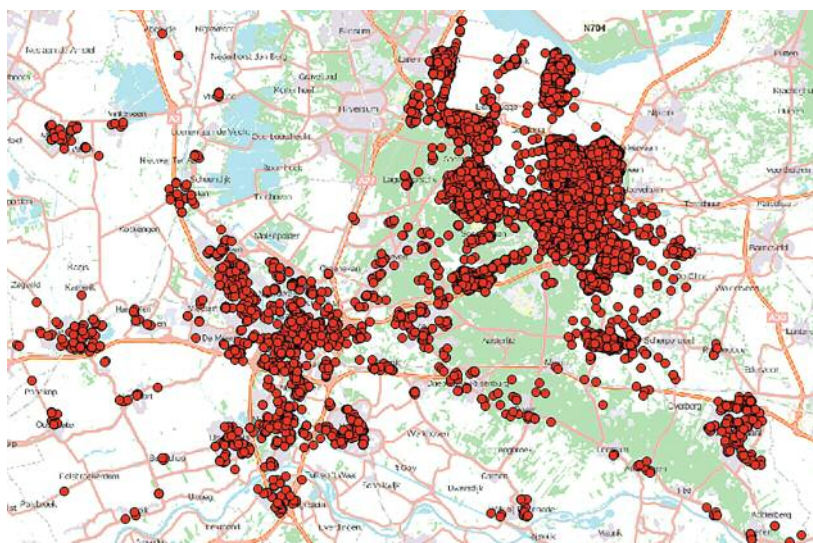
Bedrijvendynamiek provincie Utrecht (2011-2016), in %

Bron: Rienstra/QGIS m.b.v. Provinciaal Arbeidsplaatsenregister Utrecht 2011-2016

Kansrijke ruimtelijke clusters met veel oprichtingen 2011-2016⁴⁶

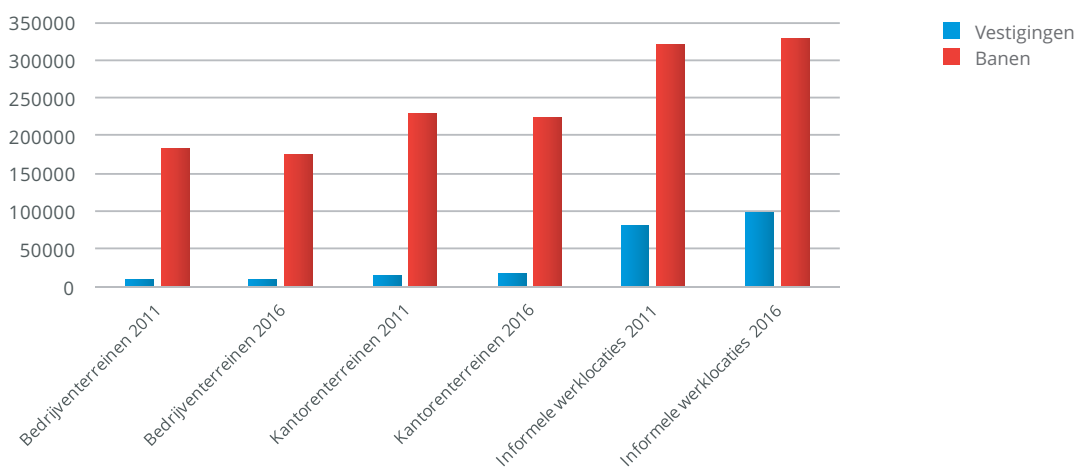

● Hot spots

Bron: Rienstra/QGIS m.b.v. BAK kantorenbestand 2016 /Staat van Utrecht en PLABEKA /Funda in business

Dynamiek formele en informele werklocaties wisselend⁴⁷

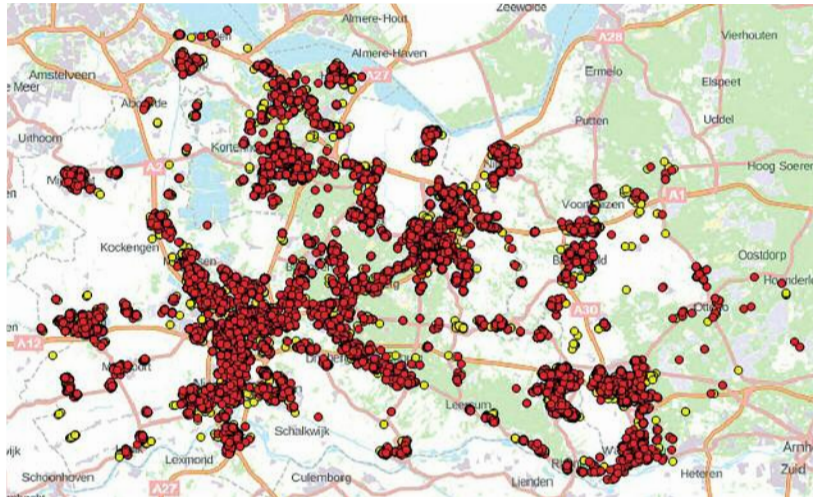
Dynamiek formele en informele werklocaties Provincie Utrecht (2011-2016), in aantal vestigingen en aantal banen

Bron: Rienstra/GeoDa/QGIS

Economische concentraties groeien naar elkaar toe⁴⁸

Groei hot spots (2011 - 2016)

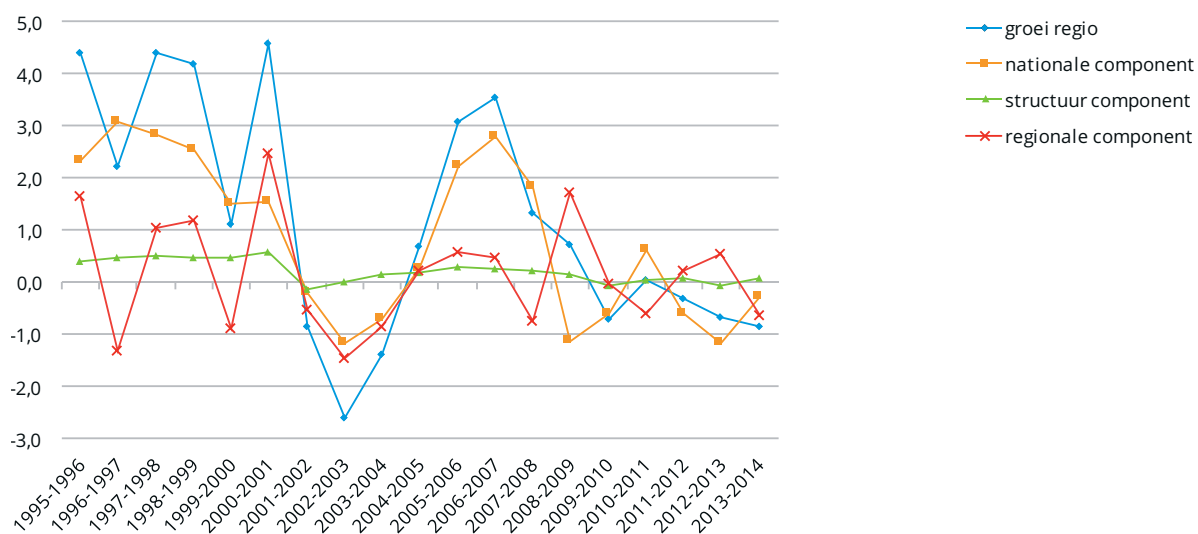
- Hot spots 2011
- Hot spots 2016

Bron: Rienstra/GeoDa/QGIS

Toekomst⁴⁹

Regionale component minder belangrijk voor groei BRP⁵⁰

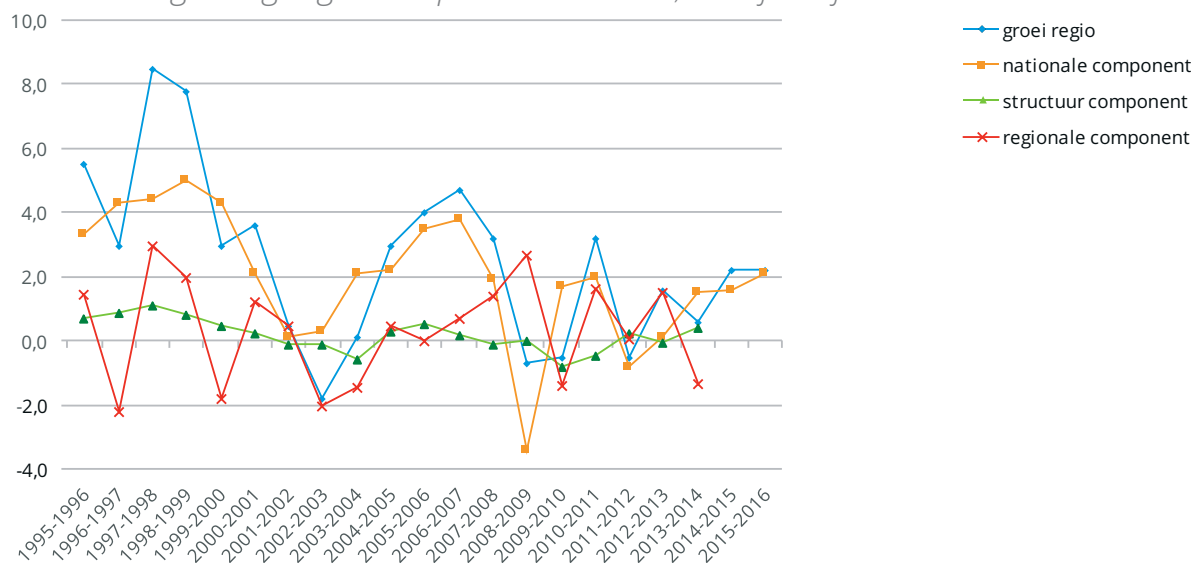
Economische groei in % jaarlijks

Bron: Rienstra/REPROG

Regionale component minder belangrijk voor groei BRP⁵¹

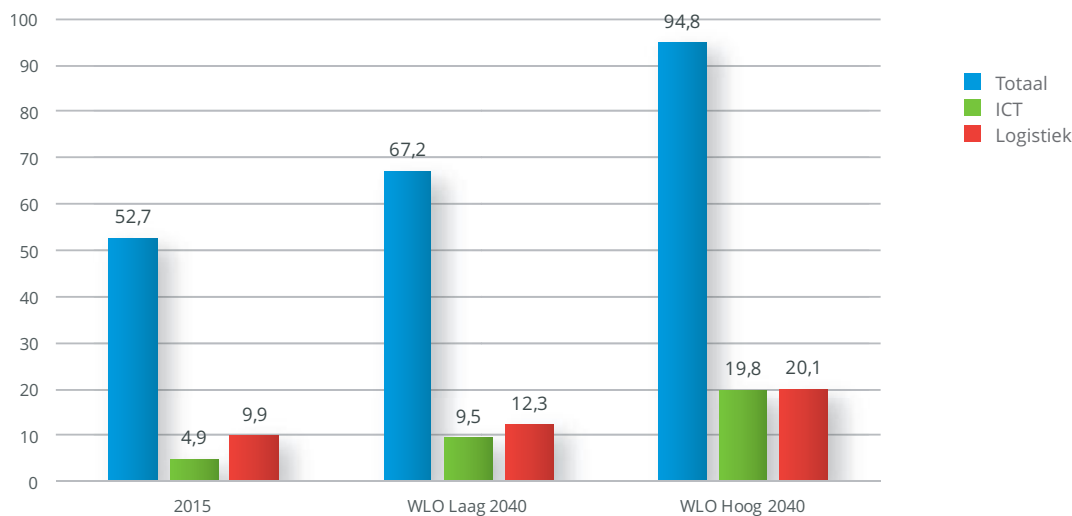
Ontwikkeling werkgelegenheid provincie Utrecht, in % jaarlijks

Bron: Rienstra/REPROG

Grootste groei BRP door ICT en logistiek

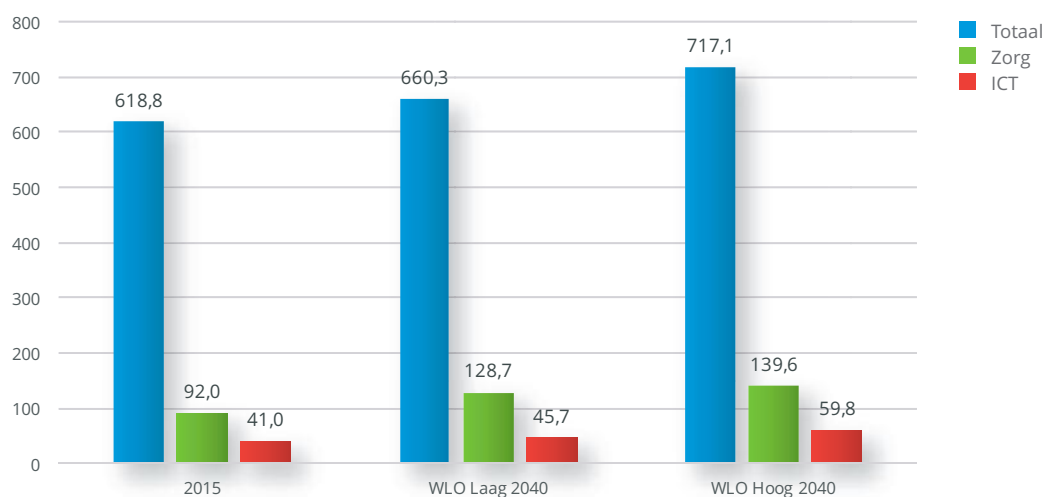
Groei BRP Utrecht+ (2015-2040), in miljard euro

Bron: Rienstra/REPROG

Grootste stijging werkgelegenheid door Zorg en ICT

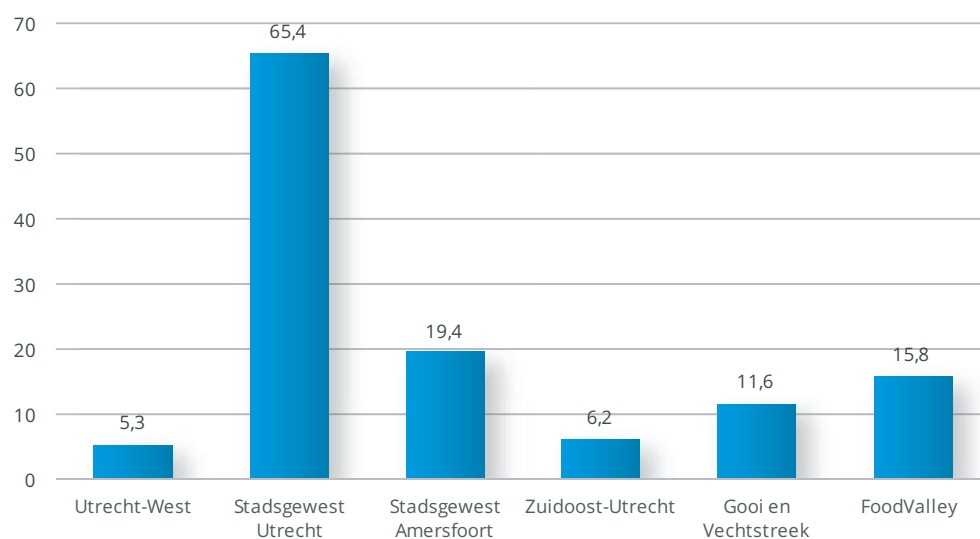
Werkgelegenheid Utrecht+ (2015 - 2040), in arbeidsjaren x 1000

Bron: Rienstra/REPROG

Stadsgewest Utrecht grootste BRP in 2040

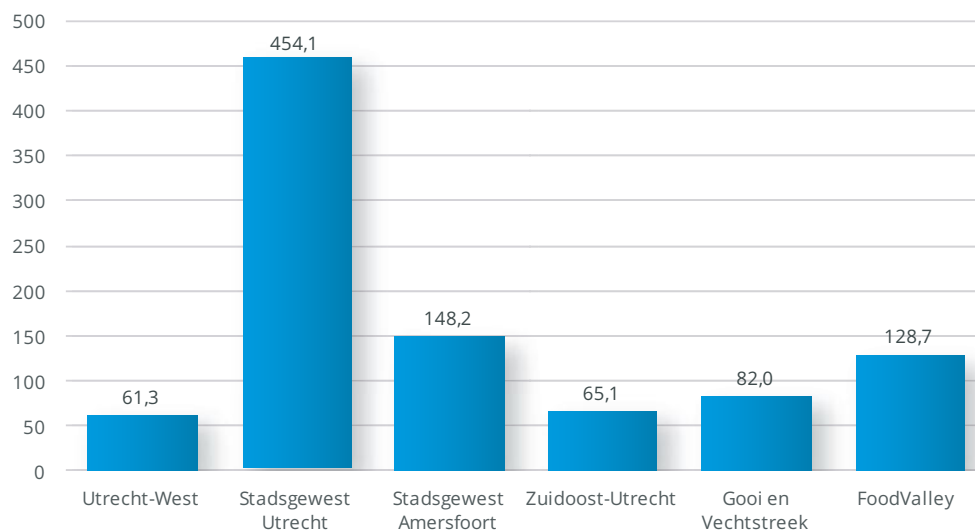
Bruto Regionaal Product WLO hoog (2040), in miljard euro

Bron: Rienstra/REPROG

Stadsgewest Utrecht grootste werkgelegenheid in 2040

Werkgelegenheid WLO hoog (2040), in arbeidsjaren x 1000

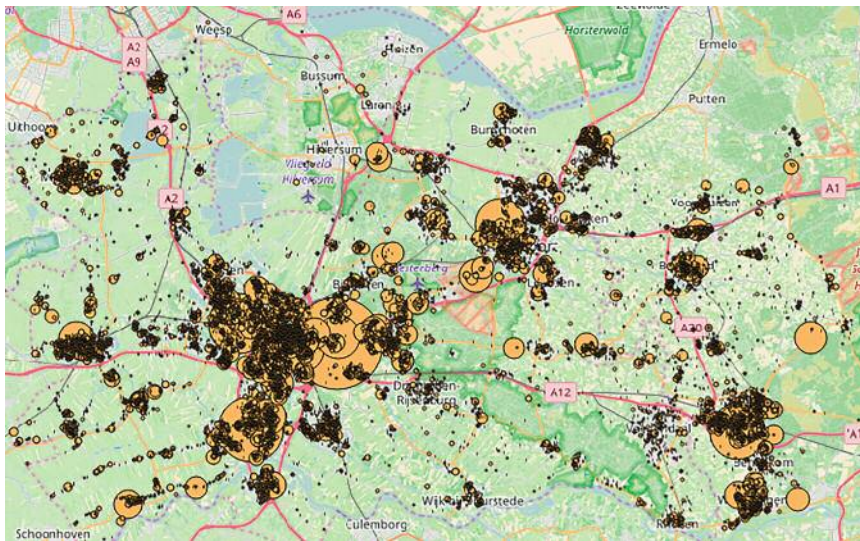
Bron: Rienstra/REPROG

WLO-scenario's: afwijkingen sectorbeeld⁵²

Grootste sectorale groeiers in absolute termen (+)

	Toegevoegde waarde				Werkgelegenheid				
	ICT	Zorg	Logistiek	Zakelijke diensten	ICT	Zorg	Logistiek	Zakelijke diensten	Media
provincie Utrecht	+		+				+	+	
Utrecht-West		+	+					+	+
Stadsgewest Amersfoort		+		+				+	+
Stadsgewest Utrecht	+		+					+	+
Zuidoost-Utrecht	+	+					+	+	
Gooi en Vechtstreek	+		+					-	-
Regio FoodValley		+	+				+	+	

WLO-scenario's (WLO Hoog 2040): Locaties met grote banengroei 2016-2040

Grootste
banengroei:
4.108

Bron: Rienstra/REPROG/QGIS

Belangrijkste constateringen

Huidige situatie

- **Utrecht+ volgt steeds meer landelijke groeitrend** door wegvallen groei in dominante sectoren ICT, specialistische zakelijke diensten en financiële dienstverlening
- **Groeiverschil met andere metropoolregio's kleiner** doordat economische structuur geen synergie biedt
- **Toenemende krapte op de arbeidsmarkt** als gevolg van beperkt extra aanbod van hoogopgeleide beroepsbevolking
- **Inkomende en uitgaande pendel nemen toe** door aantrekkelijk woon-, werk- en leefklimaat
- **Positief saldo zakelijke transacties in commerciële diensten** vooral met Noord- en Zuid-Holland en met buitenland
- **Gunstig ecosysteem voor ondernemerschap en innovatie**, goede infrastructuur, sterk in publieke R&D, veel talent
- **Private investeringen in innovatie laag**: R&D en valorisatie blijven achter ondanks goed functionerend MKB
- **Grote leegstand kantoren**, minder groot bij bedrijfsruimte en winkelruimte, maar wel meer dan frictie
- **Bedrijven dynamiek groot**, veel oprichtingen en opheffingen, weinig banengroei
- **Toename werkgelegenheid** vooral op informele werklocaties
- **Economische concentraties groeien naar elkaar toe** door toename hot spots

Toekomst

- **Economische groei volgt ontwikkeling Nederland**, grote uitschieters in pieken en dalen zijn voorbij
- **Werkgelegenheid ontwikkelt zich volgens nationale sectorale trends**
- **Toegevoegde waarde**: logistiek en ICT grootste groeisectoren
- **Werkgelegenheid**: zorg en ICT grootste groeisectoren
- **Versterking economische verschillen tussen stad Utrecht, suburbane zone en landelijk gebied** door ruimtelijke uitsortering van wonen en werken

Potenties en kwetsbaarheden

Potenties

- **Grote (internationale) economische potentie** door kennisvoorsprong, bijvoorbeeld door cross-overs tussen Health en ICT (E-Health)
- **Versterking private investeringen in R&D en valorisatie** door goed functionerend MKB en gunstig ecosysteem voor ondernemerschap
- **Grote leegstand kantoren biedt kansen** voor herstructurering en transformatie
- **Verbetering agglomeratievoordelen** door meer economische massa op zijden driehoek Utrecht-Hilversum-Amersfoort

Kwetsbaarheden

- **Externe oriëntatie economische structuur verhindert agglomeratievoordelen** door onvoldoende synergie
- **Toenemende krapte op de arbeidsmarkt** door beperkt extra aanbod van hoogopgeleide beroepsbevolking in Utrecht+
- **Druk op bereikbaarheid neemt toe** door toename van zowel inkomende als uitgaande pendel (voor alle opleidingsniveaus)

DUIDING GRAFIEKEN

1) Provincie Utrecht+ meer werkzame personen dan inwoners

De provincie Utrecht+ heeft evenals MRA en Zuidoost-Noord-Brabant relatief meer werkzame personen dan inwoners.

2) Provincie Utrecht+ volgt nationaal patroon

Alleen de bevolking groeit sneller dan nationaal, evenals in de metropoolregio's.

3) BRP provincie Utrecht+

Keuze voor lengte periode bepaald door databeschikbaarheid (met name laatste jaren van herstel) en of het over conjunctuur of structuur gaat

Periode 1: Hoge groei door expansie Europa, globalisering, kredietverlening en nieuwe technologie

Periode 2: Stagnatie met knappen internetzeepbel in 2001 die zich verdiept en verbreedt in 2008 met knappen kredietzeepbel

Periode 3: Economisch herstel dat voor het eerst optreedt in 2014

4) Ontwikkeling werkgelegenheid

Utrecht+ kent een hogere groei van de werkgelegenheid dan Nederland, maar de verschillen met de andere (metropool)regio's zijn niet zo groot in de periode 2014-2016.

5) Groei provincie Utrecht + voor en na 2008

Toelichting

Specialisatie is de mate waarin een sector voorkomt in een regio. Elke regio heeft een unieke structuur. Provincie Utrecht is vergeleken met Nederland. Als de industrie in Nederland 10% van de NL economie omvat, en in Utrecht 5% van geheel Utrecht, is de specialisatiegraad van de industrie in Utrecht 50. Als de verhouding even groot is, 100. Dit getal geeft uitdrukking aan het comparatief voordeel van een regio voor een sector. Kennelijk heeft Utrecht een voordeel voor ICT en financiële diensten (landelijke afzetmarkt en arbeidsmarkt)

De sectoren met een specialisatie kleiner dan 80 of groter dan 120 (daartussenin kennen we weinig betekenis aan toe) springen eruit: hiervoor heeft Utrecht wel of geen uitgesproken locatievoordelen.

Duiding

De ICT groeide hard omdat dat in die tijd een nieuwe technologie (internet, automatisering, informatisering) implementeerde. Financiële diensten bestonden al. De betekenis van de grafiek ligt in de buitenkanten: welke sectoren zijn duidelijk onder- of oververtegenwoordigd? Dat bepaalt het economisch beeld, en het beleid. Sectoren die in het midden liggen, hebben geen specifieke betekenis voor de regio.

Terminologie

Toegevoegde waarde is het verschil tussen omzet en inkopen exclusief BTW en productgebonden belastingen en accijnzen. Bruto regionaal product is hetzelfde en inclusief BTW en productgebonden belastingen en accijnzen.

6) Zakelijke transacties van provincie Utrecht in diensten

Toelichting

Met behulp van multiregionale input-outputanalyse is het mogelijk per sector aan te geven welke zakelijke transacties door economische sectoren van en naar de provincie Utrecht worden geleverd.

Duiding

Utrecht is een diensteneconomie voor Nederland, want het kent een lage export en import, heeft een hoge toegevoegde waarde per eenheid product, kent een hoog binnenlands verbruik van vooral diensten en een positief saldo voor zakelijke transacties, heeft een hoge overheidsconsumptie (publieke diensten) en laat een bovengemiddelde consumptie en investeringen (bouw) zien.

Terminologie

Zakelijke transacties zijn in termen van input-outputanalyse leveringen tussen sectoren. Het gaat daarbij om het verbruik van goederen (grondstoffen en halffabricaten) en diensten die bij andere sectoren worden ingekocht. Verbruik is het verschil tussen productiewaarde (omzet) en toegevoegde waarde (afzet).

7) Zakelijke transacties vergelijking metropoolregio's

- Utrecht levert diensten en landbouwproducten aan de rest van Nederland
- Noord-Holland/MRA levert diensten en koopt nationaal energie en industrie in
- Zuid-Holland/MRDH verbruikt veel energie en produceert industrie voor rest van NL. Koopt veel diensten in
- Noord-Brabant/Brainport koopt in bij rest van Nederland en is export georiënteerd.

8) Regionale exportkracht naar buitenland

Toelichting

Export base theorieën in de economische wetenschap benadrukken het belang van de export voor de economische prestaties van regio's. Het grootste deel van de bedrijven in regio's voert echter handel met andere regio's in hetzelfde land (zie voorgaande slides over zakelijke transacties van en naar provincie Utrecht). Derhalve wordt de regionale concurrentiekracht zichtbaar in het presteren ten opzichte van andere regio's in het eigen nationale systeem, maar ook in het vermogen om te concurreren op internationale markten, de zogenoemde regionale exportkracht.

Duiding

De linker kaart laat de toegevoegde waarde zien uit de uitvoer van goederen per hoofd van de bevolking in 2013. De rechter kaart toont de toegevoegde waarde uit de uitvoer van diensten per hoofd van de bevolking voor hetzelfde jaar. De Utrechtse stadsgewesten en Gooi en Vechtstreek scoren vooral hoog bij de export van diensten en nemen een gemiddelde positie in bij de uitvoer van goederen.

Terminologie

Regionale exportkracht geeft een indicatie voor het concurrerend vermogen van regio's op internationale markten. Daartoe is de absolute toegevoegde waarde uit export afgezet tegen het inwonertal als indicatie voor de economische massa van een regio.

9) Zakelijke transacties binnen Nederland

Utrecht is netto exporteur van diensten aan NL.

- Grootste overschotten met Zuid-Holland, Overijssel en Noord-Holland
- Meeste transacties met Noord-Holland, Zuid-Holland en Gelderland
- Grootste tekort met Groningen (aardgas)

De onderlinge leveringen binnen Utrecht zijn relatief laag.

10) Zakelijke transacties van Utrecht met buitenland

Utrecht is een netto exporteur van diensten en industrie aan het buitenland:

- ICT en specialistische zakelijke diensten belangrijkste (netto) exporteurs
- Groothandel en transport ook belangrijk voor handel met buitenland
- Export groothandel Utrecht neemt sterk toe
- Industrie van nature meer exportgericht, voedingsmiddelenindustrie en chemische sector (incl. farma) van Utrecht belangrijk voor export

De sectoren bouw, zorg en detailhandel hebben per saldo de grootste tekorten met het buitenland.

11) Groei werkgelegenheid

Groei werkgelegenheid in de grote sectoren valt ver terug na 2008, juist in ICT, specialistische zakelijke en financiële diensten.

12) Ontwikkeling bevolking

Utrecht+ heeft in elke periode een relatief hoge bevolkingsgroei, blijft na 2008 alleen achter bij de MRA.

13) Bruto participatiegraad

Toelichting

De beroepsbevolking betreft alle personen boven een bepaalde minimumleeftijd die gedurende een bepaalde periode arbeid aanbieden. Het bestaat uit een werkzaam en een werkloos deel. Dit is de internationale definitie zoals vastgesteld door de ILO, nationale definities specificeren deze nader. Zo is de minimumleeftijd in veel gevallen 15 jaar, maar ook wel lager.

In Nederland worden door het CBS tot de beroepsbevolking gerekend alle personen tussen de 15 en 74 jaar; die ten minste twaalf uur per week werken; die werk hebben aanvaard waardoor ze ten minste twaalf uur per week gaan werken; die verklaren ten minste twaalf uur per week te willen en kunnen werken, daarvoor beschikbaar zijn en activiteiten ontplooiën om werk voor ten minste twaalf uur per week te vinden, maar toch niet werken (werkzoekenden).

Duiding

Een groot deel van de inwoners in de leeftijd 15-74 jaar in Utrecht+ werkt of wil werken (participatiegraad). Deze participatiegraad is hoger dan in de andere metropoolregio's en Nederland. Dat is een gevolg van het grote aandeel hoger opgeleiden in beroepsbevolking (zie volgende sheets).

Terminologie

deelnemingspercentage of (bruto) participatiegraad

- Een percentage dat aangeeft hoeveel procent van de beroepsgeschikte bevolking behoort tot de beroepsbevolking.

- Wanneer gesproken wordt van deelnemingspercentage of participatiegraad, wordt bedoeld: bruto participatiegraad. Dat geeft aan hoeveel procent van de beroepsgeschikte bevolking zich aanbiedt op de arbeidsmarkt.

netto participatiegraad

- Een percentage dat aangeeft hoeveel procent van de beroepsgeschikte bevolking er werkzaam is:
- Een laag deelnemingspercentage geeft aan dat er in een land betrekkelijk veel mensen niet kunnen of willen werken. Hoewel niet al die mensen een uitkering krijgen, is zoiets tóch een probleem: de beroepsbevolking is kleiner dan nodig. Een kleine beroepsbevolking leidt eerder tot een krappe arbeidsmarkt en daarmee tot relatief hoge loonkosten.

werkzame beroepsbevolking

Van de beroepsbevolking worden degenen die ten minste twaalf uur per week werken tot de werkzame beroepsbevolking gerekend

werkloze beroepsbevolking

Van de beroepsbevolking worden degenen die niet of minder dan 12 uur per week werken, maar wel geregistreerd staan als werkzoekende voor meer dan 12 uur per week, tot de werkloze beroepsbevolking gerekend.

beroepsbevolking

De beroepsbevolking is de optelsom van de groep werkende personen en de groep werklozen.

niet-beroepsbevolking

Mensen tussen 15-74 jaar die niet of minder dan 12 uur werken en niet op zoek zijn naar werk worden door het CBS de niet-beroepsbevolking genoemd.

beroepsgeschikte bevolking

De beroepsbevolking en de niet-beroepsbevolking samen vormen de beroepsgeschikte bevolking.

14) Werkloosheid provincie Utrecht

In Zuidoost-Noord-Brabant is de werkloosheid zelfs zeer laag, lager nog dan in Utrecht+.

15) Ontwikkeling arbeidsparticipatie

Hoger opgeleiden blijven ondanks de economische stagnatie na 2012 aan het werk. Middelbaar en lager opgeleiden niet. Maar: als zij hun baan verliezen en zich als werkloos melden, (dus werk zoeken) zijn ze niet ontmoedigd. De dalende participatie laat zien dat ze zich niet als werkloos gemeld hebben. Ze hebben geen werk, zoeken geen werk, en behoren tot de overige bevolking 15-74 jaar en wijden zich aan gezinstaken en/of vrijwilligerswerk, of zijn op wereldreis.

16) Ontwikkeling werkloosheid

De werkloosheid van middelbaar en lager opgeleiden daalt snel. Echter, omdat de participatie onder deze groepen ook een dalende trend vertoonde, concluderen we dat er mensen zijn die hun baan verloren en ook niet op zoek gingen naar een nieuwe baan.

Anders gezegd: na 2013 trekt de economie weer aan en komt de vraag naar arbeid weer op gang. Dan zou verwacht worden dat ook de participatie iets toeneemt, of stabiel blijft. Opvallend is juist dat de participatie als geheel enigszins is afgenomen, ondanks de gemiddeld lage en dalende werkloosheid. Het blijkt dat ondanks de aantrekkelijke werkgelegenheid de partici-

patie van lager en middelbaar opgeleiden sterker afnam en die van hoger opgeleiden slechts beperkt. Waarschijnlijk is ontmoediging onder middelbaar en lager opgeleiden de belangrijkste oorzaak, gevoegd bij krapte en mismatch onder hoger opgeleiden. Ontmoediging treedt op als mensen werkzoekend zijn, eventueel na baanverlies, en niet meer de verwachting hebben een nieuwe werkkring te vinden.

17) Krapte arbeidsmarkt

De participatie en de werkloosheid dalen beide, waardoor de spanningsindicator toeneemt. Dat betekent afnemend aanbod. Als de vraag aantrekt vanaf 2014 leidt dat tot toenemende krapte op de arbeidsmarkt.

18) Pendel 2009 – 2016

Dat hoger opgeleiden meer pendelen is bekend uit de wetenschappelijke literatuur. De verklaring is dat ze een hoger loon hebben, en daarom een groter zoekgebied voor woningmarkt. Voor dat hogere loon accepteren ze een langere reistijd en kunnen dat betalen. Conclusie over onderkant/bovenkant arbeidsmarkt kan worden afgeleid uit afnemende aandeel laag en middelbaar opgeleiden in de beroepsbevolking, en toenemend aandeel hoogopgeleiden. De kortafstandpendelaars verdwijnen uit de populatie en de langeafstandpendelaars komen er in, ook bij een constante totale werkgelegenheid. Economische groei genereert extra pendel, dus relatief meer vraag naar snelwegen en OV.

19) Groot verschil tussen pendel hoogopgeleiden en middelhoogopgeleiden

Naarmate mensen hoger zijn opgeleid pendelen zij gemiddeld genomen over langere afstanden naar het werk. Hoe meer gespecialiseerd het werk, hoe meer uitgestrekt de arbeidsmarkt voor dat werk. Omdat de steden relatief veel kenniswerk alsook kenniswerkers huisvesten zijn pendelstromen voor hoger opgeleiden sterk gebundeld tussen steden. De steden Utrecht, Amsterdam, Hilversum en Amersfoort vormen daarom voor werkers op HBO- en academisch werkniveau één grote arbeidsmarkt, een interstedelijk netwerk. Die interstedelijke integratie neemt toe en de stad Utrecht speelt daarin een centrale rol. Arbeidsmarkten voor middelhoog opgeleid werk (vwo en mbo-niveau) zijn meer gebonden aan de klassieke stadsregio's en streken. Ook daar zien we weliswaar een ruimtelijke opschaling, maar van interstedelijke netwerkvorming is nog geen sprake.

20) Kenniswerkers prefereren Utrecht-stad en A1/A2 zones als werkmilieu

Omdat arbeidsmarkten voor hoogopgeleiden ruimtelijk relatief uitgestrekt zijn en mensen gemiddeld genomen over langere afstanden pendelen dan minder hoogopgeleiden is (inter-)regionale bereikbaarheid voor personeel een essentiële locatiefactor voor kenniswerkgevers. Kenniswerk groeit daarom vooral hard in goed bereikbare stedelijke knooppunten (centrale stationsgebieden en stedelijke ringwegen) en langs de grote verbindende assen. De A1 en A2 behoren wat dit betreft tot de belangrijkste verbindende assen in Nederland, die vooral in de trajecten Amsterdam-Utrecht en Amsterdam-Amersfoort veel kenniswerk aantrekken.

21) Kenniswerkers prefereren zone Hilversum-Amersfoort-Heuvelrug als woonmilieu

De stad Utrecht huisvest vooral veel jonge kenniswerkers, die in de stad hun opleiding hebben genoten. Wanneer deze jonge mensen een gezin stichten en daarom ruimer willen wonen verhuizen ze bij voorkeur naar een bosrijke omgeving op niet al te grote afstand van de stad. We zien daarom een per saldo uitgaande verhuisstroom van kenniswerkers uit Utrecht naar gemeenten in vooral de noordoostelijke en zuidoostelijke omgeving van de stad. Voor jonge gezinnen zijn daarbij meer betaalbare woonmilieus in bijvoorbeeld Houten of Breukelen populair; wat oudere gezinnen met hogere huishoudinkomens zoeken woningen in Bilthoven, Zeist en de Heuvelrug.

22) Aandeel beroepsbevolking lager opgeleide werkers neemt af

Overall in het gebied Utrecht+ neemt het aandeel van werkers met mavo of lbo als hoogst behaalde opleiding af in de lokale beroepsbevolking. Die afname gaat vooral snel in de meer landelijk gelegen streken waar het aandeel van lager opgeleide werkers altijd juist relatief hoog was. In die streken neemt het aandeel van middelhoogopgeleide (vak)mensen juist extra snel toe. Deze beweging van een lagere naar een middelhoogopgeleide beroepsbevolking en werkgelegenheid is evenzeer een teken van kennisintensivering en economische vitaliteit als de beweging van middelhoog naar hoger opgeleid die we vooral in de steden waarnemen.

23) Beroepsbevolking: meer kenniswerkers in steden en directe omgeving, meer vakmensen in landelijke kernen

In de steden Utrecht, Amersfoort, Hilversum en de daartussen gelegen gemeenten alsook de Heuvelrug neemt het aandeel van kenniswerkers in de beroepsbevolking snel toe. In de steden zijn dat vooral jonge mensen, in de kleinere gemeenten wat oudere kenniswerkers met gezinnen. Het aandeel van middelhooggeschoolde werkers neemt in deze contreien juist af. Er is derhalve sprake van een ruimtelijk uitsortingsproces in deze gebieden; de middengeschoolde beroepsbevolking van vakmensen wordt als het ware weggedrukt uit de stadsregio's. Het aandeel van middelhoogopgeleiden neemt juist toe in de meer landelijke streken op grotere afstand van de steden.

24) RCI

Toelichting

De Regional Competitiveness index van de Europese Commissie is de regionale variant van de Global Competitiveness Index en beoordeelt de concurrentiekracht van een land/regio aan de hand van de scores op 11 pijlers verdeeld over drie subindices (basis, efficiency, innovatie).

Duiding

Utrecht scoort op alle pijlers bij de top 25 van Europa (~263 regio's in Europa), bij infrastructuur, technological readiness en higher education in top 10. RCI laat zien dat de potentie van Utrecht voor innovatie uitstekend is. NL kent een goede institutionele basisinfrastructuur, waar Utrecht meer dan van profiteert. Utrecht heeft een hoogopgeleide beroepsbevolking, hoge mate van ICT-gebruik in de economie en goede ligging en infrastructuur. Het laat alleen Noord-Brabant voor bij het succesvol uitvoeren en valoriseren van innovatie activiteiten.

25) Ecosysteem voor ondernemerschap

Voor de langetermijnwelvaart van regio's is ondernemerschap van groot belang. Dit ondernemerschap vindt niet plaats in een vacuüm, maar wordt mede mogelijk gemaakt door de actoren en productiefactoren in een regio, en de interdependentie daartussen: het ecosysteem

voor ondernemerschap. Dit ecosysteem reflecteert de sociaaleconomische structuur van de regio. Deze structuur verandert maar langzaam, maar is van groot belang voor de economische kansen in een regio. Ondernemerschap bepaalt vervolgens de mate waarin deze kansen worden benut, en welvaart wordt gegenereerd.

Het ecosysteem voor ondernemerschap is een interdependente set van actoren en factoren die op zodanige wijze gecoördineerd wordt dat ze productief ondernemerschap mogelijk maakt. Hierbij geldt ondernemend gedrag als het proces waarmee individuen kansen voor innovatie realiseren. Deze innovatie leidt uiteindelijk tot nieuwe waardecreatie in de samenleving, wat de ultieme uitkomst van een entrepreneurial ecosysteem is, terwijl ondernemend gedrag meer een intermediaire 'output' van het systeem is. Dit ondernemend gedrag kent vele verschijningsvormen, bijvoorbeeld innovatieve start-ups, snelgroeïende bedrijven en ondernemende werknemers.

De elementen van het entrepreneurial ecosysteem kunnen uiteengelegd worden in randvoorwaarden en de systeemelementen. Beide zijn samengevat in bovenstaande figuur. De randvoorwaarden bevatten de sociale (informele en formele instituties) en fysieke randvoorwaarden die menselijke interactie mogelijk maken of beperken. Daarnaast is de toegang tot een min of meer exogene vraag naar nieuwe goederen en diensten ook van groot belang. Deze toegang tot afnemers van goederen en diensten heeft echter meer met de relatieve positie van het ecosysteem te maken dan met de interne condities.

26) Provincie Utrecht heeft beste voedingsbodem voor ondernemerschap

In dit rapport analyseren we de kwaliteit van het Utrechtse ecosysteem voor ondernemerschap over de tijd, en in vergelijking met andere regio's (provincies) in Nederland. De kwaliteit van het totale ecosysteem voor ondernemerschap wordt gemeten met de zogenaamde Entrepreneurial Ecosystem Index. Deze is gebaseerd op maatstaven voor elk van de tien elementen van het ecosysteem voor ondernemerschap.

De Entrepreneurial Ecosystem Index is gebaseerd op de som van de genormaliseerde waarden van de tien elementen van een ecosysteem, voor elke provincie in Nederland. Als een regio op alle elementen gemiddeld zou scoren (met een waarde 1), zou het een indexwaarde krijgen van 10 (10 keer 1). In bovenstaande figuur wordt de Entrepreneurial Ecosystem Index van Nederlandse provincies weergegeven.

Utrecht heeft het beste ecosysteem voor ondernemerschap op de voet gevolgd door de provincies Zuid-Holland, Noord-Holland en Noord-Brabant, die ook allen boven de 10 scoren. De noordelijke regio met de provincies Friesland, Groningen, en Drenthe scoort zeer laag, net als de provincies Zeeland en Flevoland.

27) Bovengemiddeld aantal snelgroeïende bedrijven in provincie Utrecht

Is er een positieve samenhang tussen de kwaliteit van het ecosysteem van ondernemerschap en de mate waarin er productief ondernemerschap in een regio aanwezig is? Om deze vraag te beantwoorden relateren we in bovenstaande figuur het aandeel van snelgroeïende bedrijven aan de kwaliteit van het ecosysteem middels de Entrepreneurial Ecosystem Index 2012 op de x-as. De figuur laat zien dat er een sterk positieve samenhang is tussen deze twee variabelen: regio's met een hoge kwaliteit ecosysteem hebben over het algemeen relatief meer snelgroeïende bedrijven. Er zijn in Utrecht relatief veel snelgroeïende bedrijven – zelfs het hoogste percentage (0,045%) van de Nederlandse provincies - wat je op basis van de kwaliteit van het regionale ecosysteem voor ondernemerschap ook zou verwachten.

28) Alle basisvoorwaarden voor entrepreneurial ecosysteem goed op orde

Wat zijn de sterke en zwakke schakels in het Utrechtse ecosysteem voor ondernemerschap? Als je het Utrechtse ecosysteem vergelijkt met het 'gemiddelde' ecosysteem in Nederland scoort het op geen van de elementen sterk onder gemiddeld. Wel laat het consistent hoge scores zien op de elementen fysieke infrastructuur, talent en intermediaire diensten. In enkele jaren scoort de provincie ook hoog op financiering (2009, 2015) en vraag (2012, 2015).

De bereikbaarheid van de regio via weg, spoor en lucht, was al heel goed in 2009, en is sindsdien zelfs nog meer verbeterd, tot een niveau van twee keer het gemiddelde van Nederlandse provincies in 2015. Ook is het aandeel hoogopgeleiden in de bevolking buitengewoon hoog, en groeit het mee met de landelijke opwaartse trend. Tenslotte is er ook een consistent sterke aanwezigheid van intermediaire diensten in de provincie. Venture capital investeringen fluctueren sterk jaar op jaar in Nederland, en nog in grotere mate in individuele provincies: er wordt relatief veel venture capital geïnvesteerd in Utrecht, maar wel met sterke fluctuaties over de tijd. De potentiële marktvaart in Utrecht is in de laatste jaren sterker toegenomen dan het landelijk gemiddelde, en is ook tot een niveau van bijna twee keer het Nederlandse gemiddelde gestegen.

Als je inzoomt op de andere – minder sterke – elementen, worden er een aantal zwakke punten blootgelegd. Ten eerste is er in Utrecht veel publieke kennisproductie (R&D), maar relatief weinig private R&D. Ten tweede zijn er veel minder innovatieve bedrijven die samenwerken met andere organisaties dan je zou verwachten op basis van het hoge opleidingsniveau en kennisproductie in Utrecht. Ten derde zijn er relatief weinig organisaties die de leiding nemen in innovatieprojecten.

29) RIS 2017

Toelichting

Regional Innovation Scoreboard gaat dieper in op innovatie-activiteiten, waar RCI een bredere insteek heeft. Utrecht behoort tot de leader regions in Europa, maar bij verdieping komen ook verbeterpunten boven.

Duiding

Utrecht en Noord-Brabant zijn 'leaders' in innovatie.

Pluspunten:

- wetenschappelijke publicaties
- publieke R&D
- hoger opgeleiden

Minpunten:

- private R&D
- valorisatie

Utrecht blijft achter in private R&D-uitgaven, zowel door ontbreken grootbedrijf als bij MKB. Wel scoort Utrecht goed op samenwerking tussen MKB op gebied van innovatie. Dit komt deels door het ontbreken van (hightech) industrie in Utrecht.

Terminologie

Onder valorisatie vallen hier patenten, trademarkregistraties, maar ook export en omzet uit innovatieproducten.

30) R&D-uitgaven in provincie Utrecht

Duiding

Utrecht 2e na Noord-Brabant, vooral dankzij sterke publieke R&D-functie van Utrecht

Terminologie

R&D-intensiteit: totaal aan publieke en private R&D-uitgaven als % van bruto regionaal product.

31) R&D-uitgaven provincie Utrecht (tijdlijn)

Alleen Noord-Brabant behaalt de NL beleidsdoelstelling van 2,5 procent van BBP.

32) Sterk verschil publieke en private R&D

Toelichting

Gebruik van R&D-financieringsinstrumenten in Utrecht afgezet tegen NL, waarbij zwarte stip-pellijn in figuur de benchmark is (Bruto Regionaal Product Utrecht is 8,8% van BBP). De R&D-uitgaven kunnen door bedrijven, kennisinstellingen of overheid worden uitgevoerd.

Duiding

Publiek-private financieringsinstrumenten

- Bovengemiddeld in Utrecht
- TKI: 135 participaties in TKI-projecten in 2015 (13,2% van NL)
- H2020: 82 miljoen Euro in 2015 (10,5% van NL)

Private financieringsinstrumenten

- Utrecht blijft achter bij NL
- WBSO: 1511 bedrijven in 2015, samen 213 miljoen S&O loonkosten (7,4 % van NL)
- RDA: € 79,4 miljoen S&O niet-loonkosten (4,4 % van NL)

Utrecht heeft relatief veel publieke kennisinstellingen, met een sterke focus op medische wetenschappen

- RIVM (volksgezondheid en milieu)
- Trimbos-instituut (geestelijke gezondheid)
- NIVEL (onderzoek van de gezondheidszorg)
- Vilans (langdurige zorg)
- Movisie (sociale vraagstukken)
- Nji (jeugdzorg)
- Mulier Instituut (sport)

Kennisinstellingen voor bodem-, lucht- en watertechnologie

- KNMI (weer, klimaat)
- TNO (energie, leefomgeving, voeding)
- Deltares (water en ondergrond)

Terminologie

Verschillende financieringsbronnen voor innovatie

WBSO en RDA: fiscaal instrument voor het stimuleren van private investeringen in R&D. Bedrijven ontvangen subsidie op hun R&D-uitgaven en zijn opgebouwd uit een looncomponent (via de Wet Bevordering Speur- en Ontwikkelingswerk, WBSO) en een niet-looncomponent (de Research & Development Aftrek, RDA). De RDA biedt de mogelijkheid voor aftrek van overige kosten en uitgaven aan bijvoorbeeld prototypes en onderzoeksapparatuur. N.B. Per 1 januari 2016 is de RDA geïntegreerd in de WBSO.

MIT: Mkb-innovatiestimulering Regio en Topsectoren (MIT) (topsectorenbeleid, specifiek gericht op MKB)

TKI: Topconsortia voor Kennis en Innovatie (TKI), TKI's stimuleren publiek-private samenwerkingsprojecten via topsectorenbeleid

H2020: Horizon 2020 is het Europese programma om Europees onderzoek en innovatie te stimuleren. Het totaalbudget voor de periode 2014-2020 is ongeveer €80 miljard .

33) Octrooiaanvragen

Toelichting

Regionale samenwerking: op basis van indienen octrooiaanvragen door meerdere actoren. Octrooien vooral bij industrieel grootbedrijf: Meer dan 20% van NL Octrooiaanvragen afkomstig van Philips, ook andere grootbedrijven scoren goed (NXP, Schlumberger, Shell, Unilever, DSM, ASML).

Universiteiten en kennisinstellingen ook van belang bij octrooiaanvragen en spelen een centrale rol in de regio-overstijgende samenwerking (RVO).

Recentere data zijn er nog niet, behandeling van octrooiaanvragen duurt 2 jaar en zijn vertrouwelijk.

Duiding

- Veruit meeste octrooiaanvragen in Noord-Brabant en Zuid-Holland, Utrecht met 1187 octrooiaanvragen beperkte rol (3,8% NL)
- Utrecht scoort goed op bovenregionale samenwerking
- Universiteiten en kennisinstellingen spelen belangrijke rol bij regio overschrijdende samenwerking
- Veel relaties met Amsterdam, Eindhoven, Delft, Leiden, Rotterdam

34) Technologiefocus

Duiding

Figuur laat de verdeling van WBSO/RDA-aftrek zien naar technologieveld, waarbij de technologiefocus van Utrecht is vergeleken met NL gemiddelde. Ook levensmiddelen en fysische wetenschappen relatief oververtegenwoordigd in Utrecht.

Terminologie

WBSO en RDA: fiscaal instrument voor het stimuleren van private investeringen in R&D. Bedrijven ontvangen subsidie op hun R&D-uitgaven en zijn opgebouwd uit een looncomponent (via de Wet Bevordering Speur- en Ontwikkelingswerk, WBSO) en een niet-looncomponent (de Research & Development Aftrek, RDA). De RDA biedt de mogelijkheid voor aftrek van overige kosten en uitgaven aan bijvoorbeeld prototypes en onderzoeksapparatuur.

35) Innovatieve koploper

Toelichting

Opgesteld aan de hand van het Provinciaal Arbeidsplaatsen Register (PAR), een enquête onder bedrijven in Utrecht. Panteia heeft hier aan de hand van de innovatiepiramide een typologie ontwikkeld van innovativiteit van bedrijven. De hoogste categorie zijn koplopers. Koplopers ontwikkelen zelf product- of procesinnovaties en doen expliciet en systematisch aan R&D. Gerealiseerde productinnovaties zijn nieuw voor hun markt of bedrijfstak. Onder de 13 duizend respondenten, zijn er 674 waarvan 394 met meer dan 10 werkzame personen. Deze staan hier weergegeven naar belangrijkste sectoren.

Duiding

- Utrecht is innovatieve koploper in kennisintensieve diensten, ICT, handel, en zorg.
- Utrecht kent relatief veel koplopers in kennisdiensten, ICT en zorg.

- Stadsgewest Amersfoort en Utrecht-West zijn relatief sterk in handel, Zuidoost-Utrecht in handel en zorg

36) Valorisatie van innovatie

Toelichting

Definitie Erasmus, zie ook EUR (2016) Scale-Up Dashboard 2016:

A company is a fast growing company or scale-up when it generates a yearly growth in turnover and/or employees of 20% over a time period of three years. The company has to employ at least 10 people or has to have a turnover of at least 5 million at the start of the three year time period (definition of the OECD)

Duiding

300 scale-ups in Utrecht, beduidend minder ten opzichte van Noord-Holland, Zuid-Holland, Noord-Brabant en Gelderland

- MKB Innovatie top 100 is wedstrijd onder innovatieve bedrijven met groeiambities, georganiseerd door de Kamer van Koophandel
- Slechts 7 van de 100 nominaties uit Utrecht, alle 7 gericht op ICT-oplossingen
  - Blue Carpet Group (Baarn)
  - Eerstestap.nl (Houten)
  - Halter CNC Automation (Amersfoort)
  - Jouw Omgeving (Utrecht)
  - Keendelivery (Veenendaal)
  - Speedcomfort (Zeist)
  - XA (Amersfoort).

37) Private bedrijfsfinanciering

Duiding

€ 65 miljoen venture capital investeringen in Utrecht in 2015. Venture capital heeft sterke voorkeur voor groeiende bedrijven in life sciences en ICT, waar Utrecht juist sterk in is

38) Werklocaties

Toelichting

- Formele werklocaties: bedrijventerreinen en kantorenparken
- Informele werklocaties: binnensteden, woonwijken, onderwijs- en zorgcomplexen, minus bestemmingen industrie en kantoor in Basisregistratie Adressen en Gebouwen (BAG)
- Hot spot: ruimtelijk cluster van economische activiteiten rond een (aangrenzende) werkgelegenheidskern, synoniem voor economische concentratie

39) Formele werklocaties

Veel bedrijventerreinen in Stadsgewest Utrecht, Stadsgewest Amersfoort en Regio FoodValley. Veel kantorenterreinen in Stadsgewesten Utrecht en Amersfoort.

40) Formele werklocaties met aanbod

Duiding

Veel aanbod in Stadsgewest Utrecht, gemiddeld aanbod in Stadsgewest Amersfoort en FoodValley, weinig aanbod in Gooi en Vechtstreek

Terminologie

Aanbod = plancapaciteit (bestaand + toekomstig aanbod) op bedrijventerreinen en kantorengebieden, waarbij rekening is gehouden met restrictief beleid provincie Utrecht.

41) Informele werklocaties

Toelichting

43% van de werkgelegenheid is in 2016 gevestigd op informele werklocaties (groen = provincie Utrecht; blauw = Regio FoodValley; turquoise = Gooi en Vechtstreek).

Duiding

Grote spreiding van bedrijfsvestigingen buiten de formele locaties zoals bedrijven- of kantorenterreinen.

42) Leegstand kantoren

Leegstand is absoluut groot in Utrecht, Amersfoort, Nieuwegein en Hilversum en relatief groot in Nieuwegein, Stichtse Vecht en Woudenberg.

43) Leegstand bedrijfsruimten

De provincie Utrecht wordt door de markt niet gezien als goede vestigingslocatie voor Europese distributiecentra (EDC) in tegenstelling tot Zuid-Nederland. Wel blijft de provincie een belangrijke vestigingsplaats voor landelijke distributiecentra, door de centrale ligging in het land. Dit is terug te zien in de uitbreiding van het distributiecomplex van Ahold in Leidsche Rijn en nieuw XL-distributiecentra op bedrijvenpark Het Klooster in Nieuwegein. De regio Utrecht-Nieuwegein-Vianen-Amersfoort kan zo worden omschreven als een belangrijke logistieke hotspot voor landelijke distributiecentra. Opvallend is wel dat ondanks het beschikbare logistieke aanbod er veelal wordt gekozen voor nieuwbouwrealisaties binnen dit gebied (bron: Dynamis, marktontwikkeling provincie Utrecht 2017, in opdracht van OMU).

44) Leegstand detailhandel

- absoluut kleiner dan kantoren en bedrijfsruimte
- relatief nog wel probleem, want roze/rode gemeenten boven frictieniveau

45) Bedrijven/locatiedynamiek

In de provincie Utrecht worden veel nieuwe bedrijven opgericht, meer dan 50% op locatie is in vergelijking met 2011 nieuw. Vooral op informele werklocaties is de dynamiek de afgelopen vijf jaar groot geweest. Deze groei van het aantal vestigingen levert echter nauwelijks extra werkgelegenheid op, omdat er door opheffingen bijna evenveel werkgelegenheid verloren is gegaan. Er is wel nog sprake van een positief migratiesaldo: er vestigen zich meer bedrijven van buiten de provincie dan er naar gebieden buiten de provincie vertrekken.

46) Kansrijke ruimtelijke clusters

Opvallend veel oprichtingen in kansrijke ruimtelijke clusters in Stadsgewest Amersfoort.

47) Dynamiek formele en informele werklocaties

- Er is werkgelegenheidsverlies op bedrijven- en kantorenterreinen (formele werklocaties)
- Er is werkgelegenheidsgroei op informele werklocaties tussen 2011 en 2016

48) Economische concentraties groeien naar elkaar toe

Uit deelregioanalyses blijkt dat het aantal hot spots de laatste vijf jaar is toegenomen, behalve in Gooi en Vechtstreek door daling van de werkgelegenheid in de werkgelegenheidskernen. De economische concentraties breiden zich vooral uit aan de stedelijke randen en langs de transportassen, waardoor stadsgewesten en steden ruimtelijk-economisch gezien naar elkaar toegroeien.

49) Toekomst

Toelichting

- Gebaseerd op de toekomstverkenning Welvaart en Leefomgeving (WLO)
- Basis voor beleidsbeslissingen over fysieke leefomgeving
- Opgesteld door het PBL (Planbureau voor de Leefomgeving) en het CPB (Centraal Planbureau)
- Twee scenario's, hoog en laag
  - Hoog: combineert relatief hoge bevolkingsgroei met hoge economische groei van ongeveer 2% per jaar
  - Laag: een beperkte demografische ontwikkeling gaat samen met gematigde economische groei van ongeveer 1% per jaar
- Twee perioden: 2030 en 2040
- Voor Economisch Beeld regiospecifieke scenario's opgesteld
  - BRP
  - Werkgelegenheid
  - Regiospecifieke scenario's zijn beleidsarm

50) Regionale component BRP

Nationale component steeds meer bepalend voor groei provincie, afwijkingen t.o.v. landelijk gemiddelde nemen af

51) Regionale component werkgelegenheid

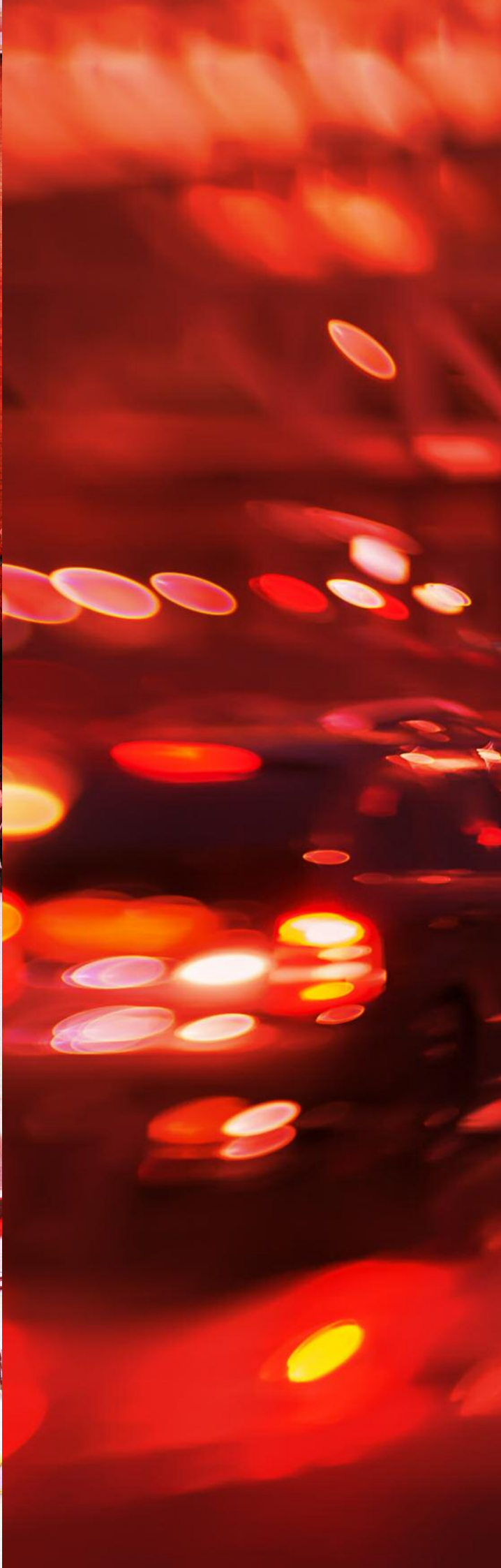
Grote uitschieters in pieken en dalen zijn voorbij, werkgelegenheid ontwikkelt zich meer en meer volgens nationale sectorale trends

52) WLO-scenario's: afwijkend sectorbeeld

Bij toegevoegde waarde wordt dominantie sectorstructuur Stadsgewest Utrecht in provincie zichtbaar, overeenkomstig met Gooi en Vechtstreek. Bij werkgelegenheid regionaal meer variatie in groei. Zorg, zakelijke diensten, logistiek en ICT ontlopen elkaar niet veel.

TOEKOMST

TRENDS EN ONTWIKKELINGEN: BRONNEN- ONDERZOEK

Walter Manshanden, NEO Observatory, september 2017

Economische structuren zijn voortdurend aan verandering onderhevig. Deze veranderingen worden gedreven door wijzigende voorkeuren, technologische ontwikkelingen, ontwikkelingen in transportinfrastructuur, wijzigende internationale verhoudingen en concurrentieposities, etc. Welke trends en ontwikkelingen kunnen daarin thematisch en sectoraal worden onderscheiden? En welke gevolgen hebben ze voor de ruimtelijke economie van de stedelijke regio's in Nederland?

Toenemende mate van clustering en het ontstaan van cross-overs

De afgelopen jaren is een toenemende belangstelling te zien onder bepaalde typen bedrijven om te clusteren. Het ontstaan van campussen, binnenstedelijke hubs en concentraties van één type bedrijvigheid zijn uitingen van deze trend. Vooral voor de kleinere bedrijven en start-ups lijkt clustering interessant te zijn. Steeds vaker lijken grote bedrijven een cluster aan kleinere bedrijven in hun fysieke omgeving te verzamelen (entrepreneurial ecosysteem).

De clustering levert bedrijven agglomeratievoordelen op zoals gedeelde voorzieningen, kostenbesparingen, een toegesneden infrastructuur, verdergaande specialisatie en het ontstaan van cross-overs. Een andere reden voor bedrijven om te clusteren is het interdisciplinaire aspect: ondernemers en onderzoeksinstellingen vanuit eenzelfde sector of aansluitende sectoren vestigen zich op eenzelfde locatie. De meer complexe problemen, zoals duurzaamheidsvraagstukken, vereisen immers kennisuitwisseling tussen verschillende disciplines en korte aanvoerlijnen. Clustering faciliteert dan in de behoefte aan face-to-face interactie.

Clustering is vooral te zien in de volgende sectoren:

- **Creatieve sector:** De populariteit om fysiek te clusteren is vooral waarneembaar in de creatieve sector. De clustering van dit type bedrijf in onder andere bedrijfsverzamelgebouwen heeft de afgelopen jaren een enorme vlucht genomen.
- **Gezondheids- en welzijnzorg:** Binnen de gezondheids- en welzijnzorg is een trend te zien van steeds verdere clustering. Deze clustering neemt twee vormen aan. Aan de ene kant clusteren organisaties in de gezondheids- en welzijnzorg zich vooral in campussen. Op deze campussen is meer samenwerking en integratie te zien tussen bedrijven in de zorg, productie en industrie. Daaraan gelieerd vestigen ook bedrijven uit de sector Life Sciences & Health zich op dit soort campussen. Het Life Sciences & Health cluster is een innovatief en technologie-intensief cluster gericht op de gezondheid van zowel mens als dier. Om de samenwerking en kennisuitwisseling tussen deze bedrijven

verder te bevorderen worden verschillende netwerken opgericht. Aan de andere kant clusteren kleinere organisaties in de gezondheids- en welzijnzorg zich rond grotere zorginstellingen waardoor genaamde zorgboulevards ontstaan.

- **Overheid:** Momenteel is het overheidsapparaat op verschillende locaties gehuisvest. Er vindt echter een kentering plaats in deze versnippering. In toenemende mate is een geografische centralisatie waarneembaar. De huisvesting van de overheid is, sterker dan voorheen, geconcentreerd. In het kader van toenemende efficiëntie en bezuinigingen, vinden er fusies, subsidiestops en concentratie van verenigingen in één multifunctioneel gebouw plaats. (Als gevolg loopt het leegstandspercentage van de Rijksvastgoedportefeuille op. Hierdoor is de overheid gedwongen vastgoed af te stoten.)
- **Logistiek, energie, water, afval, industrie:** Door onder andere de toenemende internationale concurrentie, verhoging van flexibiliteit, efficiëntie en productiviteit en een steeds korter wordende product life cycle, is innovatiekracht nodig in de sectoren logistiek en industrie. Er vindt in toenemende mate ketenintegratie en netwerksamenwerking plaats. Als gevolg raken de sectoren industrie en logistiek steeds meer verweven en geografisch geclusterd. Daarnaast is vooral in de industrie een trend zichtbaar dat meerdere kleine en een paar grote bedrijven steeds meer een fysiek cluster vormen. De innovatie die bij kleine bedrijven tot stand komt kan op deze manier snel worden opgeschaald.
- **Informatie en communicatie:** Er zijn sterke concentraties van deze sector zichtbaar binnen de Noordvleugel van Nederland en vooral in en rond Amsterdam en Utrecht (Rienstra, in: Blueconomy, Sneller naar de toekomst: Nederland in 2050, 2015).

Functiemenging treedt steeds meer op

De afgelopen jaren zijn verschuivingen in de werklocaties van bedrijven waarneembaar. De monofunctionele werklocaties voldoen niet meer aan de eisen van bedrijven. Bedrijven hechten meer waarde aan een dynamische omgeving, waar meer verschillende activiteiten en bedrijven samenkomen. Dit kan gebeuren op verschillende schaalniveaus: zowel in buurten als gebouwen. Een voorbeeld van functiemenging in een gebouw zijn zogenaamde bedrijfsverzamelgebouwen. In bedrijfsverzamelgebouwen zoeken verschillende bedrijven elkaar op, delen faciliteiten en doen zaken met elkaar.

- **Dienstverlening:** Monofunctionele locaties gericht op kantoren zijn steeds minder in trek bij bedrijven in de dienstverlening. Bedrijven in de dienstverlening zijn op zoek naar locaties waar verschillende organisaties en voorzieningen samenkomen. Grotere bedrijven denken hiermee hun imago te versterken en de werkomgeving van hun personeel aantrekkelijk te maken. Kleinere kantoorgebruikers zoeken met name locaties op waar ontmoeten en samenwerken centraal staat. Dit soort locaties zijn bijvoorbeeld bedrijfsverzamelgebouwen, welke in aantal zichtbaar zijn toegenomen. Voor deze kleinere bedrijven zijn betaalbaarheid, projectmatig en flexibel gebruik van kantoorruimte belangrijk. Tenslotte is een toename te zien in locaties die bedrijfsruimten, kantoren en opslag voor de stalling en verhuur van goederen aan consumenten combineren.

Afnemend en optimaal ruimtegebruik van kantoorgebouwen

Een trend die bij verschillende organisaties in diverse sectoren te zien is, is dat er minder en optimaler gebruik gemaakt wordt van kantoorruimte. Er zijn grofweg twee redenen voor deze trend te onderscheiden. Er werken steeds meer organisaties volgens de principes van Het Nieuwe Werken. Volgens deze

visie gelden recente ontwikkelingen in de informatietechnologie als aanjager voor een betere inrichting en bestuur van het kenniswerk. Doordat er technisch meer mogelijkheden van communicatie zijn, kan er op meer tijden en verschillende plekken worden (samen)gewerkt. Als gevolg zijn werknemers minder afhankelijk van het traditionele kantoor. In het verlengde van deze trend kan genoemd worden dat organisaties flexibeler zijn geworden bij het gebruik van de werkplek. Deze twee redenen hebben als gevolg dat er efficiënter gebruik gemaakt wordt van de bestaande werkplekken. Doordat mensen ook op andere locaties werken en het type werkplek laten afhangen van het type werk op dat moment, ontstaat er minder behoefte aan vaste werkplekken. Bij sectoren heeft deze trend verschillende verschijningsvormen:

- **Dienstverlening:** Het efficiënter gebruik van de gehuurde (kantoor)ruimte heeft er toe geleid dat de looptijd van huurcontracten van bedrijven in de dienstverlening inmiddels niet langer tien jaar beslaat, maar vijf jaar of korter. Deze ontwikkeling is met name zichtbaar in bestaande kantoorgebouwen. Bij nieuwbouw kantoorgebouwen worden nog steeds langjarige overeenkomsten gesloten. Naast flexibilisering in huurcontracten geldt een steeds grotere flexibilisering van werktijden. Kantoren worden niet meer uitsluitend tussen 'negen en vijf' en op werkdagen gebruikt. Het bank- en verzekeringswezen is bijvoorbeeld meer bereikbaar buiten kantooruren. Daarnaast wordt in toenemende mate projectmatig gebruik gemaakt van kantoorruimte, waarbij verschillende bedrijven of afdelingen voor een project tijdelijk samenwerken in een deel van het kantoorgebouw.
- **Overheid:** Ook bij overheidsdiensten is Het Nieuwe Werken ingevoerd. Vandaar dat ook bij het overheidswezen te zien is dat meer mensen op minder vierkante meters werken.
- **Informatie en communicatie:** Naast de toepassing van Het Nieuwe Werken is er een groei van het aantal zzp'ers in deze sector. Omdat zzp'ers niet altijd een vaste werkplek hebben neemt het belang van alternatieve werkplekken anders dan werkplekken op kantoor en thuis toe. Openbare voorzieningen als bibliotheken, cafés en business centers worden steeds meer gebruikt als werkplek.

Toenemende efficiëntie in productie- en logistieke processen

Deze trend is met name zichtbaar in de sectoren logistiek, energie, water, afval en industrie. Het efficiënter maken van productieprocessen en logistieke processen hangt samen met technologische mogelijkheden door innovatie, automatisering, digitalisering en robotisering. Als gevolg van de technologische vooruitgang worden efficiëntere systemen toegepast voor bijvoorbeeld 'orderpicken'.

- **Logistiek:** Het toepassen van efficiëntere systemen heeft gevolg voor de ruimtevrage vanuit logistieke bedrijven. Daarnaast is de verwachting dat de logistieke sector steeds meer gebruik gaat maken van 'the cloud'. Deze ontwikkeling vereist een upgrade van de digitale structuur. Voor de logistieke processen is een aansluiting bij Smart Mobility zichtbaar, waarbij oplossingen voor maatschappelijke mobiliteitsvraagstukken zoals het vergroten van de bereikbaarheid en een betere benutting van de snelwegen centraal staan. De focus ligt daarbij op het beperken van vervoer door efficiënt (vracht)transport en een optimale infrastructurele inrichting. De infrastructuur wordt met intelligente transportsystemen en verkeersmanagementsystemen (vehicle-to-infrastructure communication) steeds slimmer en zal de veilige en duurzame afhandeling van vaar- en voertuigen regelen. Kennis op de terreinen van automotive en logistiek komt hierin samen en leidt tot cross-overs tussen bedrijvigheid en activiteiten in de topsectoren Hightech Systemen en Materialen (HTSM) en Logistiek.
- **Energie, water, afval en industrie:** Binnen industriële grootbedrijven, en in mindere mate bij het MKB, blijft de focus sterk op het verbeteren van de productiviteit met efficiëntere procestech-niek en automatisering. Voor de productieproces-sen is de opkomst van 3D-printing een ontwikkeling van belang. De opkomst van 3D-printing heeft waarschijnlijk tot gevolg dat er een verschuiving plaatsvindt naar meer laagwaardige stromen (grondstoffen) en minder halffabricaten. Het blijft echter onzeker voor hoeveel producten 3D-printing zich zal ontwikkelen als een alternatieve productiewijze. Het 3D-printen van staalproducten in de maritieme maakindustrie zal de vormen van traditioneel walsen en smelten niet snel vervangen.

Toenemende duurzaamheid in productie- en logistieke processen

De aandacht voor het milieu is de afgelopen jaren sterk gestegen in Europa en grote delen van de wereld. Door tal van maatregelen moet de uitstoot van koolstofdioxide afnemen, wordt geluidshinder aangepakt en wordt er naar oplossingen voor congestie gezocht. Het gebruik van fossiele brandstoffen zal in de toekomst afnemen, mede doordat deze grondstoffen schaars worden. Daarnaast is in het Energieakkoord vastgelegd dat er intensief wordt ingezet op verschillende bronnen van hernieuwbare energieopwekking, zoals wind op land, wind op zee, diverse vormen van lokale opwekking zoals zonne-energie, en de inzet van biomassa. Milieuvriendelijke oplossingsrichtingen (bijvoorbeeld CO₂ als 'brandstof/grondstof' voor de toekomst) hebben vaak een grote impact op het ruimtegebruik van organisaties.

- **Logistiek, energie, water, afval en industrie:** Duurzaamheid, milieu en veiligheid staan bij bedrijven steeds hoger op de prioriteitenlijst. Naast omgevingsrisico's, milieueffecten en wet- en regelgeving is de gezondheid en het welzijn van medewerkers eveneens van belang. Er wordt gestreefd naar een reductie van de uitstoot van CO₂ in de efficiënte logistieke- en productieprocessen. Daarnaast vormt het behoud van biodiversiteit en ecosystemen een belangrijke eis. Deze trend heeft als ruimtelijk effect enerzijds dat de hindercirkels verkleind worden waardoor verschillende bedrijven in de productie- en logistieke sector bij elkaar in de buurt gevestigd kunnen zijn. Anderzijds wordt gesteld dat duurzaamheid en het hergebruik van grondstoffen ook extra ruimte vraagt voor opslag van producten.

Invloed van ICT verandert behoeften in ruimtegebruik

Verschuivingen in technologische ontwikkelingen hebben invloed op het ruimtegebruik van bedrijven. Een aantal van deze ontwikkelingen is al genoemd (het Nieuwe Werken, slimme

transportsystemen), maar ook andere ontwikkelingen hebben invloed.

- **Logistiek:** Door onder andere technologische ontwikkelingen kopen consumenten steeds meer online (e-commerce). Deze trend heeft een enorme impact op stadsdistributie. Traditioneel werden goederen hoofdzakelijk aan winkels geleverd, die op hun beurt de goederen doorverkochten aan consumenten. Door de opkomst van e-commerce worden goederen rechtstreeks aan de consument geleverd. Ook winkels gaan steeds vaker 'smart' te werk. Zij trachten hun voorraad steeds beter te laten aansluiten op de wensen van de klant. Als gevolg bestellen zij frequent een kleine hoeveelheid goederen. Door deze trends zijn logistieke bewegingen kleinschaliger geworden en vinden deze stromen frequenter plaats. Als gevolg van deze ontwikkelingen ontstaan kleinere, lokale logistieke netwerken. Distributiecentra worden hoofdzakelijk gevestigd op bedrijventerreinen aan de randen van de stad. De opkomst van stadsdistributie wil echter niet zeggen dat de vraag van grootschalige distributiecentra (DC's van meer dan van meer dan 30.000 m²) afneemt. In tegendeel. Ook naar dit type logistiek vastgoed is een grote vraag, vooral door internationale partijen.
- **Gezondheids- en welzijnszorg:** In de gezondheids- en welzijnssector maakt ICT het mogelijk dat burgers zelf hun gezondheid meten en dat zorg en monitoring op afstand door zorgprofessionals steeds meer mogelijk is. Door deze verschuiving is een trend zichtbaar dat organisaties werkzaam in de gezondheids- en welzijnszorg en gelieerde ICT-organisaties steeds vaker werklocaties zoeken dicht bij de gebruiker. Zij zien deze stedelijke gebieden als zogenaamde proeftuinen voor hun producten.
- **Energie, water, afval en industrie:** In deze sectoren wordt steeds meer gebruik gemaakt van Machine-to-Machine (M2M) communicatie. Deze technologie ondersteunt bekabelde of draadloze communicatie tussen machines. Met de opkomst van M2M-communicatie kan steeds meer onderhoud op afstand plaatsvinden. Gerelateerde activiteiten hoeven hierdoor steeds minder fysiek in de buurt van elkaar te zijn gelegen.

Toename behoefte aan huisvesting met 'karakter'

Historische binnensteden en andere locaties met 'karakter' worden gezien als een goede omgeving om de 'nieuwe economie' vorm te geven.

- **Creatieve industrie, cultuur, sport en recreatie, informatie en communicatie:** Volgens theorieën die uitgaan van een opkomende 'nieuwe economie' is er een opkomst van bedrijven in de creatieve en culturele industrieën en dienstverlening, denk aan reclame- en communicatiebureaus, architectenbureaus en internetbedrijven. Dit type bedrijvigheid voelt zich thuis in binnensteden en andere locaties 'met karakter' zoals oude havenreinen en zal zich hier dan ook vestigen. De Nederlandse binnensteden zijn hiervoor geschikt. Echter, het Planbureau voor de Leefomgeving heeft aangegeven dat er in Nederlandse binnensteden tot 2010 weinig van deze trend te zien was.

Belang van goed bereikbare locaties blijft

In verschillende sectoren is het belang van een goed bereikbare locatie te zien. Het is wel per sector verschillend welk type vervoersmiddel belangrijk is voor de bereikbaarheid.

- **Overheid:** Overheidsdiensten blijven veelal gevestigd op goed bereikbare locaties voor de burger. Dit zijn veelal centrumlocaties die met name goed bereikbaar zijn via openbaar vervoer, per fiets of wandelend.
- **Informatie en communicatie:** Bedrijven in de informatie en communicatiesector geven aan een voorkeur voor OV-locaties te hebben vanwege de bereikbaarheid en ontmoetingsplekken.
- **Logistiek, energie, water, afval en industrie:** Er is een toenemende vraag naar een groot aantal vierkante meters vanuit de logistiek. Ketenintegratie en samenwerking zorgen voor schaalvergroting. De vraag naar grootschalige logistiek komt hoofdzakelijk voort uit grootschalige internationale logistieke bedrijven. Deze XXL-locaties zijn hoofdzakelijk te vinden op formeel, goed ontsloten locaties.

Daarnaast is het belang van multimodaliteit blijvend groot. Doordat industriebedrijven en logistieke bedrijven ook op dit vlak dezelfde behoeften hebben, is dit een tweede reden waarom deze bedrijven elkaar fysiek opzoeken.

- **Gezondheids- en welzijnzorg:** Voor organisaties in de gezondheids- en welzijnssector zijn goed bereikbare plekken daar waar het verzorgende activiteiten betreft essentieel. Locaties kunnen het beste via verschillende vervoermiddelen bereikbaar zijn.

Verspreiding van werkzaamheden op informele werklocaties

In een aantal opkomende dienstensectoren is een tegengestelde trend zichtbaar dan de clusteringtrend. Deze is vooral zichtbaar in de zakelijke en financiële dienstverlening en bij zzp'ers (bijvoorbeeld in de bouw en in de gezondheidszorg). De informele werkmilieus zijn vaak in en rond binnensteden, bij OV-knooppunten en rond formele werklocaties herkenbaar.

- **Bouw:** De sector bouwnijverheid is in ontwikkeling. Niet alleen is de totale orderportefeuille over de afgelopen jaren flink toegenomen, ook is het aantal bedrijven in de bouwnijverheid sterk gegroeid. Deze groei wordt veroorzaakt door de groei van bedrijven waar slechts één persoon werkzaam is. In ruim 80 procent van de bedrijven in de bouwnijverheid is niet meer dan één persoon werkzaam. Zzp'ers in de bouwnijverheid nemen steeds meer 'grote klussen' aan, hierdoor werken zij steeds vaker samen. Voorts is de toename van prefabricage een belangrijke trend die genoemd moet worden. Als gevolg dient de bouwplaats steeds meer als assemblageplaats. Waar voorheen vooral grootschalige nieuwbouwprojecten werden gebouwd in het buitengebied, is de focus verlegd naar kleinschalige bouw binnen het bebouwd gebied. Hierin is er vooral aandacht voor herbouw- en herbestemmingsopgaven. Al deze ontwikkelingen hebben gevolgen voor het ruimtelijk landschap. De bouwnijverheid is niet langer geconcentreerd op een paar locaties, maar bevindt zich meer verspreid door het land op informele werklocaties.

Toenemende mate van specialisatie van gevraagde skills is belangrijk voor locatiekeuze

De lokale arbeidsmarkt met skills van (kennis)werkers is één van de belangrijkste vestigingsplaatsfactoren voor bedrijven. Grofweg zijn er twee trends zichtbaar binnen sectoren. Wanneer bedrijven gespecialiseerde, hoogopgeleide werknemers hebben vestigen ze zich in stedelijke gebieden waar deze mensen wonen of in de buurt van andere bedrijven die deze mensen aantrekken. Met name voor kleinschalige bedrijven die gespecialiseerde professionals nodig hebben is deze trend sterk.

Bronnen

Plabeka, Vraagruiming en Vraagverdieping werklocaties in de MRA, juni 2016: vooral gericht op ruimtelijk-economische trends en de gevolgen daarvan voor werklocaties (opgesteld door Eco-ry/BVR/Rienstra)

Blueconomy, Sneller naar de Toekomst: Nederland in 2050 (2015, met o.m. artikel over de ruimtelijk-economische toekomst van de ICT-sector in Nederland)

Economisch Bureau ING, Economie Utrecht komt verder op stoom (2015) en Kwaliteit digitale infrastructuur loopt uiteen tussen provincies (2015)

Rabobank, Cijfers & Trends sectoren en Regionale prognoses (2015-2017)

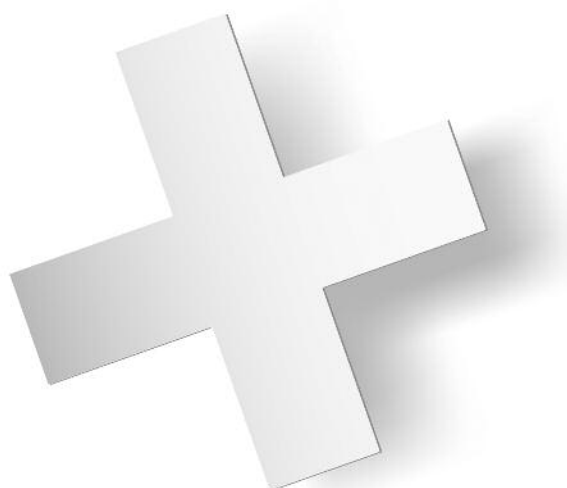
EINDBEELD

BEKNOPTE ANALYSE ECONOMIE, BEROEPSBEVOLKING EN PENDELSTROMEN IN PROVINCIE UTRECHT+

Pieter Tordoir, Ruimtelijk Economisch Atelier Tordoir, augustus 2017

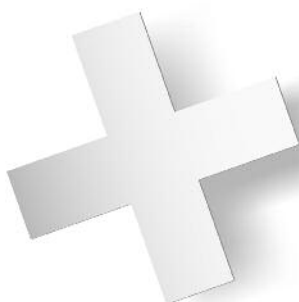
De beknopte analyse is gebaseerd op datasets en GIS-kaarten, geleverd aan provincie Utrecht, met gegevens over werkzame personen, de beroepsbevolking, verhuizingen en pendelstromen voor alle gemeenten in het onderzoeksgebied. Pendeldata zijn ook geanalyseerd voor provincie Utrecht als geheel en voor de zes deelregio's.

Inleiding

Tezamen bezien geven de verspreiding van werk, beroepsbevolking en pendelstromen over gemeenten een beeld van het dagelijkse ruimtelijk functioneren van de economie en arbeidsmarkt in regionale systeemverbanden (*daily urban & regional systems*). Uitsplitsing van de werkgelegenheid naar economische sectoren en uitsplitsing van de beroepsbevolking en pendelstromen naar opleidingsniveaus geeft daarbij belangrijke detaillering. Op langere termijn wordt de verspreiding van werkgelegenheid, beroepsbevolking en pendelstromen ook bepaald door verhuizingen van banen en mensen; data daarover zijn ook meegenomen in de analyse.

De beknopte analyse start met de ruimtelijk economische structuur van de werkgelegenheid en gaat vervolgens in op de verspreiding en het verhuisgedrag van de beroepsbevolking en pendelstromen. De analyse sluit af met een duiding van het totaalbeeld.

Ruimtelijke structuur van de werkgelegenheid: grote verschillen binnen het onderzoeksgebied

De werkgelegenheid is voor de gegevensanalyse verdeeld naar sectoren die zijn bepaald op grond van de aard en arbeidsproductiviteit van activiteiten:

- **materiaalgerichte activiteiten**, onderverdeeld naar industrie en materiaalgerichte diensten (transport en distributie, bouw, installatie en groothandel). De groei van de arbeidsproductiviteit is in deze sectoren doorgaans hoog; het aandeel van de werkgelegenheid neemt daardoor doorgaans af;
- **informatiegerichte activiteiten**, onderverdeeld naar commerciële activiteiten (financiële en zakelijke diensten, regiefuncties en R&D) en overheidsactiviteiten. De groei van de arbeidsproductiviteit in deze sectoren is doorgaans gematigd; het aandeel van de werkgelegenheid stabiliseert daardoor;
- **persoonsgerichte activiteiten**, onderverdeeld naar commerciële activiteiten (detailhandel, persoonsvervoer, persoonlijke diensten) en (semi-)publieke activiteiten (onderwijs, zorgdiensten en sociaal-culturele diensten). De groei van de arbeidsproductiviteit in deze sectoren is laag; het aandeel in de werkgelegenheid groeit daardoor.

De werkgelegenheid is daarnaast verdeeld naar opleidingsniveaus (lager: lo-, mavo- en lbo-niveau; midden: havo-, vwo- en mbo-niveau; hoger: hbo- en universitair niveau). Kennis daarover geeft een beeld van het functioneren van arbeidsmarkten en de kenniseconomie in het onderzoeksgebied.

De ruimtelijke verdeling van werkgelegenheid naar sector en opleidingsniveau is zeer ongelijk binnen de regio Utrecht+:

- **Productie en materiaalgerichte diensten** zijn relatief oververtegenwoordigd in kleinere en middelgrote kernen in de meer landelijke streken, te weten aan westzijde (Weesp, Mijdrecht e.o., Woerden e.o.), aan de zuidzijde (Vianen, Montfoort, IJsselstein), aan oostzijde ofwel FoodValley(Nijkerk, Barneveld, Woudenberg-Veenendaal) en beperkt aan de noordzijde (Bunschoten-Spakenburg). Het gaat daarbij om de randen van het onderzoeksgebied, waarbij aan het snelwegennet gelegen kernen zich vooral in materiaal- en transportgerichte diensten specialiseren.
- **Informatiegerichte activiteiten** zijn vooral typerend voor de steden Utrecht, Amersfoort en Hilversum en omliggende en tussengelegen suburbane gebieden met goede snelwegontsluiting (Bilthoven, Zeist, Bunnik, Houten, Vianen, Woerden). Commerciële diensten zijn daarbij iets sterker gesuburbaniseerd (snelweglocaties domineren) dan publieke informatiediensten (stedelijke locaties domineren).
- **Persoonsgerichte activiteiten** zijn opmerkelijk geconcentreerd in de boog tussen Het Gooi, Stichtse Vecht, Soest, de Bilt, Zeist en de Utrechtse Heuvelrug. De Bilt, Zeist en de Heuvelrug kennen daarbij vooral in publieke (zorg-)diensten een oververtegenwoordiging.

Deze sterke sectorale uitsortering binnen het onderzoeksgebied gaat gepaard met een evenzeer sterke uitsortering naar opleidingsniveau van het werk:

- **Lager geschoold en middengespoold werk** is oververtegenwoordigd in de door materiaalgerichte activiteiten gedomineerde meer landelijke kernen.
- **Middengespoold werk** is daarnaast belangrijk voor de persoonsgerichte activiteiten in Het Gooi en de Utrechtse Heuvelrug.
- **Hoger geschoold werk** is tamelijk sterk geconcentreerd in de steden en de centrale suburbane zone de Bilt-Zeist.

Aldus is sprake van een ruimtelijk ringenmodel, met een stedelijke en suburbane binnenring gekenmerkt door kennisactiviteit en zorgdiensten (zone Utrecht-de Bilt-Zeist-Bunnik-Heuvelrug-

Amersfoort-Soest-Hilversum) en een meer landelijke buitenring waar materiaalgerichte activiteiten met lagere en middengespooldde opleidingsniveaus domineren.

Ruimtelijke structuur van de beroepsbevolking: uitsortering naar opleidingsniveau

De verspreiding van de beroepsbevolking naar woongemeente, verdeeld naar drie opleidingsniveaus, volgt in grote lijnen het economische structuurbeeld. Hoger opgeleiden domineren vooral in de hierboven geschetste stedelijke en suburbane binnenring en daarnaast in universiteitsgemeente Wageningen. De lager- en middengespooldde beroepsbevolking domineert in de buitenring van meer landelijke kernen. Deze ruimtelijke uitsortering van de beroepsbevolking naar opleidingsniveau neemt toe. Het aandeel lager opgeleiden neemt overal af, maar in de stedelijke en suburbane binnenring neemt ook het aandeel middengespooldde werkenden in vrijwel alle gemeenten snel af terwijl hun aandeel in de landelijke buitenring juist stijgt.

De uitsortering wordt vooral gedreven door ruimtelijk ongelijke verhuisstromen. De stad Utrecht kent als nationaal opleidingscentrum een groot aantal hoger geschoolden die o.a. bij gezinsvorming de stad verlaten voor één van de omliggende suburbane gemeenten. Deze gemeenten trekken vanwege de krachtige kennis-economie in de stadsregio Utrecht ook veel hoger geschoolden uit de rest van het land. Door het effect daarvan op woningprijzen zijn middengespooldde en modaal verdienende werknemers genoodzaakt woningen te vinden in verder van de stadsregio gelegen gemeenten. Overigens zien we ook in het verder van Utrecht gelegen Ede een opmerkelijke stijging van de instroom van hoger opgeleiden in de laatste jaren. Dit kan te maken hebben met kennisintensivering van de succesvolle economie in FoodValley en met de centrale ligging van Ede e.o. tussen de kennis-economische centra Utrecht en Arnhem.

Structuur van arbeidsmarkten op basis van pendelbewegingen: een complex mozaïek

De verspreiding en dynamiek van werkgelegenheid en van de beroepsbevolking, verdeeld naar aard en opleidingsniveau van activiteiten, bepalen samen de zoekgebieden voor arbeid (regionale arbeidsmarkten) en de ruimtelijke structuur van pendelstromen. Een cruciale variabele daarbij is de reisbereidheid van pendelaars. Daarbij geldt de ruimtelijk economische wetmatigheid dat die reisbereidheid toeneemt met het opleidingsniveau. Naarmate het werk meer gespecialiseerd is zullen werkzoekenden in grotere ruimtelijke vijvers moeten vissen om een geschikte baan te vinden. Hoewel werkgebeenten met veel hoger opgeleid werk veelal ook gewild zijn als woongemeente onder hoger opgeleiden is het zeker niet zo dat zij enkel binnen de eigen gemeente werken. Integendeel, in alle gemeenten werkt men meestal elders.

Pendelbewegingen zijn het meest omvangrijk en lang onder hoger opgeleiden. Maar ook onder middenhoog- en lager opgeleiden zijn pendelnetwerken in de regio Utrecht+ intens. Dit kan te maken hebben met de hierboven gesignaleerde ruimtelijke uitsortering waardoor deze groepen minder makkelijk kunnen wonen in de belangrijkste werkcentra, de steden in het bijzonder.

De provincie Utrecht kent als geheel een sterk inkomend pendelsaldo. Dit moet worden begrepen in het licht van enerzijds de sterke en arbeidsintensieve economie van de provincie en anderzijds de schaarste aan betaalbare woningen. Daardoor kunnen langeafstandspendelaars naar de provincie niet gemakkelijk dichterbij de Utrechtse werkplek gaan wonen.

Analyse van pendelstructuren voor alle afzonderlijke gemeenten in het onderzoeksgebied voert te ver voor dit beknopte onderzoek. De bespreking volgt daarom de indeling van het onderzoeksgebied in zes deelregio's:

Stadsgewest Utrecht: grote inkomende én uitgaande pendel

- Stadsgewest Utrecht is één van de grootste werkgebieden in Nederland en kent een sterk inkomend pendelsaldo.
- Slechts 40% van de arbeidsplaatsen op middenhoog- en hoger opleidingsniveau wordt bezet door in de stadsregio woonachtige werkers. Dat is een uitzonderlijk laag percentage voor een grote stadsregio.
- Bij lager opgeleiden is de verhouding tussen externe en interne pendelstromen nog altijd 50-50. De stadsregio kent daarom niet alleen bijzonder grote inkomende pendelstromen maar ook forse uitgaande stromen:
  - De relatief grote inkomende stromen onder lager en middenhoog opgeleide werkers worden zeker mede gedreven door woongeschaarste. Veel middenhoog- en lager opgeleide werkers pendelen over relatief grote afstanden zoals vanuit Flevoland;
  - Hoger opgeleide pendelaars pendelen ofwel vanuit direct omliggende en welvarende gemeenten (Het Gooi, Heuvelrug) ofwel vanuit andere grote steden, m.n. Amsterdam.

Stadsgewest Amersfoort: netto uitgaande pendel hoogopgeleiden

- De gemeente Amersfoort vormt een belangrijk werkcentrum voor alle opleidingscategorieën.
- Omdat enkele omliggende gemeenten zoals Bunschoten relatief weinig hoogopgeleide werkgelegenheid kennen en andere gemeenten zoals Baarn en Soest vooral woongemeenten voor hoger opgeleiden zijn is echter sprake van een netto uitstroom van hoger opgeleide pendelaars uit de regio.
- Amsterdam en Utrecht vormen verreweg de belangrijkste bestemming voor deze groep. De groep is zeer mobiel: slechts een kwart van de in de regio woonachtige hoger opgeleiden werkt ook in de regio.
- Voor de middelhoogopgeleiden is dat een derde deel en ook dat is een lage fractie. Woongeschaarste in de regio speelt hier mogelijk een belangrijke rol. Opvallend is de omvangrijke inkomende pendel van middelhoogopgeleiden vanuit de Noordrand Veluwe en Zuid-Flevoland; de uitgaande pendel van deze groep is vooral gericht op de stadsregio's Utrecht en Amsterdam.
- Het pendelpatroon voor lager opgeleid werk is vergelijkbaar met dat voor middenhoog opgeleid werk, met dien verstande dat de fractie die in de regio woont en werkt iets groter is (50%).

Utrecht-West: netto uitgaande pendel voor alle opleidingsniveaus

- Alleen Woerden is een significant werkcentrum; de overige kernen in het gebied zijn klein en landelijk.
- Als geheel is de regio meer woongebied dan werkgebied: voor alle opleidingsniveaus is de uitgaande pendel groter dan de inkomende:
  - Slechts een vijfde van de in het gebied woonachtige hoger opgeleide beroepsbevolking werkt in de eigen regio.
  - Onder middelhoogopgeleiden is dat 30%
  - Onder lager opgeleiden die in de regio wonen werkt meer dan de helft buiten de regio.
- De ruimtelijke structuur van de in- en uitgaande pendel is voor alle opleidingsniveaus gelijk:
  - Inkomende pendel is vooral afkomstig van Zuid-Hollandse landelijke kleine en middelgrote kernen ten westen van de regio;
  - Uitgaande pendel is sterk gericht op de stadsregio's Utrecht en Amsterdam.

Zuidoost-Utrecht: netto uitgaande pendel voor alle opleidingsniveaus

- Komt overeen met Utrecht-West: veel kleine en middelgrote kernen.
- De woonfunctie is belangrijker dan de werkfunctie: voor alle opleidingsniveaus zijn de pendelstromen per saldo uitgaand.
- Ook de verhoudingen tussen regio-interne pendel en regio-overschrijdende pendel zijn gelijk aan die voor de regio West-Utrecht, met dien verstande:
  - dat de uitgaande pendel voor hoger opgeleiden wel veel omvangrijker is omdat relatief veel hoger opgeleiden in Zuidoost-Utrecht wonen.
  - dat de uitgaande bewegingen vooral dominerend zijn richting de stadsregio Utrecht.
  - er ook flinke pendelstromen naar het oosten (FoodValley) zijn, waarbij uitgaande en inkomende stromen meer in evenwicht zijn.

Gooi en Vechtstreek: inkomende pendel onder middelhoogopgeleiden, netto uitgaande pendel hoger opgeleiden

- Gooi en Vechtstreek is een bonte verzameling van villadorpen, kleine plattelandskernen, middelgrote kernen en Hilversum als grotere stad.
- De structuur van interne en externe pendelbewegingen is sterk vergelijkbaar met die van stadsregio Amersfoort, waarbij vergelijkbare krachten in het spel zijn:

- In de regio zijn veel hoger opgeleiden woonachtig, die echter voor het overgrote deel buiten de regio werken; de uitgaande pendel is dus sterker dan de inkomende.
- Onder middelhoogopgeleiden is de in- en uitgaande pendel veel groter dan de interne pendel, waarbij de inkomende sterker is dan de uitgaande.
- Onder lager opgeleiden is de interne pendel relatief beperkt.
- Dit spoort met de economische structuur van de regio, waar middenhoog opgeleid werk in vooral de zorgsectoren domineert.
- Alleen Hilversum vormt een significant centrum voor hoger opgeleid werk:
  - Door de belangrijke Hilversumse functie voor kenniswerk zijn de pendelstromen vanuit en naar de grote steden Amsterdam en Utrecht opvallend in evenwicht.
  - Op middenhoog- en lager niveau zien we juist een sterke uitgaande pendel naar de grote steden en een inkomende pendel die vooral vanuit gemeenten ten oosten van de regio en vanuit Almere afkomstig is.

FoodValley: inkomende pendel onder middelhoogopgeleiden, netto uitgaande pendel hoger opgeleiden

- FoodValley overlapt deels met de regio Zuidoost-Utrecht.
- De regio is één van de weinige economische kerngebieden in Nederland zonder een grote(re) stad.
- Door de hoge dichtheid aan kleine en middelgrote kernen kent de regio echter wel een polycentrisch verstedelijkt karakter.
- Ook de structuur van de pendelstromen binnen, van en naar de regio heeft een eigenaardig karakter:
  - Er is enerzijds relatief t.o.v. de andere hier besproken regio's veel pendel binnen de regio zelf;
  - Anderzijds kennen de inkomende en uitgaande pendelstromen relatief grote afstanden, tot en met de grote steden in de Randstad. Dit heeft mogelijk te maken met de specifieke economische structuur van de regio en de daarmee samenhangende vraag naar specifiek opgeleide werknemers—velen van hen wonen in de regio maar vele anderen moeten vanwege de benodigde specialisaties in een zeer wijde omgeving worden geworven.
  - Opvallend daarbij is de netto inkomende pendel van hoger opgeleiden, vooral afkomstig uit de steden Utrecht, Arnhem, Amersfoort en Amsterdam

- Onder lager opgeleiden is juist sprake is van een netto uitgaande pendel.
- De kenniseconomie van FoodValley is sterk afhankelijk van de bredere omgeving. Voor middelhogopgeleiden zijn in- en uitgaande stromen meer in evenwicht, waarbij wel sprake is van per saldo inkomende stromen vanuit de Noordrand Veluwe en regio Rivierland, en per saldo uitgaande stromen naar Utrechtse gemeenten.
- FoodValley is daarmee niet alleen richting provincie Utrecht maar ook binnen Gelderland sterk ingebed in regio-overstijgende arbeidsmarkten.

Kernconclusies

Het onderzoeksgebied vormt een microkosmos aan steden, streken en daily urban & regional systems met sterk verschillende economische en demografische karakteristieken, die ieder op hun eigen wijze zijn ingebed in regio-overschrijdende netwerken. Provincie Utrecht+ vormt wat dit aangaat zeker geen economisch en maatschappelijk geheel:

- Binnen dit rijke mozaïek zien we een stedelijke en suburbane kernzone binnen de driehoek Utrecht-Hilversum-Amersfoort die wordt gedomineerd door kennisintensieve activiteiten en een hogopgeleide beroepsbevolking, met sterke relaties met andere grootstedelijke regio's in het land.
- Buiten deze kernzone vormt met name FoodValley een eigenstandig economisch kerngebied met geheel eigen karakteristieken.
- Tussen de stedelijk/suburbane kernzone en de regio's daarbuiten zien we economische en sociaaleconomische uitsortering: jonge of welvarende hoger opgeleiden trekken naar de kernzone; de middengroepen worden juist in de ring daaromheen belangrijker. Uitzondering op deze regel is gemeente Ede binnen de FoodValley.

Omdat de stedelijke gebieden niet alleen voor hoger opgeleiden maar ook voor middenhogen lager opgeleiden de belangrijkste werkcentra zijn, en omdat de in steden woonachtige werkers veelal in andere steden werken nemen door deze uitsorteringen de pendelbewegingen toe. Zolang bereikbaarheid en reisbereidheid dat toelaten vormt de trend geen obstakel voor de economische vitaliteit van deelregio's. Of dat zo blijft op langere termijn is de vraag gezien toenemende knelpunten in de infrastructuur.

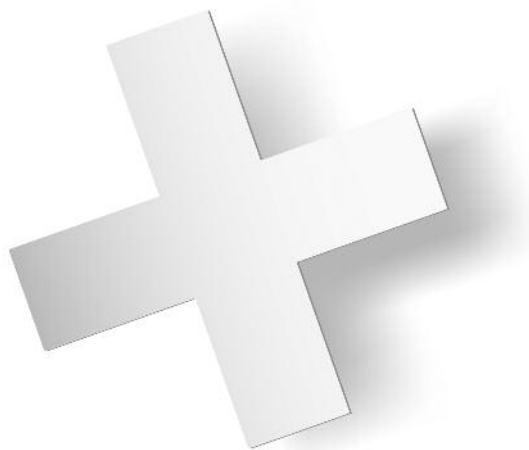
HET UTRECHTSE ECOSYSTEEM VOOR ONDERNEMERSCHAP

Erik Stam, Universiteit Utrecht, september 2017

Ecosysteem voor ondernemerschap

Voor de langetermijnwelvaart van regio's is ondernemerschap van groot belang. Dit ondernemerschap vindt niet plaats in een vacuüm, maar wordt mede mogelijk gemaakt door de actoren en productiefactoren in een regio, en de interdependentie daartussen: het ecosysteem voor ondernemerschap. Dit ecosysteem reflecteert de sociaaleconomische structuur van de regio. Deze structuur verandert maar langzaam, maar is van groot belang voor de economische kansen in een regio. Ondernemerschap bepaalt vervolgens de mate waarin deze kansen worden benut, en welvaart wordt gegenereerd.

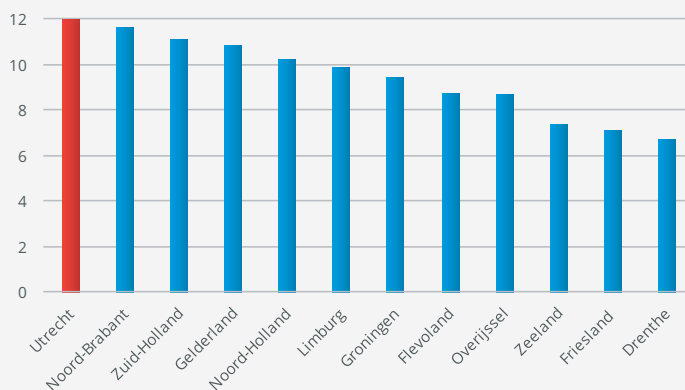
Het ecosysteem voor ondernemerschap is een interdependente set van actoren en factoren die op zodanige wijze gecoördineerd wordt dat ze productief ondernemerschap mogelijk maakt. Hierbij geldt ondernemend gedrag als het proces waarmee individuen kansen voor innovatie realiseren. Deze innovatie leidt uiteindelijk tot nieuwe waardecreatie in de samenleving, wat de ultieme uitkomst van een entrepreneurial ecosysteem is, terwijl ondernemend gedrag meer een intermediaire 'output' van het systeem is. Dit ondernemend gedrag kent vele verschijningsvormen, bijvoorbeeld innovatieve start-ups, snelgroeiende bedrijven en ondernemende werknemers.

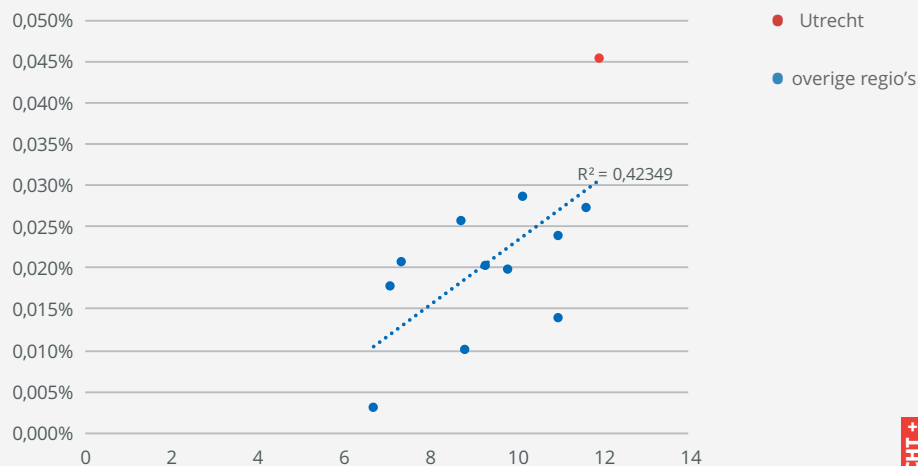
Figuur 1. Ecosysteem voor ondernemerschap

Figuur 2. Entrepreneurial Ecosystem Index Nederlandse provincies (2015)

Figuur 3. Entrepreneurial Ecosystem Index en snelgroeiende bedrijven in Nederlandse provincies

Tabel 1. Beschrijving en databronnen van de maatstaven elementen ecosysteem voor ondernemerschap

Element:	Beschrijving:	Databron:
Formele instituties	De manier waarop een samenleving wordt geregeld, en in het bijzonder de kwaliteit van de overheid, zijn belangrijke randvoorwaarden voor economische ontwikkeling en ondernemerschap. Wij hebben dit element samengesteld op basis van vier componenten: corruptie, de mate waarin de rechtstaat functioneert, de effectiviteit van de overheid en de mate waarin burgers worden gehoord en de overheid verantwoording aflegt.	EU Regional Competitiveness Index (op basis van de Quality of Government Surveys)
Cultuur	Dit element geeft weer in welke mate ondernemerschap gewoon is in een regio. Dit wordt gemeten aan de hand van het aantal nieuwe bedrijven per 1000 inwoners	CBS
Fysieke infrastructuur	De fysieke infrastructuur en ligging van een regio zijn bepalend voor de bereikbaarheid van een regio, en daarmee voor o.a. het verkrijgen van personeel en het onderhouden van zakelijke contacten. De fysieke infrastructuur wordt gemeten aan de hand van drie componenten: toegankelijkheid via autowegen, toegankelijkheid via spoorwegen, en toegankelijkheid via luchthavens (aantal passagiersvluchten binnen 90 minuten rijden)	EU Regional Competitiveness Index
Vraag	Ondernemerschap gaat uiteindelijk om het creëren van waarde voor eindgebruikers, m.a.w. het voorzien in marktvraag. De potentiële marktvraag in een regio is een belangrijke contextuele conditie voor ondernemerschap. Dit element bestaat uit drie componenten: besteedbaar inkomen per capita, regionaal product, en de totale bevolking in een regio	EU Regional Competitiveness Index
Netwerken	De mate waarin het mogelijk is om met andere bedrijven samen te werken voor innovatie, verlaagt de drempel tot succesvol ondernemerschap: percentage innovatieve bedrijven in een regio dat samenwerkt in verband met innovatie.	EU Community Innovation Survey
Leiderschap	Alle innovatieprojecten die tussen 2010 en 2013 subsidie hebben ontvangen van de Nederlandse of Europese overheid. Uit deze database zijn die (2231) projecten geselecteerd die tenminste twee deelnemers hebben. Deze projecten vormen een goede indicatie van innovatienetwerken. Van deze projecten is nagegaan in welke provincie de hoofdaanvrager (over het algemeen de leider van het netwerk) is gevestigd.	Networks for Knowledge database (Birch)
Talent	Het aandeel hoger opgeleiden in de bevolking	CBS
Financiering	Venture capital investeringen in de regio	NVP
Nieuwe kennis	Nieuwe kennis is een belangrijke bron voor het creëren van kansen voor ondernemerschap. Dit wordt gemeten aan de hand van het percentage van het bruto regionaal product dat wordt geïnvesteerd (door publieke en private partijen) in R&D.	CBS
Intermediaire diensten	De mate waarin het mogelijk is om delen van het waardecreatieproces aan andere bedrijven uit te besteden of om kennis te verkrijgen ter verbetering van nieuwe waardecreatie verlaagt de drempel tot succesvol ondernemerschap. De indicator die wij hiervoor gebruiken is het percentage zakelijke dienstverleners in de bedrijvenpopulatie van een regio.	CBS

Het Utrechtse ecosysteem voor ondernemerschap

De elementen van het entrepreneurial ecosysteem kunnen uiteengelegd worden in randvoorwaarden en de systeemelementen. Beide zijn samengevat in figuur 1. De randvoorwaarden bevatten de sociale (informele en formele instituties) en fysieke randvoorwaarden die menselijke interactie mogelijk maken of beperken. Daarnaast is de toegang tot een min of meer exogene vraag naar nieuwe goederen en diensten ook van groot belang. Deze toegang tot afnemers van goederen en diensten heeft echter meer met de relatieve positie van het ecosysteem te maken dan met de interne condities.

De systeemelementen vormen het hart van het ecosysteem: ondernemersnetwerken, leiderschap, financiering, talent, nieuwe kennis en ondersteunende diensten. De aanwezigheid van deze elementen en de interactie tussen deze elementen bepalen in grote mate het succes van het ecosysteem. Netwerken van ondernemers zorgen voor informatiestromen die een effectieve verdeling van arbeid en kapitaal mogelijk maken. Leiderschap voorziet in richting en rolmodellen in het entrepreneurial ecosysteem. Dit leiderschap is cruciaal in het opbouwen en behouden van een gezond ecosysteem: een aantal zichtbare ondernemende leiders die geëngageerd zijn aan de regio. De toegang tot financiering, bij voorkeur geleverd door actoren met kennis van ondernemerschap, is van cruciaal belang voor investeringen in onzekere ondernemersprojecten met een langetermijnhorizon. Misschien wel het belangrijkste element van een goed werkend entrepreneurial ecosysteem is de aanwezigheid van een diverse en bekwame groep werkenden ('talent'). Een belangrijke bron van kansen voor ondernemerschap kan gevonden worden in nieuwe kennis, zowel uit publieke als private organisaties. Tenslotte kan het aanbod van ondersteunende diensten door allerlei intermediairs de aanvangsbarrières voor nieuwe ondernemersprojecten substantieel verlagen, en kan ook de time-to-market van innovaties gereduceerd worden.

De ecosysteembenadering biedt een raamwerk voor de diagnose van de sterkten en zwakten van de sociaaleconomische structuur van een regio. De ecosysteembenadering biedt een taal en diagnose als startpunt voor een dialoog van de belanghebbenden in de regionale economie om te komen tot beleidsinterventies om de welvaart in een regio te verhogen.

In dit rapport analyseren we de kwaliteit van het Utrechtse ecosysteem voor ondernemerschap over de tijd, en in vergelijking met andere regio's (provincies) in Nederland. De kwaliteit van het totale ecosysteem voor ondernemerschap wordt gemeten met de zogenaamde Entrepreneurial Ecosystem Index.¹ Deze is gebaseerd op maatstaven voor elk van de tien elementen van het ecosysteem voor ondernemerschap. In tabel 1 zijn de verschillende maatstaven beschreven, inclusief de databronnen.

De Entrepreneurial Ecosystem Index is gebaseerd op de som van de genormaliseerde waarden van de tien elementen van een ecosysteem, voor elke provincie in Nederland. Als een regio op alle elementen gemiddeld zou scoren (met een waarde 1), zou het een indexwaarde krijgen van 10 (10 keer 1). In figuur 2 wordt de Entrepreneurial Ecosystem Index van Nederlandse provincies in 2015 weergegeven.

Utrecht heeft het beste ecosysteem voor ondernemerschap, op de voet gevolgd door de provincies Zuid-Holland, Noord-Holland en Noord-Brabant, die ook allen boven de 10 scoren. De noordelijke regio met de provincies Friesland, Groningen, en Drenthe scoort zeer laag, net als de provincies Zeeland en Flevoland.

Is er een positieve samenhang tussen de kwaliteit van het ecosysteem van ondernemerschap en de mate waarin er productief ondernemerschap in een regio aanwezig is? Om deze vraag te beantwoorden relateren we in figuur 3 het aandeel van snelgroeiende bedrijven² aan de kwaliteit van het ecosysteem middels de Entrepreneurial Ecosystem Index 2012 op de x-as. Figuur 3 laat zien dat er een sterk positieve samenhang is tussen deze twee variabelen: regio's met een hoge kwaliteit ecosysteem hebben over het algemeen relatief meer snelgroeiende bedrijven. Er zijn in Utrecht relatief veel snelgroeiende bedrijven – zelfs het hoogste percentage (0,045%) van de Nederlandse provincies – wat je op basis van de kwaliteit van het regionale ecosysteem voor ondernemerschap ook zou verwachten.

Wat zijn de sterke en zwakke schakels in het Utrechtse ecosysteem voor ondernemerschap? Als je het Utrechtse ecosysteem vergelijkt met het 'gemiddelde' ecosysteem in Nederland scoort het op geen van de elementen sterk onder gemiddeld (zie tabel 1). Wel laat het consistent hoge scores zien op de elementen fysieke infrastructuur, talent en intermediaire diensten. In enkele jaren scoort de provincie ook hoog op financiering (2009, 2015) en vraag (2012, 2015).

De bereikbaarheid van de regio via weg, spoor en lucht, was al heel goed in 2009, en is sindsdien zelfs nog meer verbeterd, tot een niveau van twee keer het gemiddelde van Nederlandse provincies in 2015. Ook is het aandeel hoogopgeleiden in de bevolking buitengewoon hoog, en groeit het mee met de landelijke opwaartse trend. Tenslotte is er ook een consistent sterke aanwezigheid van intermediaire diensten in de provincie. Venture capital investeringen fluctueren sterk jaar op jaar in Nederland, en nog in grotere mate in individuele provincies: er wordt relatief veel venture capital geïnvesteerd in Utrecht, maar wel met sterke fluctuaties over de tijd. Qua toekenning van leningen aan het MKB daarentegen scoort Utrecht onder gemiddeld.³ De potentiële marktvraag in Utrecht is in de laatste jaren sterker toegenomen dan het landelijk gemiddelde, en is ook tot een niveau van bijna twee keer het Nederlandse gemiddelde gestegen.

Als je inzoomt op de andere – minder sterke – elementen, worden er een aantal zwakke punten blootgelegd. Ten eerste is er in Utrecht veel publieke kennisproductie (R&D), maar relatief weinig private R&D. Ten tweede zijn er veel minder innovatieve bedrijven die samenwerken met andere organisaties dan je zou verwachten op basis van het hoge opleidingsniveau en kennisproductie in Utrecht. Ten derde, zijn er relatief weinig organisaties die de leiding nemen in innovatieprojecten. Recente initiatieven op het vlak van leiderschap in het Utrechtse ecosysteem zijn de oprichting van de Economic Board Utrecht (2012) en Startup Utrecht (2015).

Conclusie

De provincie Utrecht heeft een uitstekende uitgangspositie qua sociaaleconomische structuur met het best ontwikkelde ecosysteem voor ondernemerschap. De R&D-uitgaven zijn echter in hoofdzaak in de publieke sfeer en gekoppeld aan de Universiteit Utrecht en het UMC. De provincie Utrecht kent weinig grote (industriële) bedrijven met een hoge R&D-intensiteit en innovatienetwerken en leiderschap voor innovatie zijn er relatief minder sterk ontwikkeld. De mate van innovatie is lager dan op basis van de economische structuur verwacht kan worden.

Voor de provincie Utrecht is het vasthouden, verbeteren en verder benutten van de sociaaleconomische structuur een uitdaging voor de toekomst. Niet alleen in vergelijking (en samenhang met) vergelijkbare Nederlandse regio's (MRA, MRDH, Zuidoost-Noord-Brabant), maar ook juist ten opzichte van buitenlandse regio's (zoals Kopenhagen, Londen-Oxfordshire-Cambridgeshire, Helsinki, en Stockholm). De regio realiseert en etaleert onvoldoende op hoogwaardige kennis gebaseerde groeikansen, in bijvoorbeeld de ICT, life sciences en clean tech. De infrastructuur, het talent en de kennis zijn er, maar met het lijkt vooralsnog onvoldoende te worden ingezet om maatschappelijk en economisch relevante kansen te herkennen en realiseren.

---

¹ Zie voor details: Stam, E. (2017). Measuring Entrepreneurial Ecosystems. USE Discussion paper series, 17 -2011.

² Financiële Dagblad Gazellen 2014; zie voor details: Stam, E. (2017). Measuring Entrepreneurial Ecosystems. USE Discussion paper series, 17 -2011.

³ Zie Snoei, J. & Ichou, A. (2010) Financiering in het MKB. Onderzoek naar de financieringsbehoefte per provincie. Zoetermeer: EIM.

GEVOELIGHEIDS- ANALYSE ECONOMISCH BEELD UTRECHT+

Gerlof Rienstra, Rienstra Beleidsonderzoek en Beleidsadvies BV, september 2017

Inleiding

In economische analyses en prognoses wordt vaak een gevoeligheidsanalyse toegepast om te toetsen of de veronderstellingen die aan deze analyses of prognoses ten grondslag liggen robuust zijn. De zogenoemde what-if-aanpak biedt een manier om de onzekerheid rondom effect-inschattingen in de economische analyse in beeld te brengen.

Voor het Economisch Beeld Utrecht+ zijn op een vergelijkbare wijze drie afwijkende veronderstellingen op hun economische gevolgen onderzocht:

- **Mobiliteit:** Wat als er geen aanvullende infra-maatregelen worden getroffen (naast bestaande plannen tot 2030)?
- **Demografie:** Wat als inwonertal van provincie Utrecht+ extra stijgt met 100.000 naar 2,1 miljoen mensen in 2040?
- **Werklocaties:** Wat als alle banengroei 2016-2040 op informele werklocaties terecht komt?

Die economische gevolgen kunnen vervolgens worden doorgerekend op hun effecten op werkgelegenheid, Bruto Regionaal Product, potentiële beroepsbevolking en pendel.

Mobiliteit: geen aanvullende infrastructuur

Bij mobiliteit wordt doorgaans het effect van economie op mobiliteit in beeld gebracht. We hebben het bij deze what-if omgedraaid. Welk effect heeft verandering van mobiliteit, zonder nieuwe infrastructurele ingrepen, op de economische ontwikkeling? We meten de invloed van mobiliteit op de regionale economie via de zogenoemde voertuigverliesuren en de economische waarde daarvan. Voertuigverliesuren (VU) kunnen worden gedefinieerd als filereistijd minus reistijd zonder files over hetzelfde traject. Voor de economische waarde bepalen we met kengetallen de Value of Time, zowel over de weg als met openbaar vervoer. Het uiteindelijke economische effect kan worden gekoppeld aan de nulsituatie (in dit geval respectievelijk 2010 en 2015) en aan de prognose van de ontwikkeling van het Bruto Regionaal Product in de periode 2015-2040. Daarmee wordt de relatieve invloed van mobiliteit op de economie gekwantificeerd.

Uit de resultaten van deze what-if blijkt dat de economische waarde van de VVU tussen 2010/2015 en 2040 stijgt. Deze blijkt bij auto-snelwegen en OV fors hoger te liggen dan bij provinciale wegen. Ze is vooral hoog en stijgend in de deelregio's Stadsgewest Utrecht, Stadsgewest Amersfoort en Gooi en Vechtstreek. Maar uit de berekeningen blijkt ook dat het aandeel economische waarde VVU in BRP daalt door een snellere groei van het BRP tussen 2010/2015 en 2040. Economische waarde VVU heeft daarmee een gering effect op de regionale economie, maar verdere verlaging VVU kan worden bereikt door verbetering van de doorstroming op de knooppunten.

Demografie: extra bevolkingsgroei tot 2040

De bevolking van Utrecht+ groeit volgens de laatste CBS-bevolkingsprognose 2017-2040 nog met 196 duizend tot bijna 2 miljoen inwoners. Bij deze what-if-analyse laten we het aantal inwoners nog eens met 100.000 extra groeien ten opzichte van deze autonome ontwikkeling tot 2,1 miljoen (in totaal afgerond + 205.000). Dit betekent een verschuiving van inwoners en consumptie van de rest van Nederland naar Utrecht+. Een belangrijk deel van deze bevolkingsgroei (2/3) zit in de categorie 75 jaar en ouder, waardoor er sprake is van vergrijzing. In Nederland als geheel is zelfs sprake van een krimp van de potentiële beroepsbevolking, d.w.z. de groep 15- tot 74-jarigen, terwijl deze in Utrecht+ nog wel groeit. Dit is vooral het geval in de Stadsgewesten Utrecht, Amersfoort en de Regio FoodValley. Utrecht-West, Zuidoost-Utrecht en Gooi en Vechtstreek blijven achter in bevolkingsgroei en laten net als de rest van Nederland een krimp van de potentiële beroepsbevolking zien.

De extra bevolkingsgroei leidt tot een toenemende vraag naar werkgelegenheid, met ca. 13.000. De potentiële beroepsbevolking groeit met een bandbreedte van 0 tot 35.000 (autonoom +15.000). De mismatch op de arbeidsmarkt wordt daarmee hooguit gedeeltelijk opgelost en is mede afhankelijk van de invulling van de woningbouwopgave. Als gevolg hiervan neemt de mobiliteit door een groeiende inkomende pendel toe. Deze pendel richt zich vooral op de Stadsgewesten Utrecht, Amersfoort en de Regio FoodValley.

Werklocaties: alle banengroei 2016-2040 op informele werklocaties

De afgelopen jaren is steeds meer werkgelegenheid gevestigd buiten de formele werklocaties, zoals bedrijventerreinen en kantorenparken, evenals solitaire panden met een bedrijfs- of kantoorbestemming. In de prognose van de werkgelegenheid (WLO 2040 Hoog) neemt de werkgelegenheid in Utrecht+ nog met ca. 110.000 arbeidsplaatsen toe. 70% hiervan komt op informele werklocaties terecht en 30% op formele werklocaties. In dit what-if-scenario is gekeken naar een ontwikkeling als de banengroei voor 100% op informele werklocaties terecht zou komen, welke locaties zouden hiervan het meeste kunnen profiteren. De belangrijkste groeiende werkgelegenheidsconcentraties vinden we bij dit scenario op en rond de zorgcomplexen (UMC, ziekenhuizen, thuiszorg). Daarnaast is er sprake van toenemende functiemenging in woonwijken.

Resultaten what-if mobiliteit:

Regio	In mln. euro				% BRP			
	2010 (a)	2015 (b)	2040 (a)	(b)	2010 (a)	2015 (b)	2040 (a)	(b)
Stadsgewest Amersfoort	263,2	2,4	340,4	3,1	2,22	0,02	1,69	0,02
Stadsgewest Utrecht	464,1	4,2	600,1	5,3	1,79	0,01	1,31	0,01
Utrecht-West	0,3	3,1	0,4	3,9	0,21	0,08	0,16	0,07
Zuidoost-Utrecht	n.b.	3,4	n.b.	4,2	n.b.	0,08	n.b.	0,07
FoodValley	6,0	n.t.b.	7,7	n.t.b.	0,44	n.t.b.	0,26	n.t.b.
Gooi en Vechtstreek	201,2	n.t.b.	260,2	n.t.b.	2,07	n.t.b.	2,24	n.t.b.

(a) = autosnelwegen en OV (referentiepakket MIRT-onderzoek Oostkant Amsterdam)

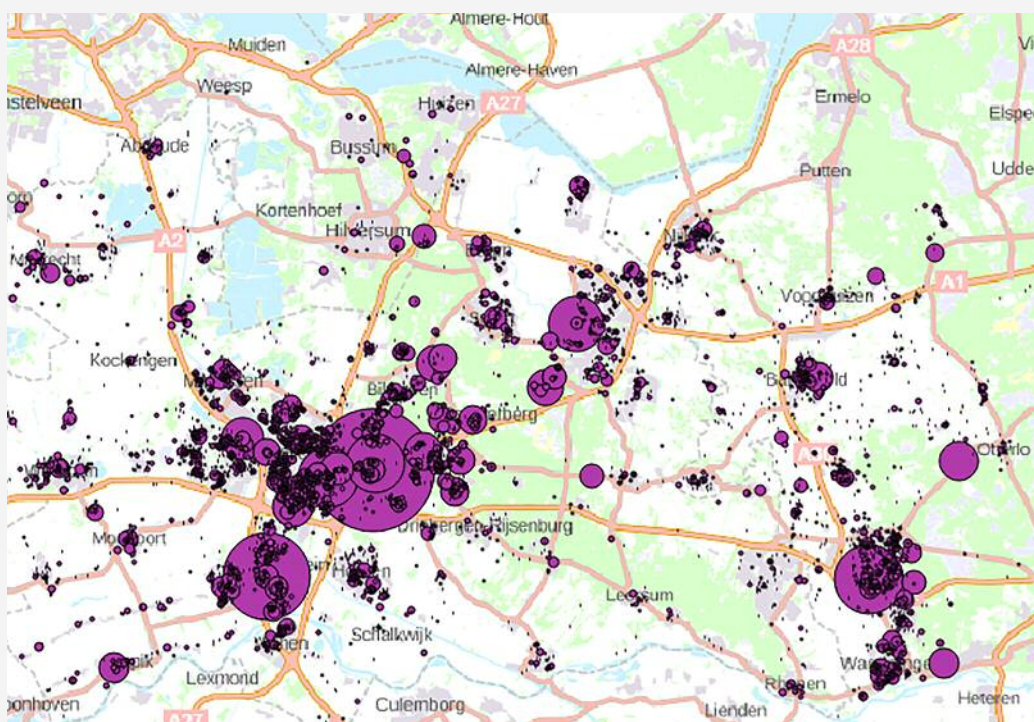
(b) = provinciale wegen, naar rato van weglengte

n.b. = niet bekend

n.t.b. = niet te bepalen

Bronnen: Rienstra/REPROG m.b.v. kengetallen Value of Time Voertuigverliesuren Weg en OV; OViN 2015; Mobiliteitsscan en Knelpunten en voertuigverliesuren 2015 provincie Utrecht (2017)

Resultaten what-if werklocaties:

Bron: Rienstra/REPROG/QGIS

KERNBOODSCHAPPEN

1. Provincie Utrecht+ is cruciaal voor economie van Nederland

a. Provincie Utrecht+ is een regio met veel zakelijke en financiële diensten en vormt een spilfunctie voor Nederland. De diensten worden in belangrijke mate uitgevoerd in opdracht van partijen die ze buiten de Utrechtse regio toepassen of verwerken.

b. De economie van de Provincie Utrecht+ draait in hoofdzaak op de levering van diensten aan de rest van Nederland. Er zijn geen agglomeratievoordelen die voortkomen uit de relaties tussen bedrijven en sectoren. Door de rol van de economie van provincie Utrecht+ en de aanwezigheid van een groot aantal 'verbindende' spelers beschikt provincie Utrecht+ wel over een grote netwerkkracht.

c. Naast zakelijke en financiële dienstverlening beschikt provincie Utrecht+ ook over krachtige R&D. Deze instellingen maken gebruik van een groot eigen netwerk (communities), zoals op Utrecht Science Park en Wageningen Campus (Regio FoodValley).

d. Een groeiende economie vraagt om de aanwezigheid/beschikbaarheid van personeel met de juiste kwalificaties (competenties). Aandacht voor de afstemming tussen onderwijs en arbeidsmarkt is dringend nodig. (zie ook punt 5)

2. Provincie Utrecht+ heeft de krachtigste zorg- en gezondheidsindustrie van Nederland

De combinatie van een Utrecht Science Park, de kruisbestuiving van ICT & Health (E-Health) én de vestiging van veel R&D in Life Sciences & Health maakt de regio op dit vlak krachtig en veelbelovend door een hoog groeipotentieel in de gezondheidseconomie.

a. Provincie Utrecht+ heeft een relatief groot aantal vestigingen voor R&D in life sciences, samen met ICT. In combinatie met R&D in Regio FoodValley is provincie Utrecht+ sterk op de terreinen life sciences & health en food.

b. Provincie Utrecht+ huisvest veel samenwerkingsorganen op het gebied van gezondheidszorg zoals brancheverenigingen (mede vanwege centrale ligging)

c. Heeft forse omvang primaire en secundaire zorg. Deze sector vormt 14,1% van de werkgelegenheid en kent een flinke groei de komende jaren. Parels: UMCU, Prinses Máxima Centrum, Alexander Monro Ziekenhuis, etc.

d. Provincie Utrecht+ kent een goed ondernemersklimaat, dat vooral tot uitdrukking komt in een hoog percentage snelgroeiende MKB bedrijven.

Regio U10 (waaronder gemeente Utrecht), EBU en andere partijen zetten met hun ruimtelijk-economische koers in op Healthy Urban Living (gezond stedelijk leven). Bovenstaande maakt duidelijk dat hiervoor een krachtige basis is.

3. Provincie Utrecht+ heeft zeer gunstige voedingsbodem voor ondernemerschap

Een gevarieerde economische sectorstructuur, een hoog opgeleide beroepsbevolking (> 45% van beroepsbevolking is hoogopgeleid), een internationaal en nationaal gewaardeerd en aantrekkelijk vestigingsklimaat (mede door fijnmazige netwerken), een diversiteit aan hoogwaardige woonmilieus, een goed cultureel aanbod en een fraai en natuurlijk landschap maken Provincie Utrecht+ tot een zeer aantrekkelijke woon-, werk- en leefomgeving.

Belangrijkste bewijs is de hoge notering op de Regional Competitive Index (internationaal en nationaal), de Regional Innovation Scoreboard en op de Entrepreneurial Ecosystem Index (nationaal). Grote kans: de geschetste kenmerken maakt, mede in combinatie met een internationale kennisvoorsprong op het gebied van life sciences en ICT, Provincie Utrecht+ niet alleen zeer aantrekkelijk voor internationale bedrijven en investeringen, maar vooral ook voor startende bedrijven en scale-ups die het publieke kennisaanbod kunnen toepassen en vermarkten.

4. Aantrekkelijkheid Provincie Utrecht+ heeft belangrijke keerzijde

Als het in Provincie Utrecht+ vastloopt, heeft dit grote gevolgen voor de economie van de rest van Nederland

Provincie Utrecht+ is de draaischijf van Nederland, niet alleen als het gaat om verkeer en vervoer, maar ook als het gaat om de economie. Provincie Utrecht+ heeft als geografisch middelpunt van Nederland heel veel verkeer te verwerken, zowel auto als OV. De verwachting is dat deze drukte alleen maar zal toenemen. Een hoog opgeleide beroepsbevolking, een zeer gunstig ondernemingsklimaat, een aantrekkelijk woon- en verblijfmilieu en de centrale ligging zorgen ervoor dat de pendel (woon-werkverkeer) sterk toeneemt. Deze pendel betreft overigens zowel ingaand als uitgaand woon-werkverkeer. Mocht Provincie Utrecht+ economisch vastlopen, dan wordt dat gemerkt in het gehele land en door export van diensten ook in het buitenland.

- a. Nieuwe bedrijvigheid vindt steeds meer plaats op informele werklocaties. MKB bedrijven gericht op R&D in life sciences & health en food zullen zich met name vestigen op en rondom scienceparken, veel andere MKB bedrijven langs belangrijkste verbindingssassen.
- b. Deze laatste ontwikkeling kan van invloed zijn op keuzen over bereikbaarheidsvraagstukken.

5. In Provincie Utrecht+ is een grote krapte op de arbeidsmarkt, zowel voor hoog- als middel- en laagopgeleiden

De grote krapte op de arbeidsmarkt is een bedreiging voor onze economische ontwikkeling.

Het aantal vacatures in o.a. zorg en ICT ligt hoog boven het landelijk gemiddelde. De aantrekkelijkheid van Provincie Utrecht+ heeft een aanzuigende werking op hoogopgeleiden, bedrijven, maar ook woningzoekenden. Dit leidt tot toenemende pendel, maar kan mogelijk ook leiden tot een sterkere tweedeling. Uiteindelijk zal dit de economische ontwikkeling in Provincie Utrecht+ remmen, maar ook tot een minder aantrekkelijke woon-, werk- en leefomgeving leiden.

OVERZICHT RELEVANTE INDICATOREN DATA- ANALYSE ECONOMISCH BEELD UTRECHT

Onderwerp	Indicator	Gebiedsniveau	Jaar	Bron
evt. nader te detailleren				
A. Huidige situatie				
1. Regionale economie algemeen				
Samenstelling regionale economie, sector-structuur, investeringsvermogen, groeicijfers	Economische groei, toegevoegde waarde, arbeidsvolume en investeringen in Regionale Economische Jaarcijfers	COROP(-plus)gebieden gemeenten	2005-2016	CBS
Regionale concurrentiekracht (int.)	Regional Competitiveness Index	provincie (NUTS2)	2017	EU
	De staat van de regionale economie van Utrecht	provincie (NUTS2)	2017	PBL
Regionale concurrentiekracht (nat.)	Regionaal Concurrentiekrachtmodel	gemeenten	2016	CBS
Regionale innovatiekracht	Regional Innovation Scoreboard	provincie (NUTS2)	2016	EU/MERIT
	CIS	COROP	2015	CBS
Startup-klimaat	Startende bedrijven	adres	2011-2016	PAR/LISA
Bedrijvendynamiek	Oprichtingen, opheffingen, migratiesaldo	adres	2011-2016	PAR/LISA
Gazelles	Snelgroeiende bedrijven in MKB	adres	2011-2016	PAR/LISA
Beschikbaarheid financiering voor innovaties	Verkenning beschikbaarheid fondsen	Studiegebied	2017	RVO/Banken
Investeringsstrategie 40 grootste bedrijven	Verkenning speerpunten	adres	2017	Update eigen onderzoek
Verhouding met landelijke economie en andere regio's	Shift-and-share analyse economische groei en werkgelegenheid	COROP(-plus)gebieden gemeenten	2005-2015	Update eigen onderzoek met CBS/REJ
Economische concentraties	Ruimtelijke clusteranalyse werkgelegenheid m.b.v. ESDA	adres	2011-2016	Update eigen onderzoek met PAR/LISA
	Locatiequotiënten werkgelegenheid gemeenten	Gemeenten	2005-2015	CBS

Onderwerp	Indicator	Gebiedsniveau	Jaar	Bron
evt. nader te detailleren				
2. Werkgelegenheid				
Bedrijven en instellingen	Regionale Economische Jaarcijfers	COROP(-plus)gebieden	2005-2015	CBS
werkzame personen, werknemers	Banen van werknemers	gemeenten	2005-2015	CBS
Beroepsbevolking omvang en kenmerken	Enquête Beroepsbevolking	gemeenten	2005-2015	CBS
Vacatures	Regionale arbeidsmarktinformatie	gemeenten	2016	UWW
3. Relaties met andere regio's				
Intermediaire leveringen	MRIO 2.0	COROP(-plus)gebieden	2014	NEO Observatory/Rienstra
Regionale multipliers	MRIO 2.0	COROP(-plus)gebieden	2014	NEO Observatory/Rienstra
Regionale exportkracht	Export goederen en diensten per capita	COROP(-plus)gebieden	2015	Update eigen onderzoek met CBS/REJ
4. Werklocaties en pendel				
Leegstand bedrijfsruimte, kantoren en winkels	Makelaarsrapporten	gemeenten en wijken	2015-2017	Dynamis/Cushman & Wakefield NVM in business
Formele werklocaties	Overzichten bestaand aanbod en placapaciteit bedrijventerreinen en kantoorparken	gemeenten en locaties	2011-2016	IBIS/provincie Utrecht, Noord-Holland en Gelderland
Informele werklocaties	Combinatie van LISA/PAR en BAG/verblijfsobjecten	locaties en objecten	2011-2016	Selectie werklocaties m.b.v. LISA/PAR/PWE en BAG/verblijfsobjecten
Pendel	Woon-werkverkeer werknemers	COROP/gemeenten	2014	CBS
	Onderzoek Verplaatsingen	gemeenten/4ppc	2015	CBS
B. Trends & Ontwikkelingen				
Sociaal-economische ontwikkelingen	Scenario's Welvaart en Leefomgeving (WLO)	COROP(-plus)gebieden	2015	CPB/PBL, WLO
Ontwikkeling duurzaamheid economie	Toekomstverkenning Nederland op weg naar 2050	n.v.t.	2015	Blueconomy (met bijdrage Rienstra)
Technologische en sectorale ontwikkelingen	Verkenning effecten technologie op sectoren	n.v.t.	2015-2017	Economische bureaus ING en RABObank
Ruimtelijk-economische ontwikkelingen	Verkenning effecten economische ontwikkeling ruimtebehoefte werklocaties	gemeenten en locaties	2016	Plabeka, Vraaggraming en vraagverdieping werklocaties
C. Toekomst 2030-2040				
Regiospecifieke prognoses economie en werkgelegenheid	Economische groei en werkgelegenheidsontwikkeling 2015-2030-2040	COROP(-plus)gebieden gemeenten	2015-2040	Rienstra/REPROG
Sectorstructuur	Specificatie sectorontwikkeling per regio 2015-2030-2040	COROP(-plus)gebieden gemeenten	2015-2040	Rienstra/REPROG
Ontwikkeling economische concentraties	Combinatie van regionale sectorprognoses met werkgelegenheid en arbeidsproductiviteit op adresniveau	adres	2016-2040	Rienstra/REPROG
Ontwikkeling op formele en informele werklocaties	Bepaling potentiële omvang arbeidsplaatsen op formele en informele werklocaties m.b.v. ruimte-productiviteiten (vloeroppervlakte per arbeidsplaats)	gemeenten en locaties	2016-2040	Rienstra/REPROG
Ontwikkeling pendel	Verhouding tussen prognose potentiële beroepsbevolking en werkgelegenheidsontwikkeling	gemeenten	2015-2040	CBS/PBL PEARL Rienstra/REPROG

Opdrachtgeverschap

Opdrachtgever (bestuurlijk)	Pim van den Berg
Opdrachtgever (ambtelijk)	Rob Brugts
Projectleider	Michiel Linskens

Begeleidingsgroep

Adriaan Moons	Regio Amersfoort
Bas Akkers	Gemeente Utrecht
Gaston Crolla	Gemeente Hilversum
Ineke Schartman	Provincie Utrecht
Jan de Weerd	Gemeente Utrecht
Janny de Boer	Gemeente Amersfoort
Joost de Koning	Regio Gooi en Vechtstreek
Monique Roso	EBU
Paul Volleman	Regio FoodValley
Ron Snel	Provincie Utrecht
Sanneke Lisman	U10
Ton van Mil	EBU

Onderzoeksteam

Gerlof Rienstra	Rienstra Beleidsonderzoek en Beleidsadvies BV
Walter Manshanden	NEO Observatory
Olaf Koops	NEO Observatory
Pieter Tordoir	Ruimtelijk Economisch Atelier Tordoir
Erik Stam	Utrecht University School of Economics

Colofon

September 2017
Het Economisch Beeld Utrecht+ is ontwikkeld in opdracht van de provincie Utrecht.
Contact: michiel.linskens@provincie-utrecht.nl

Vormgeving: WAT ontwerpers
Beeld: Istockphoto & Shutterstock
Redactie: Catherine Peters Sengers, Provincie Utrecht

